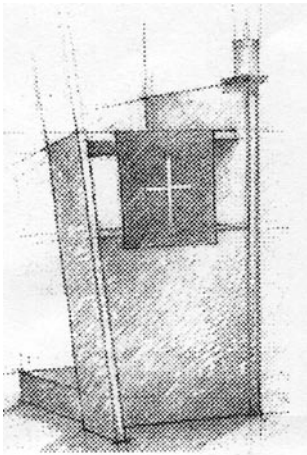

Hét Hárs

A csillaghegy-békásmegyeri evangélikus gyülekezet lapja
IX. évfolyam 2–3. szám 2010. reformáció

A sarokfogók diadala

„**K**it anya szült, az mind csalódik végül.” Végül biztosan. De addig is sűrűn. S ki emlékezik közülünk arra, előbb csalt-e, vagy vált megcsalottá. A mindnyájunkat megcsaló élet – közös sorseseemény. Becsapva, rászedve egymást, szimbolikusan a szükségszerűt vételezzük elő. Miért ne ver-

hetne át a felebarátom, ha csalónak bizonyul Isten is, miképpen ezt Illés, Jób, Jeremiás és Jézus is megszervezte, mielőtt meghalt volna. Kit anya szült, csal az mindennap. Nem azért, mert létét félti. Élet csak a munkával megtermelt javakból származik. A dolgukat naponta becsülettel végzők sem mentesek a csalás kísértésétől. Számtalan orvos csal, aki magánpraxisát számlaadás nélkül végzi. A taxist, a pincért, a virágárust könnyedén figyelmeztethetjük: adjon számlát. A nőgyógyászsal vagy a fogorvossal valami miatt csínján bánik az ember. E kettős mérce eleve öncsalás. Ügyvédet nem azért fogad az ember, hogy az igazságot képviselje, hanem hogy járjon el a nevében és javára, nyerjen bármi áron. A sportolót is csak a siker igazolja, mégis kollektív megvetés sújtja azt, aki bundázni vagy doppingolni hagyja magát. Mintha nem játék lenne az egész élet, s ebben a sport csak egy a versenyek sorában.

A biblikus köznyelv is mily finom: a részrehajló, megvesztegethető vagy megszarolható bírót nem csalónak nevezi, csak hamisnak. Pedig hivatás a bíróról, életre-halálra szóló, mint az orvosé vagy a papé. (Ismertem egy vérbírót, sokakat juttatott bitóra '56 után. Vénységére megnémult: közel húsz évre ítélte önmagát nyilvánvalóvá lett, bár soha be nem val-

lott és meg nem bánt gaztetteiért. Magának sem tudott kegyelmet adni.)

A bankár, az üzletember, az újságíró vagy a politikai állandósult jelzőjévé lett a *csaló*, mintha a közember a társadalom gazdasági és kormányzati rendjét a hatalom általi megcsalása bizonyítékának látná. Mintha nem az ő gazdasága és kormányzata lenne. Szegény közmagyar polgártársak, maholnap százötven éve lesz a kiegyezésnek, azóta szüntelenül arra panaszkodnak, hogy becsapják őket. „Helóta nép” – mondom Adyval, s küszködöm naponta, hogy akár csak eggyel több magyart tegyek szabadságszeretővé.

A művészinek látszó tárgyak tömkelege és kedveltsége nemcsak az ezeket láttató kókler csalása. Az önmaga művészi megfogalmazására elsősorban a giccsben lelő néző önbecsapásáról van szó. Ilyenek akarja látni magát. Ezzel akar vigasztalódni. Nem a tárgy semmi volta, hanem lelke gicccsvágya a szörnyű. A semmi semmire sem kívánkozhat. Az ember giccsre gerjedő lényege maga a giccs, a látzat szerelme, a csalás apoteózisa.

Nagy hitszegők a papok is, bár a múlt század Európa lakosságának többségét kereszténységen túlivá tette. Ez nem azt jelenti, hogy nem tudnak a kereszténységről, sőt mint kulturális hagyományok őrzőjét és közvetítőjét igénylik is, de a létező kapitalizmus, ennek a gazdasági válságok ciklikuságában aláhanyatló és feltámadó volta oktatás- és szociálpolitikai aktivitáson túl nem teremt számára játékkeret. Igazi kereslet a mágusok és boszorkányok munkálkodására van. Azok a papok, egyházi közösségek népszerűek, ahol a korszellem szabta igényeket a legkisebb intellektuális és morális erőfeszítés árán teljesítik. Lehetőleg minél nagyobb tömegben, egyidejűleg kell az aktusnak meggesnie, a sokaságban kevésbé hisszük el, hogy mindnyájunkat becsaptak: csak a jelenlétünk és a pénzünk kellett. A spirituális vállalkozások éppen azért kedveltek, mert gyors és biztos haszonnal járnak. E valószínű szükséglet kielégítését és munkásait pedig könnyen ellenőrizhetik a hatóságok.

Szemesnek áll a világ, gondolta az akkor még névtelen fiú, s megragadta „méhtársa” bokáját. Csak Rebeka tudta, mi zajlik a hasában, fiai sorsát ő döntötte el: a vörös és szőrös, darócbőrű Ézsaut nem szerette meg, a Sarokfogót tette Izsák örökösévé, pedig az Ézsaut szerette jobban, mivel többre becsülte munkáját és a vadat, amelyet elejtett, mint a jámbornak látszó Sarokfogót, aki azonban egy tál lencséért megvette az edomita Nimródtól az elsőszülöttségét.

Sarokfogóból csalót az anyja csinált, bár az Írás az öreg és vak Izsák rászédését végsőképp az Örökkévaló szándékának láttatja. Megmondattott Rebekának, az idősebb szolgálja majd az ifjabbat, így az anya csak tartja magát az egykor hallott szóhoz. Mily szép is ez! Csak ne származna anyagi haszon a hazug és morális belső posztulátumnak való engedelmességből! A csaló mindig kárt okoz, aki önmagát csapja be vagy csalja meg, az a maga fájdalmára műveli ezt, magának okoz fájdalmat. Rebeka és Jákob azonban tudatosan, hosszú időn keresztül, előre megfontolt szándékkal, sorozatosan Ézsau ellen tört. Kínjává lettek Ézsauinak, sőt bizonyos mértékben még Izsáknak is: élemedettségét kihasználva ígéreshordozóvá instrumentalizálták az ígéret fiát, nemzövét az apát.

Nem hiszem, hogy Jákob álnokságát a majdan ellene elkövetett alattomos és sunyi átverések kisebbítenék. A nagybátyjából kétszeresen is apósává váló Lábán csupán a maga érdekei munkálójává teszi Jákóbot. Lábán érdekei pedig a lányai, s lányai gyermekei érdeke az ő érdeke is. Tehát mindazoké, akik hozzá tartoznak. A vén gazembert csupán a nyáj szaporodása izgatta, lett légyen az kecske, birka vagy gyermek. Jákob éjjel és nappal és minden ölben Lábánért dolgozott. Vajon Ézsau bosszújától félve egyre erősebbé akart lenni?

Jákob már régen Izráel, már kibékült Ézsauval, már eltemette Ráheldt, amikor apja sorsa jut osztályrészéül: saját fiai vezetik félre. Először József halálhírét költve csapják be, majd az akkor még egyiptomi főember álcája mögé búvó József parancsára el kell engednie legkisebbjét, szíve csücskét, Benjámint. Íme, a csaló végső megcsalátása! Aki szenvedélye rabja, könnyen eshet a másik szenvedélye áldozatául. De mi örömet és értelmet hordoz annak az élete, akinek nincs szenvedélye, aki önmaga szimpla új-ratermelésén kívül nem akar semmit, sem ma, sem holnap, sem önmagával, sem a másikkal?

Jabbók gázlójánál, mikor mindent befedett az éjszaka sötétje, valakivel tusakodott a Sarokfogó. Álmában? Saját tudattalanjából törtek elő a rég elfojtott bűnök? Vagy ébren, s nem először a tűnő időben? Semmibe veszett életével, legalább önmagának számot adva, hogy mire ment a sok és sokféle csalással?

Nem az a kérdés, hogy asszonyai, gyermekei, jószágai, mindaz, ami az övé lett, övé lenne-e akkor is,

ha nem csap be mindenkit, akivel a sorsa összehozta. Azzal mit kezd – ez a kérdés –, ami az övé lett. Birkózni, tusakodni, harcolni – mint egykor anyjuk méhében ikertestvérével, a majdnem-önmagával. Akkor is ő győzött. Most is, bár az a férfi, akivel tusakodott, mintha ő lett volna: csalt, kifecamította csípőjének forgócsontját. „Akkor ezt mondta Jákóbnak: Bocsáss el, mert hajnalodik! Ő azt felelte: Nem bocsátlak el, amíg meg nem áldasz engem. Ekkor megkérdezte tőle: Mi a neved? Ő így felelt: Jákob. Erre azt mondta: Nem Jákob lesz ezután a neved, hanem Izráel, mert küzdöttél Istennel és emberekkel, és győztél.” (1Móz 32,27–29)

A szöveg semmi kétséget nem hagy afelől, hogy a férfi, akivel Jákob viaskodik, maga az Isten. Az, akitől áldást lehet kérni és kapni, az, akinek senki sem ismeri a nevét, s még ha ismerné is, akkor sem mondhatja ki, hiszen a néven nevezés birtokba vételt jelent. Éppen az Isten ne tudná, mi a vele birkózó neve? Nem, ő nagyon jól tudja. Azt akarja, hogy a név viselője is tudja, mi a neve, a sorsa, a lényege, az, ami által összetéveszthetetlenül egy. Miképpen ő is (ahogy a hitvallás mondja): egyetlenegy. „Ehád” – egy a szent, és vele szemben egy a profán, egy a tiszta, és egy a bűnös is, egy az igaz, és egy a csaló is. „Sömá Jiszráel adonáj (JHVH), elohénú adonáj (JHVH), ehád!” – „Halljad, Izráel, az Örökkévaló, a mi Istenünk, az Örökkévaló egy!” (5Móz 6,4). Nem Izráel az örökkévaló, még csak nem is egy. Jákob Izráel, akinek sorsa, élete és üdvössége az Örökkévaló, ő az Isten, ő az ÚR, az egyetlenegy.

Mielőtt jámbor lelkű olvasóm megbotránkozna azon, hogyan is keveredhetett ily szoros testi kapcsolatba ez az EGY meg egy férfi, s miképpen lehetséges, hogy a szent legyőzni engedi magát a profántól, hadd hívjam fel a figyelmet újra az áldásra. Nem a legyőzött oszt áldást. Nem oszt az semmit. Akitől áldást kérnek, annak ezzel elismerik a hatalmát arra, hogy jót tegyen. Az ismeretlen férfi megáldja Jákóbot. Nyilvánvaló tehát, hogy ereje teljében van. Ő dönt arról, hogy mit tesz a vele gyürköző kérdésével. Nem öli meg, nem győzi le, bár kifecamítja csípőjét. S az őt bicegve is karolót áldja meg. Jákóbot? „Nem Jákob lesz ezután a neved, hanem Izráel...”. Jákóbot áldja meg vagy Izráelt? A kettő egy. Izráelt áldja meg, bár Jákob küzdött Istennel és emberekkel, és bírta, és állva maradt. Izráel és Jákob nem *ugyanaz*, hanem *egy*. Különbözőségük dacára, mert Jákóbnak volt mersze – nem csalni, ahhoz mindnyájunknak van –, hanem bűnös

emberként birokra kelni az igazzal. Nem fogadta el azt az ostoba és kegyetlen sztereotípiát, hogy a bűn szükségszerűen büntetést von maga után.

Jákób megáldását komolyan véve, kétségem támad a Prédikátor szomorkás bölcsességét illetően, mely szerint az ember egész élete nem szól másról, mint hogy eleven tapasztalatot szerezzen minden dolgok hiábavalóságáról: a munkától a szerelemig, a tanulástól a gazdagságig. Hiszen mindnyájunk vége ugyanaz: csalódottan távozzunk az árnyékvilágból, földi kárhozatunk színes poklából. Az élő eb is boldogabb nálunk, míg lassúdan porrá válunk újra.

A Jákóbot megáldó szavak nyilvánvalóvá tesszik: azt tesz az Örökkévaló, amit akar. Ha úgy tetszik neki, igaznak fogadja el a csalót is. Nem a mi igazságérzetünk szerint ítélt. Az az ő embere, aki birokra akar és mer kelni vele. Aki nem azon gyötrődik, hogy partnere lehet-e, hanem öltre megy vele az áldásért. Akár azzal az eséllyel is, hogy belepustul. Jákób atyja Illésnek is, Jeremiásnak is, a názáreti Jézusnak is. Mindnyájan *böné Jiszráél, ebed haSém* – Izráel fiai és az Örökkévaló szolgája – voltak. Jézus nem csapott be senkit, de gyilkosokkal került keresztre, s végezetül velük osztozott minden ember csak azért is élni akarásának megcsalattatásában. „A reménység pedig nem szégyenít meg...” (Róm 5,5). Dehogynem. Az elrejtőzködő Isten szentségéhez tartozik, hogy nem programozható. Sem Pál apostol, sem senki más, kit anya szült, nem éltet. De közös jussunk, emberfiaknak, hogy Jóbbal együtt kiáltunk, sírjunk, átkozódjunk, ha már nem bírjuk tovább elviselni a Szent kiismerhetetlen, érthetetlen és fojtogató ölelését. Akkor is, ha mi csalunk, akkor is, ha bennünket csálnak meg, csapnak be, vezetnek tévútra.

*

A csalók felkeltik kíváncsiságom. Ehhez is tehetség kell, képzelőerő és lelemény. A rest és fantáziátlan emberek unalmasak és veszélyesek. Minden hatalom rájuk épít: a kizsákmányolás és a megnyomorítás segéd- és betanított munkásai ők. Ha ezek csálnak, lopnak, hazudnak, gyilkolnak – mindig kimenekíttetnek, elvégre parancsra tették, a felsőbbség javára és felelősségére. A nyomorult kis senkik, Villon és Dosztojevszkij alakjai meg ellepik a börtönöket. A legtöbben sem ezekhez, sem azokhoz nem tartozunk. Ettől persze lehetünk csalók, de megcsaltak bizonyosan. Ki nem félti elméjét a teológiától, forgassa Dietrich Bonhoeffert és Paul Tillichet, de legalább az életet oly komolyan vevő, s ezért méltán „szent” írókat, akik ránk örökítették a Sarokfogó példázatos életét. Mert igaz költőnk szava: „Kit anya szült, az mind csalódik végül”, és igaz az áldás is: „Lo Jaakov jáémér ód simóká ki im-Jiszráél (...) vattúkál – Ne legyen többé a neved Jákób, hanem Izráel, mert (...) talpon maradtál.”

Donáth László

JÓZSEF ATTILA

Kései sirató

Harminchat fokos lázban égek mindig
s te nem ápolasz, anyám.

Mint lenge, könnyű lány, ha odaintik,
kinyújtóztál a halál oldalán.

Lágy őszi tájból és sok kedves nőből
próbállak összeállítani téged;
de nem futja, már látom, az időből,
a tömény tűz eléget.

Utoljára Szabadszállásra mentem,
a hadak vége volt

s ez összekuszálódott Budapesten
kenyér nélkül, üresen állt a bolt.

A vonatetón hasaltam keresztben,
hoztam krumplit; a zsákban köles volt már;
neked, én konok, csirkét is szereztem
s te már seholse voltál.

Tőlem elvetted, kukacoknak adtad
édes emlőd s magad.

Vigasztaltad fiad és pirongattad
s lám, csalárd, hazug volt kedves szavad.
Levesem hütötted, fujtad, kavartad,
mondtad: Egyél, nekem nőssz nagyra, szentem!
Most zsiros nyirkot kóstol üres ajkad –
félrevezettél engem.

Ettelek volna meg!... Te vacsorádat
hoztad el – kértem én?

Mért görbitetted mosásnak a hátad?
Hogy egyenged egy láda fenekén?

Lásd, örülnék, ha megvernél még egyszer!
Boldoggá tenne most, mert visszavágnék:
haszontalan vagy! nem-lenni igyekszel
s mindent elontasz, te árnyék!

Nagyobb szélhámos vagy, mint bármelyik nő,
ki csal és hiteget!

Suttyomban elhagytad szerelmeidből
jajongva szült, eleven hitedet.

Cigány vagy! Amit adtál hizelegve,
mind visszaloptad az utolsó órán!
A gyerekek kél káromkodni kedve –
nem hallod, mama? Szólj rám!

Világosodik lassacskán az elmém,
a legenda oda.

A gyermek, aki csügg anyja szerelmén,
észreveszi, hogy milyen ostoba.

Kit anya szült, az mind csalódik végül,
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni.
Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni.

1935

A legnagyobb csaló

A mikor a kilencvenes évek végén először léptem be az újonnan épült nyíregyházi Tescóba, Hegel jutott eszembe, amint Napóleont látta lóháton bevonulni Jénába. Tízezer négyzetméternyi Európa – gondoltam. Eközben napnál világosabban tudtam, hogy engem becsaptak. Mint ahogy korábban a szellem nagy filozófusa is tisztában volt ezzel a ténnyel. Modell is lett belőle. A kérdés épp ezért engem sem hagy nyugodni: ki ez a titokzatos Világszellem, aki új meg új módon kicselezi, csőbe húzza, félrevezeti, lelkesíti, majd kijózanítja a történelem eme jámbor barmait, minket, amint lekötözve ülünk a barlang bejáratának háttal, és megbűvölve bámuljuk ezt a trükkös-pompás, néha meg unalmas vagy ijesztő árnyszínházat?

Nem helyes mindjárt az elején elsütni a poént, de most igazán feleslegesnek tartanám tovább feszíteni a húrt – nyitva hagyva a kérdést, hogy vajon tényleg olyan biztos-e, hogy ellentétben áll Spinoza istenképe Buberével, és hogy szerintem miért nem volt igaza Heideggernek, amikor arra a következtetésre jutott, hogy a preszókratikusok logosza teljesen más, mint János evangélistáé.

Summa summarum: nem hiszek sem a sátánban, sem a lét kettősségében, sem abban, hogy a filozófusok többsége által megsejtett és reszketve körbedadogott Egy és Minden valami alantasan materiális bumfordi tömb volna csupán – s tegyem hozzá, a vallás és a teológia képviselőinek többsége kellő ügybuzgalommal gondoskodott is róla, hogy egy épeszű és gondolkodni még nem teljesen elfelejtő ember számára sokkal inkább magasztosnak lássék a filozófusok Egy és Mindene, mint a vallás és teológia mára már szinte csak az üresen kongó szavak szintjén magasztosnak tartani illő „jóistenkéje”, aki unalmában néha nyuszikat kerget az édentől keletre. Megátalkodott monoteista vagyok, és épp a Szentírás egésze tanúskodik igazam mellett.

Ő csapta be Jákóbot, még mielőtt anyja méhéből előbújt volna. Előre megrendezett színjáték volt a lencsés történet, akárcsak a kecskebőrös. Ő csapta be már ezt megelőzően a nagypapát, Ábrahámot, és Izsákot is. Ő csapta be Józsefet és testvéreit, Noét és fiait – a gúnyolódó Hámot csakúgy, mint a szemérmes Sémét és Jáfetet. Ő csapta be Lótót, aki elhitte, milyen nagyszerű is a kevésnél is kevesebbnek bizonyult igaz kevesek közé tartozva kifutni a pusztulásra ítélt Sodomából, hogy aztán saját leányainak támasszon részegen utódokat. Ő csapta be Ádámot a direkt odakészített tiltott fával meg az oldalbordás mesével. Hadd ne soroljam a többi balak történetét.

Kit akarsz te becsapni? Önmagadat is? Nem nagy kunszt sárból és napfényből gyúrt bábokkal játszani. Nem gondolod, hogy ezért a temérdek szenvedésért végre el kellene vinnie valakinek a balhét? Vagy ez túl szemtelen kérdés, kedves Jóisten?

Csak a kezemet figyeljétek...

Tamás a nyolcadik napon meglátott valamit, ami nem véletlenül került be az evangéliumba. O.M.G.!

Bartha István

A Nagy Csalás

Hinni vagy elhinni?

Nem hétköznapi, kicsiny családainkról akarok írni. Amelyekkel megszerezzük az elsőbbséget, a legitimációt vagy csak egyszerűen a nyáj kövérjét. Érdekesek ezek is, de csak annyiban, amennyiben a Nagy Csalás részeként látjuk őket.

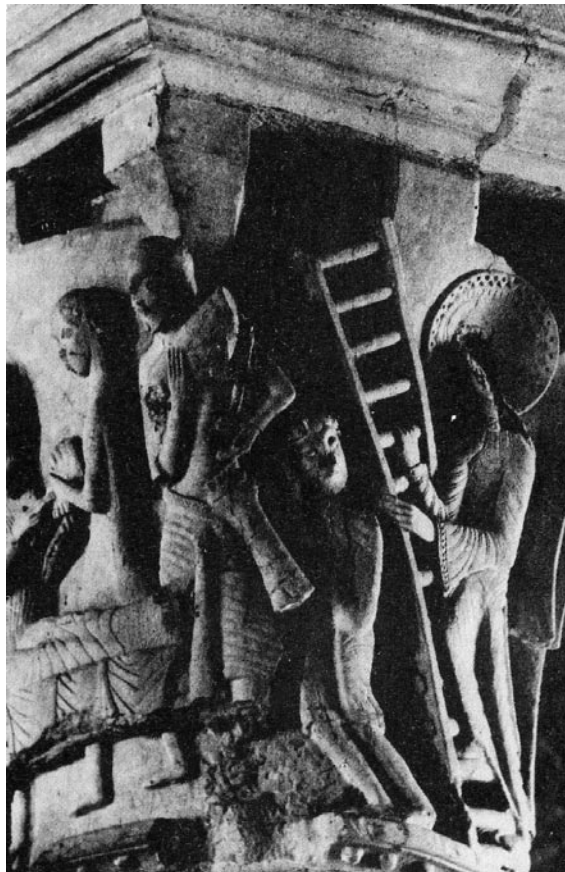
Kedvenc mesém „A király új ruhája”. Mert leírja a valóságot. Mert a Nagy Csalásról rántja le a leplet.

A Nagy Csalás lényege, hogy élhetővé tegyük önmagunk számára az életet. Csak a legfontosabb kérdésre nem tudjuk a választ: mi értelme van ennek az egésznek? Mi értelme az életnek, ha meg fogunk halni? Mi értelme utódokat hozni a világra, ha ők is meg fognak halni, és halálukat illetően végső soron az egyetlen vigaszunk, hogy mi azt reménység szerint nem fogjuk megélni. (Aki igen, annak nem volt szerencséje.)

A Nagy Csalás lényege, hogy szükségszerűen és törvényszerűen kell valamilyen ideológia. Egy eszme, egy tan, bármi, ami takarja, felöltözteti a mezítelen valóságot. Ami legalább elméletben, gondolatilag kitágítja a gyakorlatilag, fizikailag elviselhetetlenül szűk teret. Teljesen mindegy, hogy a Nagy Csalás szövetét milyen nem létező fonállal szőjük. Látszólag akkora a különbség ideológia és ideológia között, hogy saját ideológiánk nevében még lemeszázolni is érdemes a másikat, de valójában mind egyetlen célt szolgál: takarni a valóságot.

Ha kész az ideológia, megalkottuk vagy mások megkínáltak velem, akkor nincs más dolgunk, mint elhinni. Ha kétségeink támadnának, segítenek a többiek. Segítenek elhinni, hogy amit ők látnak, és ahogy ők látják, úgy látom én is. Mert miért is látnám másképp? Én sem vagyok rosszabb, ostobább a többinél! Ha nem látom, amit ők látnak, velem van a baj, úgyhogy szépen hallgatok.

És itt rejtőzik a Nagy Csalás Achilles-sarka, cseréplába, gyenge pontja. Ha az egyén gondolkodni kezd. Ha egy valaki nem tudja, nem akarja elhinni, amit eddig el kellett hinnie, és kiabálni kezd. Mert a Nagy Csalás megengedi, hogy az ember belül, magában, némán bevallja, hogy valójában nem lát semmit, nincs semmi a kezében. (Ezt még a legembertelenebb diktatúrák sem akadályozhatták meg.) Csak megszólalni – pláne kiabálni – nem lehet. Aki megteszi, annak gyorsan befogják száját, száműzik, elvágják a torkát, keresztre verik, ha pedig hangja túl messzire jutott, és sokakban kétségeket ébresztett, akkor lényegüktől megfosztott szavainak fonalából elkészítik a sokadik ideológia

szövetét. Rövid üzmezavar után a rendszer működik tovább.

Mindig voltak, vannak és lesznek olyanok, akik átlátnak a Nagy Csalás játékán. Sokan közülük elkiáltják magukat, aztán gyorsan elhallgattatják őket. Mások éppen ezért nem kiabálnak. Nem feltétlenül azért, mert félnek. Sokkal inkább azért, mert az igazságot csendes bizonyossággal hordozva és áttételesen megfogalmazva többet tehetnek. Ők azok, akik hisznek valamiben, és nem csupán elhisznek valamit. Hisznek abban, hogy a létezés a maga mezítelen valóságában is vállalható, még hozzá nem kényszeredetten, hanem felszabadult, boldog örömmel. Nincs szükségük túlvilágra ahhoz, hogy az „innenvilág” elviselhető legyen. Nincs szükségük az örök élet fantáziájára ahhoz, hogy mulandóságuk tudatával együtt éljenek. Istenre sincs szükségük csak azért, hogy legyen valaki, aki kezében tartja a dolgokat, aki valami általunk nem látható cél felé vezet mindent, vagy akivel azokon a pontokon, ahol tehetetlenségünket éljük át, számolni lehet. Önös érdekből, pusztán a létezés olcsó megkönnyítése érdekében nem állnak oda egyik király nem létező ruháját ünneplő tömegbe sem.

Látszólag éppen ezért hitetlenek. Valójában ők azok, akik hisznek. Mert valóban: család nélkül a létezés csak és kizárólag valami nehezen megfogalmazható, egészen mély ősbizalom jegyében lehetséges. Ahogy azt a Názáreti tanította nekünk.

Németh Zoltán

Renonc

– *Renonc*, ezt kell mondanod, ha leesett a lap, és látod a figurát – mondta öregapám, miközben a zománcozott, nyitott burájú szobalámpa alatt a vas-tag gyapjúterítőre tette az elzsírosodott kártyalapot. Nyolcéves lehettem, amikor a szobát kettészelő fényben snapszlizni tanított. Szerettem a lejátszásokat, de nehezen szenvedtem el a hosszú értelmezéseket.

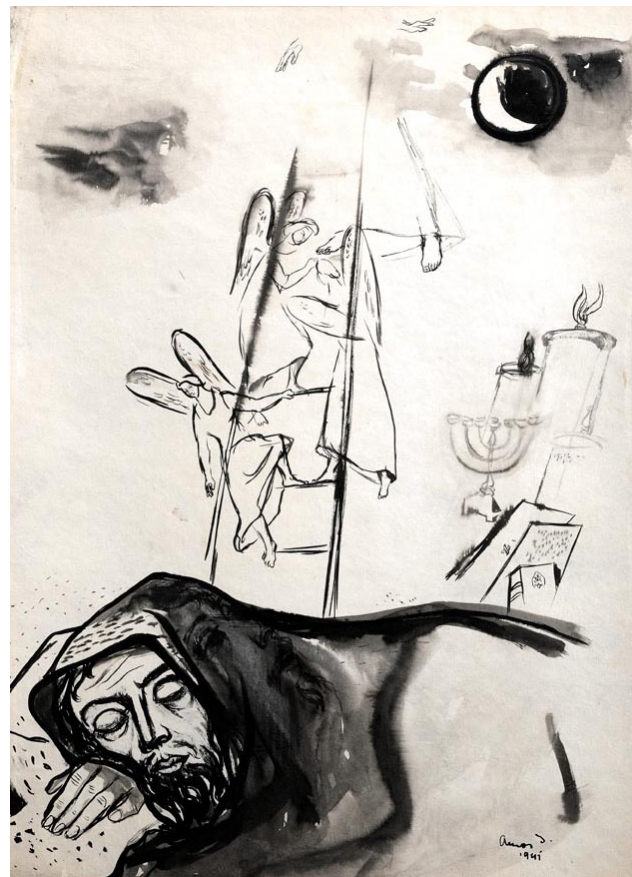
– Ha felsővel kezdtél volna, a királyt kellett volna tennem az überelési kötelezettség miatt, s akkor a következő ütés is a tied lett volna – dörmögte halk hangján. Ezekre az érvekre azonban nem nagyon figyeltem, mert folyamatosan lekötött, hogy a cigarettája egy mély szippantásra miként válik fényessé. Ha sötétben, lámpavilág nélkül szívta volna, e fényben látni lehetett volna keskeny arcát. Aztán kifújta a füstöt. Az ezüst-Kossuthnak a füstje is ezüstszerű volt, gomolyogva terjedt a fény által kettéhasított szobában. Kifújta, majd folytatta a magyarázatot. Arra utalt, hogy ügyetlen mozdulattal két lapot húztam, s miközben visszatettem, leesett, felfordult, tehát megláttam. Arra tanított, ilyenkor „renoncot” kell jelenteni.

De én elbűvöltem a füstöt figyeltem. Már kifújta, s a következő lélegzetvétellel mondta is az erkölcsi szabályt, a fénynyalámban azonban még mindig füst gomolygott. Aztán újabb levegővétel, és a kiáramló levegő – úgy, ahogy beszédét tagolta – még mindig látszott. Rejtély, hogy a törekeny öregember hol tárolta a füstöt.

A játékban, mely pedig éltető elemünk volt, emlékem szerint sosem csaltunk. Életre-halálra ment a küzdelem, de a szabályok szentek voltak. Csak hát az életben nincs mindenhol egyértelmű szabály, viszont egyre jellemzőbb az „életre-halálra”. E küzdelmek során már senkinek sem jutott volna eszébe renoncot jelenteni azért, mert belelátott a másik lapjaiba. Egyre gyakrabban vált IQ-játékká, hogy milyen körülmények között és miként indokolható a merev szabályok megszegése, s hogy e szabályszegés mikor nem csalás, mikor ítéltető meg másként, valami köztesként, hiszen csak így lehetett együtt élni vele.

Kezdetben evolúciós erényként lehetett értelmezni az ügyeskedésből származó sportszerűtlenséget, a harci eszközök téra bővült a mások megtevésével: ha általa előnyt lehet szerezni, akkor az sikerélményhez, hatalomhoz juttatja az embert. Ekkor szokott bekövetkezni saját magunk első átverése: elhisszük, hogy jól döntöttünk, az egyszeri sikerből az következik, hogy nekünk mindig igazunk van, végül már nincs más építmény, csak a csalások egymásba érő, egymást támasztó elemeiből tákolt torony.

Az Újszövetség gondolatmenetében és hangulatában is tiszta. Igazi alap egy sokakat befogadni képes egyházi modellhez. A példázatbéli ügyeskedő sáfár, az áruló Júdás, a gyenge Péter, a hazug Anániás és Szafira is kevés, hogy lerontsa a hegyi beszéd és a golgotai kereszt áttetsző tisztaságát és radikalizmusát. A csalás, az önáltatás elleni érveink-elveink jó támaszt kapnak a keresztthalál irracionálisában, ugyanakkor a Jézus előtti hagyományban az emberi gyengeségek, az ügyeskedés, a kufárkodás még az Istennel szemben is természetes. Az e módszerekkel élők nem példaképek, viszont minket mintáznak.

Jákób csalásával nemcsak ellopja Ézsau elől az atyai áldást, a hagyományt is elveszejteti. A történet fordulatai között fel sem tűnik, hogy az ő fiainál már fel sem vetődik az elsőszülotti jog. Átengedi magát az önkényes szeretet kísértésének, fiai között kedvencet választ. Pedig tusakodása az angyallal az Istennel való reális kapcsolatát és működő lelkiismeretét igazolja. A csípőroppantó harcnak bizonyára része volt a szabályok ügye is. Jákób mégis csalta az igazságot, magát is becsapva, kedves fiát öltöztette, megalázva a többi testvért. Mikor Józsefről azt hitte, hogy szétépték az oroszlánok, még mindig nem maradt ereje, hogy apai józságát vegye elő. Újra sebezhetővé tette magát, Benjámint, Ráhel második gyermekét választotta kedvencévé. Mikor öccsét József Egyiptomban tartja, együgyű totyogó bolondként otthon retteg a kis kedvencért, az öncsalás következményeként méltóság és esély nél-

kül. Ahogy Júda könyörög Józsefnek: „Ha meglátja, hogy nincs meg a gyermek, meghal, s akkor a te szolgálid, a te szolgálodnak, a mi atyánknak ősz fejét búa borítva bocsátják alá a koporsóba.” Akárcsak rólunk mesélne egy pártatlan szemlélő, mondjuk az ítélő Isten! Irányok, elvárások, hagyományok lassan hűtlenségünk áldozataként vesznek el. Sőhajtozunk a kapott értékek rendje után, elvesztettnek érezzük apáink higgadt bölcsességét.

Irigykedve nézem a lelkeseket. A csalások és átverések ellen leginkább szkeptícizmussal, hitelenséggel védekezem. Mindent megkérdőjelezek, minden mögött rosszat látok. Valaki a héten lelkes arccal mesélte határon túli magyar tudósok eredményét, valami libafűnek a genetikai átalakítását, amivel az aknamezőket lehet azonosítani. A sárga virágzat lilává válik a dioxin vagy mi' hatására, talán egy hónap alatt. – Persze – gonoszkodtam –, és a lila füvek mellett majd játszhatnak a kiskölykök? És különben is: mi lesz a fűvel, ha kiderül, hogy allergén, és nem terem meg utána a búza... Két nappal korábban ugyanez az arc aggódva kérdezte, hogy tényleg leállnak-e jövőre a napkitörések miatt a hálózatok, a repülőgép-forgalom, mert hallja, hogy bizonyíthatóan lesznek zavarok. Fanyalogva ecseteltem a tudományfinanszírozás mechanizmusait, melyre csak akkor van esély, ha a kutatáshoz születik egy drámai, széles körben emészthető és némi realitással rendelkező rémhír is. Csak a csalást keresem, pedig az ész racionális tényeket mutat.

Ha szemfényvesztés minden, akkor Isten sincs! Kísérletek igazolják, hogy az ember viselkedése a hit kezdeményeiben eltér a majmoktól. Végy egy csimpánzt s egy problémamegoldásra vele azonos mértékben képes, kb. kétéves gyereket. Mindkettőt tanítsd meg, hogy egy zárt dobozból milyen logikai mozgulatsor végén juthat hozzá a számára fontos színes labdához vagy almához. A majom és az embergyerek közel azonos idő alatt teljesíti ugyanazt a műveletet. Aztán add a kezébe ugyanezt a dobozt, csak éppen átlátszó plexilapokból. A dobozból távolíts el egy belső válaszfalat úgy, hogy ennek az átalakításnak a hatására a jutalom könnyen, a megtanult mozgulatsor nélkül is elérhető legyen. A kísérlet szerint a majom próbálgat, és hamarosan a korábbi mozgulatsort elhagyva, közvetlenül kiveszi a jutalmat. A gyerek azonban ragaszkodik az eredeti mozgulatokhoz. Az már bevált. Bizonyára így készültek a korai barlangrajzok is – a siker biztosítékaiként. Többé szabadulni sem lehetett: a sikereket rítus, szent liturgia övezte, mely végül isteni köntöst öltött. Attól vagyunk emberek, a teremtés győztesei, hogy elegendő tartalékunk van önáltatásból, és elegendő rugalmasságunk van a csaláshoz.

Ugye mondtam? Legalább ezt a csalást sikerült lefűlelni!

A csalás tudatos kijátszás, az érdek diadala. Az evolúció útja, hogy az élesedő versenyben a játékszabályok kijátszásával szerezzük meg az előnyt. A második világháborúban az egyezmények megszegése, az időnként hadianyagot is szállító utaszállító hajók megtorpedózása, a védett városok bombázása fontos eszköz volt a sikerek életre-halálra hajszolásának útján. És mára a verseny csak fokozódik.

Reménységül talán annyi maradt: matematika-ilag bizonyítható, hogy a rendszer nem alapulhat csalásokon. A szabályok bonyolódhatnak, de a világ mégiscsak arra az ősi tapasztalatra hagyatkozik, hogy lennie kell rendnek. Renoncot kell jelenteni a csaláskor. Nem kell más definícióját adni a bűnnek, mint hogy az a saját összhangunk hiánya az isteni renddel. Lehet halogatni a dolgokat, de annak ára van. A zsigerek, az idegek, a szív vagy a máj..., az emberi méltóság, a kapcsolatok...

A csontos öregember lengő nadrágszárral focizik az unokáival. Drótot lapítottat, a szögek kiegyenesítésével tanítja a kalapács használatát a fiúknak. Miközben ő sem úszta meg, hogy kedvence legyen – és az egy lányunoka volt. Aztán egyszer úgy utaztunk hozzá, hogy betegen feküdt. Apám elmentünkör mondta meg, hogy utoljára láttuk. Búcsúzott tőlünk. Addig nem értettem a helyzetet, már megint nem figyeltem eléggé, hogy mi is volt az utolsó mondata, volt-e utalás a továbbiak mi-kéntjére. Csak a végtelen békesség maradt meg. A tisztaság, az, hogy a világ jó. Egyetlen irány létezik, bárhogy tesszük zavarossá életünk áramát. Végül nincs miért csalni! Végül...!

Koczor Zoltán

JÓZSEF ATTILA

Reménytelenül

Lassan, tűnődve

Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.

Én is így próbálok csalás
nélkül szétnézni könnyedén.
Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén.

A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szelidén
s nézik, nézik a csillagok.

1933

Apage, Deus...

Jákób tevéi egykedvű, bárgyú kérődzők, egyzsersmind alattomos csalók, nem beszélve szamarairól, noha azok igen eszesek. Mindazáltal valamennyi jószág megrögzött csaló, akár csak gazdájuk. A juhok nem, mert azok még ahhoz is birkák, hogy csaljanak. A kecskék pedig határesetet jelentenek: olyanok, mint a krétaiak, akikről egy krétai tudvalévően azt állította, hogy minden krétai hazudik. De Jákób állatai, amennyiben családok, nem a gazdájuktól tanulták el vagy kapták fertőzősként ezt a tulajdonságukat.

A csalás nem az ördögtől való, sőt... és ha már: az ördög sem az ördögtől való.

Az élővilág létformája a csalás: a túlélés eszköze. Rendszertani szempontból a lánc kezdetétől a végéig – feltéve, hogy mi, emberek magunkat tekintjük a végső szemnek – országok, törzsek, osztályok, rendek, családok, nemzetségek, fajok és a rájuk jellemző viselkedésmódok sokasága vonultatja fel a mimikri vagy a törvetés példáit tízezerszám. Persze mindezzel szembeszegezhető, hogy a csalás jelensége fogalmilag az emberhez köthető, ezért elkerülhetetlenül valamiféle érvényes meghatározást, annak hiányában pedig legalább egy közmegegyezésre alkalmas specifikumot kell keresnünk. Az archaikus törvényszövegekben – ideértve Hammurápi könyvét, az ilyen tartalmú egyiptomi szövegeket, az Ószövetségből Mózes III. és V. könyvét, Lao-ce és Kung Fu-ce (Konfucius) intelmeit vagy Szolón rendelkezéseit –, majd a római, illetve később a középkori jogban, végül pedig – most már kultúráktól függetlenül – a modern társadalmak írott és precedensjogában kivétel nélkül szerepel egy mozzanat mint a csalás kritériuma, ez pedig a megtévesztés, ami igaz az ösztönös viselkedésre, cselekvésre is.

Nyilvánvaló, hogy a sejtmag nélküli lények, pl. a vírusok – alkalmazkodásuk révén – képesek működésükben megtéveszteni a náluk sokszorosa fejlettebb élőlények védekező rendszerét, ezzel idézve elő azt az állapotot, amely a vírus számára életlehetőség, az élőlénynek ellenben betegség. A mimikri, amelynek révén állatok észrevehetetlenül belesimulnak környezetükbe, a zsákmányállatok túlélésének eszköze. A csalás képessége tehát az élővilágban létfeltétel, míg a humán közösségekben a csalás alapvetően etikai, származékosan pedig tételes normasértés.

Az emberi törzsfejlődés, közelebből az emberré válás folyamatában nehezen túlbecsülhető szerepe volt a megtévesztésben szerzett képességnek, tudásnak. Alig negyvenkilós elődünk csapdát készített – vagyis *lépre csalt* szárnyasokat, apróbb vadakat (léppel bekent ágat vagy egy darab lépet

hagyott a csapdában); munkamegosztás keretében az egyik csoport artikulatlan üvöltözéssel felverte a nagyobb vadakat, pont abba az irányba riasztva őket, ahol a másik csoport lesben várakozott. Magában esélytelen lett volna bármelyikük, csoportban azonban – kivált a csali, csalétek, csapda használatával, ha nem is könnyen, de elérték a vágyott eredményt. (S még egy nyelvtörténeti adalék: *csal-csel* szópárunk hasadással különült el igére és névszóra. A főnévi alak már rég elveszítette egykor volt súlyos jelentéstartalmát...) Azaz az ember sehogymásként, csakis megtévesztéssel, álcázással, csellel, csalással juthatott a tápláléklánc csúcsára, ám ebbéli tevékenységét kizárólag csoportosan volt képes kifejteni. Alapos okunk van azt vélni tehát, hogy a csalás, a megtévesztés képessége öröklötten programozódott belénk.

Éppen ezért oktalan feltételezés úgy gondolni néhány tízezer évvel ezelőtti eleinkre, hogy az a tudás, amelyet a mindennapi túlélésért folytatott izzadságos igyekezet során megszereztek, hogy ugyanis a megtévesztés – ellenkező oldalról a megtévesztő viselkedés (színváltozás, álca, kamuflázs, tettetés, rejtőzés stb.) felismerése és leleplezése – ne épült volna be már a legkorábbi időkben az emberek egymás közti érintkezéseibe, vagyis az egykorú tapasztalat szerint a csalást igencsak célravezetőnek találhatták. Aki vadászat, gyűjtögetés közben lopva lenyelte a zsákmányt, mielőtt a közösbe rakták volna a javakat, erősebb, kitartóbb, azaz életre valóbb lett társainál. Ez még az a periódus, amikor az intellektuális képességek közvetlenül kapcsolódtak a darwini kiválasztódás természetes működéséhez. Csalni, megtéveszteni nemcsak szóval lehetett, de az bizonyos, hogy minden más élőlényvel szemben behozhatatlanul nagy előnyt jelentett az információcserében a beszédképesség. Az ősember maradványaiiban a gégefő elhelyezkedése elárulja, hogy a fosszília élőlény korában képes volt-e artikulált hangokat képezni, ilyenformán néhány tízezer évben adható meg a verbális megtévesztés humán képességének ideje.

A nagyon távoli múlt sűrűjébe vész még az az állapot is, amelyben íratlan szabályként tilalmassá válik az adott közösségen belül a tagok elpusztítása. A „Ne ölj!” parancsa eleinte természetyszerűleg csak a családi-törzsi-nemzetségi csoporton belül volt értelmezhető, az azon kívüliek szabadon vadászhatók voltak, bár nem feltétlenül étkezés céljából. A neolitikumban¹ bizonyosan volt tudatos és rendszeres cserekereskedelem – hiszen már létre-

¹ Az újkőkor kezdete és vége is csak széles időhatárok között adható meg: kezdete az utolsó nagy jégkorszakot követő olvadáshoz köthető – i. e. kb. 8-7 ezer –, vége a bronzkor kezdetétől – i. e. 5. évezred közepétől – számítható. Területenként azonban nagy időbeli eltérésekkel ment végbe a változás.

jöttek az első állandó települések –, ebből következik, hogy a partnereket kénytelen-kelletlen ember-számba vették. Ehhez a fordulathoz kapcsolható, bár jóval későbbi fejlemény a proxénia, az ógörög városállamok között létrejött megállapodás (a *pro* 'ért' prepozíció és a *xeno* 'idegen' szóból, vendégjog-nak, vendégbarátságnak lehet fordítani). A kifejezés jelentéstartalma alapján a részes városállamok szabad polgárait élet- és vagyónvédelem illette meg a többi városban. (A proxénia egyébiránt az első ismert nemzetközi jogi, vagyis diplomáciai jog-intézmény, amely azonban alig néhány száz évvel időszámításunk előtti fejlemény.)

A bevezetőben átfogott időszak a humán törzs-fejlődés szempontjából egy-két millió évre tehető, amelynek van ugyan időbeli felosztása az eszközhasználat alapján – őskor, paleolitikum, mezolitikum, neolitikum –, ám arra a kérdésre, hogy a család, színlelés, leplezés, megtévesztés ösztönössége miként, mikor és miért lett rendszeres, tudatos, másként fogalmazva: belsővé vált magatartássá a korai közösségek szocializációjában, gyakorlásának mi szerepe volt a természetes kiválasztódásban, nem ad fogódzót az időtábla. Nincs sok kétség afelől, hogy az ősemberi rasszok túlélése döntően azon múlt, hogy a más csoportok rovására érvényesített – az intellektualitást nem nélkülöző – eljárásokban mennyire voltak jártasak. Ebből következően nem feltétlenül vagy nem elsősorban a pusztán fizikai erőfölény eredményezte egyes típusok kihalását s mások megmaradását. Az világos, hogy a homo sapiens megjelenésével tűnt el a neandervölgyi ember, annak viszont nincsenek nyomai, hogy ez kiterjedt gyilkolás következtében állt volna elő, már csak azért sem, mert a neandervölgyi testfelépítése valamivel robusztusabb volt a mai ember elődjénél. Nem: a homo sapiens a riválisokat vagy felszívta és integrálta a maga csoportjaiba, vagy kiszorította őket az általuk addig lakott területekről, megfosztván őket tápanyagforrásaiktól. Mind-

kettő inkább, sőt dominánsan intellektualitással, mint nyers erőszakkal jellemezhető folyamat. (Emlékeztetőül: a mai ember teljes génállománya 1–4 százalékban azonos a neandervölgyiével, miközben a genomok – az öröklést meghatározó információk – közti eltérés csupán 0,5 százalék.)

Visszatérve Jákóbbhoz: nem csupán azért alkalmatos személy és jelenség általa vizsgálandó a család társadalomtörténetében, mert a név etimológiája szinte kínálja azt, lévén jelentései 'sarkofogó' (ugyanis a születéskor Ézsau sarkába kapaszkodik), 'aki a másik helyébe lép' 'elgáncsoló', 'csaló', 'fondorkodó' stb.), hanem legfőképpen azért, mert ami vele történik, és amit ő maga tesz, az a családsoknak olyan halmaza, amely már önálló példatárként is remekül funkcionál.

A történet a kétpetűjű ikrek érkezési sorrendjének utólagos, körmönfont felcserélésével kezdődik, az atyai áldás furmányos elorzásával folytatódik – ezt még döntően az anya, Rebeka ármánykodásának lehet betudni –, hogy aztán a nagybáty fortélyosan és eleinte ingyen dolgoztassa Jákóbot, aki veszi a leckét, és megtanul önállóan csinálni s elviselni, ha őt verik át. Végre, mikor megneszeli, hogy feleségeinek fivérei – a maguk felfogása szerint egyébiránt indokolható – nyereségvágyból az életére törnek, belevág élete legnagyobb csalásába, amely egyúttal lopás is: megszökik. Az akció azonban egészen kivételes.

A kivételesség két szempontból áll meg. Egyrészt a nagybáty, Lábán – jöllehet, a szöveg szerint isteni intelemre, amelynek elemzése kívül esik a vállalt feladaton – utólvén a szökött Jákóbot és pereputtyát, mégsem bántja vejét és lányait, inkább azt nehezményezi, hogy otthonából eltűntek a házi istenek; azaz Lábán még őrizte a monoteizmus előtt tisztelt bálványokat, noha istenfélő zsidóként van leírva. Ez csak a vallás és a hozzá fűződő gyakorlat – a rítusok és liturgiák – átmenetiségével magyarázható. Másrészt, s jelentőségében talán ez a fontosabb, Jákób szökése Lábántól – a lényegét illetően – lázadás. Az önállósulásnak ez az akciója radikálisan szakít a nemzetségi hagyománnyal, hiszen nem várja meg Lábán halálát, amely után a megszokott örökösödési rend szervezné újra a tradicionális hierarchiát, hanem se szó, se beszéd, elveszi és elviszi azt, ami az övé (vagy amit a magáénak vél). Az archaikus nemzetségi szokások szerint ez lopás, amely halállal büntetendő. Jákób tart is ettől, ám nem ez következik be. Hogy miért nem, arra nincs a szövegben racionális magyarázat, csak transzcendens, ezért figyelmünket a konfliktus megoldásának módjára fordítjuk, mert ezáltal a megoldás egyszersmind magyarázat is: a felek megegyeznek, s az egyezés két, immár egyenrangú férfi között köttetik, akik korábban gazda-szolgáló viszonyban állottak.

Ezt az egyezséget nyilvánvalóan kikényszerítette a közösségi ranglétrán alacsonyabban elhelyezkedő fél, aki tudatában volt önnön csalárdóságának, s terve végrehajtásához rendelkezett is a szükséges eszközökkel. Viszont Jákóbnak nem volt érdeke megsemmisíteni vagy megszegyeníteni Lábánt – ennek okát homály fedi most már mindörökre –, lázadása tehát csak addig tartott, ameddig ő, Jákób, személy szerint kivált a tradícióból. Egyénként lesz épp annyira fontos, mint a közösség, amelybe beleszületett, és ebben az új, individuális minőségében pozicionálja önmagát mintaadó zsidóként. S mindezt visszatérően Isten nevében és tevékeny beavatkozása mellett.

Különös, mintha Hieronymus a Vulgata fordítása közben e csalássorozaton szörnyülködve gloszszaként odajegyezte volna pergamenjének szélére: *Apage, Deus! Ez egy pátriárka?!*

Ebből a bibliai intermezzóból talán még az a következtetés is megengedhető, hogy a beszélő nevek kevésbé hordoznak sorsot, végzetet – *nomen est omen* –, sokkal inkább a szerepre utalnak, amelyet viselőik a közösségben betöltenek: *nomen non est omen si est munus et pars partis*.

A család célirányos. Jákób tehát születésétől haláláig folytonosan csal és megcsalatik, és e csalássorozat egyik csúcspontján – szerves összefüggésben Jákób csalárdóságával – megszületik „a nép”, mint-hogy a közösség nevet kap; azt a nevet, amelyet szökése idején hajnalig tartó viaskodása után érdemel ki Jákób a Teremtőtől magától: Isten harcosa, azaz Izrael.

A személyes história vége ugyancsak család; Jákób fiai eladják öccsüket, hazudnak róla apjuknak, mígnem az éhínség önkéntes rabságba hajtja őket, s csak az eladott öcs, József közreműködése révén zárul happy enddel Jákób élete. Végrendelete újabb norma: *„Én az én népemhez takarítottam.”*² Az ember halottaiban sem helyhez, hanem közösséghez tartozik...

A szövetség Ábrahámmal kezdődik, Izsák folytatja kiépítését, és Jákóbbal teljesedik ki. A név megjelenése – jött légyen kívülről, vagy legyen belső – a teremtés első és legfontosabb mozzanata. Minden dolog, cselekvés, fogalom csak attól a pillanattól válik létezővé az ember számára, hogy jele, neve van, miáltal elkülöníthető minden mástól – ezzel válik azonosíthatóvá mások számára, egyszer mind önmagával azonosná. Szellemi értelemben ez a birtokbavétel feltétele. A név, elnevezés – ebben az értelemben – kommunikációs tartalom, másként szólva: az egy szempontból azonos minőségek egybefoglalása.

Vagyis Izrael mint közösségi egység akkor vált valósággá, amikor ez a megjelölés általánosan érvényes lett mindegyik tagjára. Hogy ez milyen

² 1Móz 49, 29

³ Babits Mihály: Bolyai

előzmények után következett be, és hogy az előzményekből mi következik, egyáltalán levonható-e bármiféle következtetés a csalássorozatból a későbbiekre, illetve az egész népre vonatkoztathatóan, az a család antropológiájából magyarázható, magunk mögött hagyva az ingerek és az ösztönök világát, az egész őstörténetet úgy, ahogy van. Hiszen mai értelemben tekintett emberekkel van dolgunk, akik – mint mindig és mindenki – saját korukba vannak rekesztve.

*„Isten elménket bezárta a térbe
Szegény elménk e térben rab maradt”*³

S nemcsak a térbe, hanem az elme számára adott mindenkori időbe is – toldhatnánk meg a babitsi sorokat prózában, ám nem kevesebb igazsággal. Mindenfajta kötöttség felfogható a rabság egy lehetséges állapotaként, s ha ezt elfogadjuk, az egyszer mind annak elfogadását is jelenti, hogy bármiféle közösségi létezés szükségképpen önkéntesen vállalt kényszerekkel jár – normák betartásával. A normák azonban időről időre változnak, ami mindig valamilyen társadalmi változás leképeződése, azaz nem a norma változtatja meg a közösséget, hanem a közösségen belüli erjedés – lehet ezt akár fejlődésnek, dinamikának, növekedésnek, hanyatlásnak mondani – hozza meg vagy kényszeríti ki a normaváltozást.

Jákób esetében ez a tanulságok fenti összefoglalása: a mélyben megérett változás → család → fondorlat → lázadás → új normaképzés. Samikor hatályba lép az új, viszonylagossá válik a régi viselkedési, kommunikációs, érintkezési szabályok sokasága, amely addig megingathatatlanak, „öröknek” tetszett.

A család általánosabban is az emberi létben előforduló bármi néven nevezett küzdelem velejárója:

legyen szó akár katonai cselekményről, sportról, szórakozásról vagy magas művészetéről, az elterelő művelet, törvetés, hamisság, zsonglórkodás, bűvészet, csel elmaradhatatlan kellék.

A színlelés, álszenteskedés, átverés, átejtés, lejárata, hazudozás, álcázás, szemfényvesztés, becsapás ma nem törvényi tényállás, vagyis elkövetésének önmagában nincs, nem lehet büntetőjogi következménye, csak akkor, ha másnak kárt okoz, vagy más személyiségi jogainak súlyos sérelmével jár. Egyébként csak (csak?) a közösség vagy néhány ismerős megvetését, elítélő véleményét váltja ki. Nem volt ez mindig így, s ki tudja, lesz-e?

Ám a végén fordítsuk meg a kérdést: képesek volnánk-e együtt élni, ha nem színlelnénk? Voltaképpen közösségi létezésünk kulturális, civilizációs meghatározottságainak minden eleme ütközhet, és gyakorta ütközik is mások szándékaival, de hogy ezek a konfliktusok az esetek többségében nem véres kimenetben oldódnak meg, abban nyilvánvaló szerepe van öröklött és tanult színjátékos képességeinknek. Tűrni a mások, a másik jelenlétét, elviselni létezésüket egyazon országban, egy településen belül, egy fedél alatt, nos, ez az, amihez elengedhetetlen a csalás és az öncsalás tudománya. Tényállás, pszichés beállítódás, szociológiai mikrostruktúra. Ebből vagyunk, és ilyenek. S majd a mérték dönti el, hogy adott időben melyik miként és minek minősül.

Gellért Kis Gábor

JÓZSEF ATTILA

Ének magamhoz

Szeretni kell a csalfa köd-eget,
Szeretni kell száz csillag enyhe képét,
Fölnézvén a szív könnyebben feled
És föltalálja tán az örök békét.

Csókolni kell az élet-mart sebet,
Csudálni kell a lányszem tiszta kékét,
Dalolni kell a bánatok felett
S nem kérni, hogy vén Földünk meddig
ég még.

Tisztelni kell az öregek kezét,
Símogatni az ifjúság fejét
És bátor hittel élni, ölni, csalni.

Halotti torban folyjon drága bor,
Nem szabad sírni soha, semmikor
S ha halni kell, hát vígan menjünk halni.

1922. aug.–szept.

Fraus legis

A latin *fraus* szó csalást jelent magyarul, amit pedig *fraus legis*nek, joggal való visszaéléssnek nevezünk, az a csalás egy neme. Az alábbiakban erről lesz szó. A csalás valamely vétség, szabályszegés, kár okozása másoknak, igazságtalanság elkövetése. Amit megsértének, az a törvény: a csalás nem lenne értelmezhető törvénytörés nélkül. Ahogy Pál rómaiaknak írt leveléből értesülhetünk, a bűnt csak a törvény által ismerjük (Róm 7,7). A törvénytörés viszont fölveti azt a további problémát, hogy vajon mentesek maradunk-e a büntől, ha csak a törvény betűjét tartjuk be. Nyilván nem, mert ellentétbe kerülhet egymással a törvény betűje és az élő Isten (Ézs 29,13).

A joggal való visszaélés ugyan jogi természetű, de olyan probléma, amely túl is mutat a jogon. Sajátossága ugyanis az, hogy a jogsértés során nem állapítható meg semmilyen tételes jogi rendelkezés megsértése, a törvény megkerülése mégis kikezdi a jogrendszer egészét, ezért elfogadhatatlan. Valójában tehát a legsúlyosabb sértés, ami a jogrendszert érheti, éppen az, ami nem fejezhető ki a jog nyelvéen.

1. Csalás

A csalás az Isten megsértése, tisztátalanság. Hűtlenség, gonoszság és csalárdság, egyáltalán minden rossz, belülről származik. Csak ami az ember szívébe jut, az teszi tisztátalanná az embert (Mt 15,1–20; Mk 7, 1–23). A csalás elkövetése, mint már jeleztük, igazságtalansághoz vezet. Ez az igazságtalanság – mint morális probléma – kétféle alapvető relációban jelentkezik: kiemelhetjük azt, mint ugyancsak utaltunk rá, hogy a csalás szabályszegés, vagy azt, hogy a másik embert sértő károkozás, annak megrövidítése. Az első nézőpont elvont, bár nem nélkülözhető, ha – mint láttuk – törvény nélkül a vétség nem értelmezhető. A második szempont sokkal inkább hétköznapi, hiszen a másik ember megrövidítése általában nyilvánvaló és könnyen feltárható. Az első esetben el lehet azon vitatkozni, hogy mit is jelent az egyenlő bánásmód absztrakt követelménye, amihez a konkrét magatartást viszonyítjuk, illetve aminek a megsértését észleljük. A törvény kijátszását nehéz tetten érni, hiszen például a vagyon szent adománnyá nyilvánítása (korbán) is helyes önmagában véve. Ha azonban ezt azért teszik, hogy csalárd módon elvonják a vagyont, lehetetlenné téve ezzel az idős szülők támogatását, akkor a joggal való visszaélés. A második esetben arról van szó, hogy az egyik ember a másikat esz-közként használja, megsértve annak méltóságát,

tehát vét a szolidaritás követelménye ellen, megrövidíti a másikat (világos például, hogy a visszaélészerűen szent adományt tevő fiú megrövidíti az idős szülőket).

Kézenfekvőnek tűnik, hogy a joggal való visszaélés az első aspektus (az egyenlőség elve) vonatkozásában tárgyalható, hiszen jogellenesség nincs törvénysértés nélkül. Mivel azonban a joggal való visszaélésnek éppen az a paradoxona, hogy anélkül következik be jogellenesség, hogy valamely egyedi szabályt megsértenének, óhatatlanul előtérbe kerül a második, gyakorlatiasabb szempont (a szolidaritás kinyilvánítása vagy annak megsértése). Ekkor nem kell bíbelődni a törvény céljával, a törvény betűje és szelleme közötti konfliktussal, hanem elegendő az okozott sérelmet beazonosítani, és ennek alapján megítélni a cselekvést. Az első szempont azért sem tűnik járhatónak a gyakorlatban, mert igen nehéz, ha éppen nem lehetetlen megegyezni az adott esetben alkalmazható zsinórmértékben, hiszen erről igen különböző vélemények lehetnek, értékválasztástól függően. Az egyes embernek okozott sérelem vagy hátrány felmérése azonban sokkal könnyebb.

A csalás olyan vétség, amely nem egyszerűen önmagában vett rossz, *malum per se*, hanem a cselekvést megelőzően már felállított tételes tilalom megszegése, vagyis *malum prohibitum*. Kalkuláció (a jogok gyakorlásának és kötelezettségek teljesítésének körülírása), szabály (magatartási standardok előírása) és szankció (az érvényesítés lehetőségének megteremtése) mind rászorulnak a jogi tételezésre. További nehéz kérdés az, hogy ha a törvénysértést komolyan vesszük, akkor rájövünk: egy ponton túl kifelé mutat az ember által tételezett törvények világából, és elvezet az értékeknek abba a szférájába, amelyet Istentől kaptunk, pusztán csak azért, mert emberek vagyunk. Az általunk felállított törvények nem mentesek a relativizmus fogyatékoságától, hajlamosak vagyunk fölmeneti magunkat, ürügyeket találni. Ha azonban a törvényes rendnek nincs abszolút értéken nyugvó szilárd alapzata, akkor ingatag építmény. Ezt az abszolútumot képviseli az isteni akarat, pontosabban annak kinyilatkoztatása különös pillanatokban. Amikor jót teszünk, Istent utánozzuk, amikor rosszat, az Istent nélkülözzük.

A mondottak miatt arra kell gondolnunk, hogy nem minden csalás, ami annak látszik. A kigyó álnokságával vezette félre Évát, de nem mondanánk, hogy csalt volna. Valójában nem érzük fel emberi ésszel, miért kellett ennek bekövetkeznie, és miért kellett a tételes tilalomhoz képest a kívánásnak följerjednie. Tudjuk, hogy Jákob egyik neve „csaló”, és ő tényleg az, mégpedig kétszeresen. Már akkor trükközött, amikor megvásárolta az elsőszülöttségi jogot. Másodszor már kifejezetten csalárd módon járt el, amikor elorozta az elsőszülöttnak járó ál-

dást (1Móz 27,36), amelyet azonban mégsem vette le róla sem Izsák, sem pedig az Isten. Miért? Nem tudjuk, illetve tudjuk: mert ezt Isten akarta. Mondhatjuk persze azt, hogy csak a kezdetleges jogrend diktálhatja azt a merev formalizmust, amelyet követve a rosszhiszeműen megszerzett előnyt nem lehet elvonni Jákóbtól, aki pedig arra valójában nem szolgált rá. Ha azonban Isten mégsem vonta el Jákóbtól az áldást, akkor az isteni terv felülírta az egyébként jogosnak tetsző emberi törvényt. Ekkor a történeteket már nem azzal magyarázzuk, hogy primitív az a jog, amelynek alapján eljárak, hanem azzal, hogy belátjuk: vannak dolgok, amelyek túlmutatnak az ember által alkotott törvények hatókörén.

2. Joggal való visszaélés

A joggal való visszaélés problémája elvileg a jogrendszer működése egészének kérdése, ezért a joggal való visszaélés a tárgyi joggal, a törvénnyel – lex – való visszaélést jelent (*fraus legis*). A gyakorlatban azonban igen nehéz a konkrét magatartások tárgyi joggal való összevetése, és a jogalkotói célkitűzések fényében való értékelése. Ezért a hangsúly a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményére esik, illetve arra, hogy miként él valaki vissza jogaival. Vitás esetben abban kell állást foglalni, hogy miként oldható fel a felek által bemutatott és a leplezett jogi forma, vagy a jogi forma és a valós tartalom összeütközéséből adódó konfliktus (ennek megfelelően alkalmazható a színlelt szerződés semmisségének vagy a joggal való visszaélés tilalmának elve).

Vannak olyan jogrendszerek, ahol a jogrendszer egészéhez való viszonyítás eleve nem lehetséges, vagy legalábbis korlátozott, mert nincsenek a joggal való visszaélés megakadályozására szolgáló átfogó törvényi elvek. Ez a helyzet az angolszász jogrendszerekben, különösen az angol jogban, ahol a bíróságok igen sokáig a kifejezett törvényi kötelezés hiányára hivatkozva nem voltak hajlandók fellépni a joggal való visszaéléssel vagy az adóelkerüléssel szemben. Előbb Amerikában, azután másutt is megváltozott azonban a bírósági gyakorlat, és a törvény megkerülésének szándékára, illetve a valós kereskedelmi cél hiányára hivatkozva nem találták jogszerűnek a joggyakorlás adott esetben konkrét módját. Azokban az országokban, ahol van tételes jogi előírás az adóelkerülés megakadályozására (pl. Németországban, Ausztriában, Magyarországon), szintén előtérbe került a probléma alanyi jogi aspektusa, és szokásosan a konkrét magatartás motívumaira összpontosítanak a hatósági jogalkalmazás során, nem pedig a törvényi elvekkel való összefüggésre.

A tárgyi jog degenerálódása összefügg a hagyományos szabadságelvek átalakulásával és az

állami aktivitás 20. századi kiterjedésével. Ahol a szabadságjogok már nemcsak negatív módon fogalmazhatók meg (szabadság az állami hatóságok beavatkozásával szemben), hanem pozitív módon is, vagyis az állam maga nyújt szolgáltatást (der Staat als Leistungsträger), sőt megjelennek kollektív jogok, a jog egyszerű formális szemléletét felváltja az értékek széles skálájából merítő, szubsztantív (tartalmi ismérveken nyugvó) racionalitáson nyugvó jogértelmezés, a disztributív igazságosság megteremtéséért való állami felelősségvállalás. Olyan helyzetben, ahol a köz- és magánjog közötti határvonalak elmosódnak, a tárgyi jog kategorikus iránymutató szerepe is elhalványul, és már nem zárható ki a rendszer egészét kikezdő magatartás lehetősége. Mivel a jogalkotó messze van attól, hogy omnipotens legyen, egyre inkább előfordulnak törvénnyel nem szabályozható helyzetek. A jóléti állam intézményi válságával együtt válságba jutnak a nagy állami projektek is, szükségessé válik a dereguláció, és általában csökken a jogi szabályozásba, sőt a társadalmi előrelátásba és szabályozhatóságba vetett bizalom.

A 20. század első felében kiteljesített pozitivistá hagyomány (Hans Kelsen, Herbert Hart) szerint a jogot olyan normák zárt rendszereként foghatjuk fel, amelyek érvényesülésének középponti szervező eleme az államilag biztosított kényszer. E normák ugyanakkor a tárgyi jog olyan rendszerében jelennek meg, amely tisztán a cél-eszköz racionalitás szabályai szerint értelmezhető, és amelyben a jogilag értékelhető magatartás maradéktalanul betudható a törvényben megfogalmazott elvárásoknak. Ami a jogrendszerbe bekerül, vagyis ami joggá válik, csak jogi eszközökkel értékelhető. Ha

viszont a tárgyi jog eszközeivel bármely okból nem lehetséges valamely magatartás értékelése, akkor ahhoz nem lehet jogkövetkezményt fűzni. Ennek következtében a joggal való visszaélés, vagy pl. az adóelkerülés – amelynek során különös törvényi rendelkezést nem sértenek meg – jogilag nem szankcionálható. Innét nézve a joggal való visszaélés paradox módon csak jogon kívüli eszközökkel (pl. etikailag) marasztalható el. A jogi értékelésnek legfeljebb annyiban jut hely, hogy a jogrendszer egészét gyengítő magatartás jogellenesnek tekinthető, de ennek sincs tételes jogi alapja.

A joggal való visszaélés, illetve az adóelkerülés problémája abból a csapdahelyzetből adódik, hogy a jogalkalmazók a vizsgálandó tárgyhoz képest alkalmatlan vonatkoztatási rendszert vesznek fel. A jog fenti merev pozitivistá értelmezésében a joggal való visszaélés valóban paradox, sőt antinomikus jelenség. Ha azonban a jogra nem a célracionális szűrőjén keresztül tekintünk (vagyis hogy csak azon célok fogalmazódnak meg, amelyek hatékony megvalósításához rendelkezésre állnak megfelelő eszközök), hanem az ilyen stratégiai racionalitás helyébe a diszkurzív, vagyis párbeszédre alapuló logikát állítjuk, olyan mikrohelyzetekben gondolkodunk, amelyekben esély van a társadalmi integráció erősítésére, és amelyekben a jogi normák révén a konfliktusok „jogiasíthatók”, ezáltal semlegesíthetők, miáltal maga a jog is átalakul és tágabb értelmet nyer. Ebben az esetben a jog és a társadalmi irányítás konvencionális eszközei alkalomszerűen egyensúlyba juthatnak.

A polgárok és vállalkozások, valamint a hatóságok között olyan gyümölcsöző párbeszéd alakulhat ki, amelynek folyamán szerencsés esetben meg lehet találni a jogalkalmazás alkalmas formáit, és el lehet jutni a minden érdekelt fél számára megfelelő döntéshez. Ez annál is inkább lehetséges, mert piacgazdaságban, politikai demokráciában és a jog uralmát biztosító alkotmányos rendben érvényesül a szubszidiaritás elve, amelynek következtében a polgárok jellemző módon maguk járnak el önállóan, szuverén módon meghozva döntéseiket.

3. Záró gondolatok – avagy mire (nem) jó a törvény?

Az irgalmas samaritánus történetéből tudjuk (Lk 10,30–37), hogy az írástudó elmegy a bajba jutott ember mellett, a samaritánus ellenben nem. Nem tudunk róla semmit, csak annyit, hogy törvényen kívüli, hiszen samáriai (nem megy föl Jeruzsálembe imádni az Istent). Az, hogy az írástudó nem gyakorol irgalmasságot, nemcsak egyéni vétség, hanem rendszerhiba: aki Jeruzsálembe megy a pászka ünnepre, kezét nem érheti vér. Az írástudó (a pap, a levita) tehát eleve nem segítheti a szerencsétlenül

járt embert, hiszen kötik a rá vonatkozó foglalkozási szabályok.

Abszurd módon az írástudót a jog tisztelete akadályozta meg abban, hogy jót tegyen. Ez nem egyszerűen azért történhetett meg, mert a rá vonatkozó törvény nem volt jó, az ugyanis önmagában véve helyeselhető tisztasági szabályt fejezett ki. A probléma gyökere abban rejlik, hogy a jog rossz rendszerválaszt produkált az adott helyzetre nézve, holott egyébként más helyzetekben ugyanazon tisztasági törvény nagyon is jól működhet. Az ilyen rendszerhibákat sajnos nem lehet elkerülni, ami abból adódik, hogy az embernek a törvényhozáshoz amúgy szükséges előrelátási képessége nyilvánvalóan behatárolt. Nem elég a tiszta szív, a jó szándék, de azt is tudni kellene, amit ember nem vagy nem jól tudhat. Látványos, de olcsó eszköznek látszik a dereguláció, ami csak látszólag oldja meg a problémát, hiszen az embernek mindenképpen számat kell vetnie társadalomszervező képességeinek korlátaival. Mivel az ember – az Istentől különbözve – nem lehet mindentudó, egy ponton túl kénytelen sorsát az Isten tetszésére bízni.

Az irgalmas samaritánus nemcsak azért cselekedhet jót, mert nem kötik meg kezét az írástudókra érvényes szabályok. Furcsa módon cselekvési szabadságot azért is élvez, mert mint idegen nem bír a választott népnek biztosított privilégiumokkal. A globalizálódást megélő korunkban ez a helyzet egyre inkább előfordulhat, hiszen a jogot a nemzetállam tételezi, a globalizált társadalomban azonban egyre többen cselekszenek a nemzetállam határain kívül. Ebben a minőségükben ők idegenek, akiket nem köt már államuk joga, bár nem is bírnak az államuk által biztosítható kiváltságokkal. A peregrinusok korát éljük, amit akár jóra is lehet fordítani, mint az irgalmas samaritánus példája mutatja. Kell lennie „helyes jognak” (Rudolf Stammler: „richtiges Recht”), ami túlmutat a nemzetállam által tételezett jogon, csak ezt a felelősen cselekvő érintett feleknek kellő találékonysággal és érzékenységgel föl kell lelteniük a párbeszéd folyamatában.

Nem kizárt tehát, hogy a(z) emberek által felállított) törvény betartása abszurd következményekhez vezet. Óvatosnak kell lennünk, hiszen Jákóbtól sem vonatott vissza az áldás, pedig azt csalárd módon szerezte meg. Azt könnyen észrevehetjük, hogy mire nem jó a törvény. Akkor mire jó? Durvább esetekben megkülönböztethetővé teszi egymástól a tisztességes és tisztességtelen magatartást. Arra azonban már nem jó, hogy elválaszthatók legyenek egymástól kosok és bakok, mert az ítélet Isten ügye. Ez persze nem jelenti azt, hogy nekünk embereknek ne lenne dolgunk – hivatásunk – itt, ebben a világban.

Deák Dániel

JÓZSEF ATTILA

Tudod, hogy nincs bocsánat

Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat.

Légy, ami lennél: férfi.

A fű kinő utánad.

A bűn az nem lesz könnyebb,
hiába hull a könnyed.

Hogy bizonyosság vagy erre,
legalább azt köszönjed.

Ne vádolj, ne fogadkozz,
ne légy komisz magadhoz,
ne hódolj és ne hódíts,
ne csatlakozz a hadhoz.

Maradj fölöslegesnek,
a titkokat ne lesd meg.
S ezt az emberiséget,
hisz ember vagy, ne vesd meg.

Emlékezz, hogy hörögtél
s hiába könyörögtél.
Hamis tanúvá lettél
saját igaz pörödnél.

Atyát hívtál elesten,
embert, ha nincsen isten.
S romlott kölkökre leltél
pszichoanalízisben.

Hittél a könnyü szóknak,
fizetett pártfogóknak
s lásd, soha, soha senki
nem mondta, hogy te jó vagy

Megcsaltak, úgy szerettek,
csaltál s így nem szerethetsz.
Most hát a töltött fegyvert
szorítsd üres szivedhez.

Vagy vess el minden elvet
s még remélj hú szerelmet,
hisz mint a kutya hinnél
abban, ki bizna benned.

1937

A csalástól csak egy óvhat: csaló a csalókat

A fogadott szó megtartása, az eskü szentsége fontos kelléke az európai erkölcsi és politikai kultúrának: az ellenségnek tett ígéret betartásával kínhalált vállaló Regulus, az esküszegőkre a rablógyilkosoknál is mélyebb megvetéssel tekintő keresztény középkor mind ama morális meggyőződést sugallja, hogy az adott szó megtartása a társadalom alapja. Az újkori szerződéselméletek megerősítik ezt az erkölcsi felfogást: a társadalom racionális egyének szabad döntésének terméke, amely ugyan gyengének tűnhet az ókor és a középkor organicista felfogásaihoz képest, ám e mesterséges társulás számára erős vár a szabad individuum feltétlen morális elkötelezettsége a szerződésben foglaltak betartása mellett, a „potyautasok” kategorikus erkölcsi elítélése, az ígéretüket megszegők morális exkommunikációja. Ez nemcsak olyan – keresztény alapokra építkező – szerződéselméleti szerzőre igaz, mint John Locke (aki toleráns társadalmából számúzi egyrészt a katolikusokat az eretnekeknek tett ígéret be nem tartása miatt, másrészt az ateistákat, mert az érdekmaximálás érdekében potyautas-pozícióval kacérkodnak), hanem a Leviantán teljhatalmát hirdető Hobbesra is (aki szerint a szerződés megszegése a legfőbb bűn), sőt így van Hume esetében is (aki az implicit ígéretnek bázisán fejti ki tulajdonelméletét és hatalomelméletét).

A középkor és az újkor között a reneszánszban, illetve a felvilágosodás humanizmusa és a romantikus reakció közötti totális értékvesztés időszakában, a naturalista nihilizmusban jelent meg a csalás politico-morális felmagasztalásának filozófiája. Machiavelli fejedelme mindent a politikai hatalom instrumentumának tekint: Istentől a barátságig, a kereszténységtől a bőkezűségig minden szentség és erény arra szolgál, hogy a politikai hatalom megszerzését és megtartását elősegítse. Jobb mihamarabb megszabadulni azoktól, akik hatalomra segítettek – hiszen implicit ígéretnek tekintik a szövetséget –, helyettük azokat jutalmazni, akik eddig az ellenség oldalán álltak, mert ezek hálások lesznek a nem várt kegyért, és jobb elkergetni a hatalom megragadása utáni időkből oly hasznos hóhér-politikusokat, mert így a nép megszabadítóként tekint leigázójára (ld. Ferenc Józsefet és Haynaut, Horthyt és Prónayt, Kádárt és Biszkut). „Leckére fogom a gyilkos Machiavellit” – ígéri a leendő III. Richárd még Gloster hercegeként, s valóban: nála senki sem tudja jobban Szentírással a kezében kéretni magát a korona elfogadására, majd e remek tanácsot adó Buckingham likvidálásával és a koncepciós perek modellértékű kidolgozásával lesz első a csalás machiavellista kultúrájának képviselői között.

Sade nihilizmusa az összes bűn kategorikus imperatívusza: az erény a szűzies Justine személyében szerencsétlen, a libertinizmus a vérbő Juliette személyében megdicsőül. A hála, a jótékonyság, az együttérzés halálos hibának számít, a csalás, a kegyetlenkedés, a kéjgyilkosság emberfeletti erénynek minősül a Bűn Barátai Társaságában. Ám ez a társaság is egyfajta társadalmi szerződésen alapul, s ha az erényes polgárok között nem triviális a szerződészegés szankcionálása, a bűn barátai között egyenesen lehetetlen: bár a bűnre szövetkezők megfogadják, hogy egymást nem csapják be, de ez csak olyan, mint a „minden krétai hazudik” paradoxona. Aki fogadalmat tesz a csalásra, miért ne csapná be barátját – mielőtt az veri át őt. Így a Bűn Barátai Társasága éppoly rohamosan ritkul, mint a Sade regény megírása idején (1793–94) a Jakobinus Klub: Noircéul, a főhősnő barátja megöli Saint-Fond minisztert, aki a hatalmi háttérrel biztosította bűnei szabad gyakorlásához, és Juliette is feláldozza Clairwillt, hűséges barátnőjét a bűnben, mert egy erényt – a hűséget – mindenképpen meg kell torolni... Mandeville még azt hitte, hogy magánvétkünk hozzájárulnak a köz javához (a csaló kereskedő is növeli a kereskedelmi forgalmat). Sade szerint a „közömbös természet” fordított providenciája ugyan gondoskodik az erény e világi megbüntetéséről, de a bűn sem számíthat biztos jutalomra. A csalót is becsapják...

Ludassy Mária

Hogyan tartsa meg a fejedelem az adott szót

– részlet Niccolò Machiavelli *A fejedelem* című művéből –

Bárki megértheti, mennyire dicséretes, ha a fejedelem megtartja adott szavát, őszinteséggel és nem ravaszsággal él. Napjainkban mégis azt tapasztaljuk, hogy a szószegő uralkodók vittek véghez nagy dolgokat, kik az emberek eszén kifogtak; ezek végül is többre vitték, mint akik igazul cselekedtek.

Tudnunk kell tehát, hogy kétféle módszer van a küzdelemben: az egyik a törvényekkel, a másik az erőszakkal. Emberi tulajdonság az egyik, állati sajátosság a másik. Mivel azonban az egyikkel némelykor nem boldogulsz, a másikhoz kell folyamodnod. Ezért a fejedelemnek tudnia kell használni a benne rejlő embert és állatot. Leplezetten erre tanítják a fejedelmet a hajdani szerzők is, akik leírták, hogyan adták nevelésbe Kheirón kentaurhoz Akhilleuszt és több régi uralkodót, hogy a maga elvei szerint nevelje őket. Ez pedig nem jelent mást, mint hogy mesterük félig állat, félig ember volt, amiért is a fejedelem egyik és másik természetét egyaránt kell hogy tudja használni: egyik a másik nélkül nem lehet tartós.

S mert a fejedelemnek jól kell használnia az állati természetét, a rókát és az oroszlánt kell követnie; az oroszlán tehetetlen a hurokkal szemben, a róka a farkasok elől nem tud menekülni. Ezért hurkot ismerő rókának kell lennie, és farkast rémítő oroszlánnak. Aki egyedül az oroszlán természetét utánozza, semmire nem megy *vele*. A bölcs uralkodó tehát ne legyen szótartó, ha ez a magatartás kárára válik, s ha az okok, melyek miatt ígéretet tett, megszűntek. Ha az emberek jók lennének, ez az elv kárt okozna; de mert gonosz indulatúak, nem tartanak meg adott szavukat veled szemben; így hát neked sem kell megtartanod velük szemben. Különbösen is a fejedelem mindig talál rá alkalmat, hogy csalárdságát jó színben tüntesse fel. Végtelenül sok mai példával igazolhatnám ezt, s megmutathatnám, hány béke ment veszendőbe a fejedelem szószegése miatt, hány ígéret maradt teljesítetlen; s az, aki a róka természetéhez tartotta magát, jobban járt. De ezt a természetét jól el kell titkolnia, és nagy szenteskedőnek és színlelőnek kell lennie: olyan ostobák az emberek, s olyannyira csak a mának élnek, hogy aki be akarja csapni őket, mindig megtalálja köztük a maga emberét.

Egyet az új példák közül mégsem akarok elhallgatni. VI. Sándor mást sem tett, mással sem gondolt, mint hogy az embereket rászedje, s mindig talált valakit, akit megcsalhatott. És nem volt ember, aki nála nagyobb erővel, ékesszólással és esküdő-

zéssel állított volna valamit, hogy aztán az ellenkezőjét cselekedje; mégis mindig minden úgy sikerült, ahogyan akarta, mert ismerte a világ dolgait.

A fejedelemnek éppen ezért nem kell a fenti tulajdonságok mindegyikévei rendelkeznie. de szükséges, hogy külsőleg úgy mutatkozzék, mintha rendelkezne velük. Sőt azt merészelem állítani, hogy ha mind meg is volnának benne, és hogyha mindig figyelembe is venné őket, az ártalmas volna; látszatuk viszont hasznos lehet; kegyesnek, hűségesnek, emberségesnek, őszintének, vallásosnak kell nemcsak látszania, hanem annak is kell lennie. Ugyanakkor lélekben mindig fel kell készülnie az ellenkezőjére, hogy ha a szükség úgy kívánja, aszerint tudjon cselekedni. Meg kell érteni, hogy a fejedelem, kiváltképp az új fejedelem, nem tudja mindig azt tenni, amiért az embereket jónak szokták tartani; részben az állam megtartásának szándékától vezetve, gyakorta kénytelen a hit, könyörületesség, emberiesség és vallás ellen cselekedni. Aszerint kell tehát cselekednie, ahogy a szél fúj, ahogy a szerencse változásai parancsolják, s amint már mondtam, nemcsak a jót kell szem előtt tartania, hanem a rosszat is meg kell tennie, ha a szükség úgy kívánja.

Vigyáznia kell tehát a fejedelemnek, hogy soha mást ki ne ejtsen a száján, csak olyan dolgokat, melyek magukba foglalják a fenti öt jó tulajdonságot, s amikor mások látják vagy hallják, legyen csupa könyörületesség, csupa becsületesség, csupa feddhetetlenség, csupa emberség, csupa vallásosság. És semmi sincs, ami ennél az utolsó tulajdonság látszatánál fontosabb lenne; az emberek pedig inkább hisznek a szemüknek, mint tapasztalásuknak, mert látni mindenki képes, de kevesen tudnak tapasztalatot szerezni. Mindenki azt látja, milyennek mutatod magad, s csak kevesen érzik meg, milyen vagy valójában; s ezek sem merészelnek a többség véleménye ellen szólni, azok ellen, akiket az állam tekintélye pártol. Az emberek cselekedeteiben, de különösen a fejedelmében, akivel szemben nincs helye a jogos számonkérésnek, a végcélt kell tekinteni. Győzzön tehát a fejedelem, és tartsa fenn hatalmát, s eszközeit tiszteletre méltónak fogják ítélni, és mindenki csak dicsérni fogja; mert a tömeg csak a látszat és az eredmények után megy; a világon pedig csak tömeg létezik, az egyes embernek csak akkor nyílik tér a cselekvésre, amikor a nagy tömegnek nincs kire támaszkodnia.

(A szöveget Lutter Éva fordította, az Európa Könyvkiadó 1987-es kiadása alapján közöljük.)

Sade: Juliette története, avagy a bűn virágzása

– részlet –

Ezután Saint-Fond annak a kegyetlen, gyilkos tervezetnek az elbeszélésével szórakoztatott bennünket, melyet Franciaország elpusztítására eszeltek ki.

– A királyságban egy közeli forradalomtól félünk – mondta a miniszter. – A lázadás forrását a túlságosan nagy népségben látjuk. Minél hatalmasabb a nép, annál veszedelmesebb; minél felvilágosultabb, annál félelmetesebb. A népet csak a tudatlanság igazhatja le. Eltörlünk tehát minden ingyenes iskolát – folytatta –, mivel a tudás gyorsan terjed, s festőket, költőket, filozófusokat csinál nekünk mindenütt, ahol csak teherhordókra van szükségünk. Mire kell ezen embereknek a tehetség, s mi szükség van arra, hogy megadjuk nekik? Inkább csökkenteni kell a számukat; Franciaországnak hatalmas érvágásra van szüksége, mindenekelőtt ezeket a szegyeteljes részeket kell kivágnunk. Hogy célunkat elérjük, először nagy hajsztát indítunk a koldusok ellen: e nincstelenek osztályában majdnem mindig agitátorokat találunk. Leromboljuk a kórházakat, szeretetothonokat. Egyetlen menedéket sem hagyunk meg a népnek, mert a biztonságérzet szemtelenné teheti. Ezerszer nehezebb béklyókkal igazzuk le, mint amilyen láncokat Ázsia népei hordanak. Azt akarjuk, hogy a nép földön csúszó rabszolga legyen, s nincs olyan eszköz, melyet ne vennénk igénybe, hogy célunkat elérjük.

– Ezek az eljárások hosszadalmasak – szölt Clairwill –, ha a nép nagyarányú pusztulására van szükség, olyan hatékonyabb eszközök kellene, mint amilyen a háború, az éhínség és a pestis.

– Az első, bizonyos, háború lesz – mondta Saint-Fond. Ez utóbbit nem akarnánk: félő, hogy mi lennénk az első áldozatok. Ami az éhínséget illeti, a vetőmag teljes felvásárlása, amin most ügyködünk, miközben minket gazdagsággal halmoz el, a népet hamarosan arra szorítja, hogy önmagát falja fel. Sokat várunk ettől a módszertől. Ezt határoztuk el a tanácsban, mivel ez gyors, csalhatatlan eljárás, s minket arannyal borít el...

Machiavelli elveivel átítatódva – folytatta a miniszter –, régóta szilárd meggyőződésemmé vált, hogy az egyes ember semmit sem számít a politikában. Az emberek a kormánygépezet mellékes alkatrészei, egyetlen kötelességük, hogy a kormány érdekéért dolgozzanak, sohasem szabad a kormánynak munkálkodni az emberekért. Minden kormányzat, mely törődik az emberekkel, gyenge; csak az életerős kormány, mely mindig csak önérdékét veszi számításba, s amelynek az emberek mit sem

számítanak. Legyen szó akár a legnagyobb tehetségről, akár a legkisebb rabszolgáról – az államban ez nem számít. A lényeg az, hogy a lánc súlyosan nehezdedjék a népre, és hogy a politikai uralom zsarnoki legyen. Róma bágyadt és erőtlen volt, amikor önmagát akarta kormányozni; s leigázta a földet, amikor a zsarnokok kaparintották meg a hatalmat. Egyedül az uralkodó hatalomban kell minden erőt tekintélyé tenni, s mivel ez a hatalom csupán erkölcsi erő, mivel fizikailag a nép az erősebb, csak zsarnoki tettek szüntelen folyamata által képes a kormány megszerezni a maga számára azt a fizikai fölényt, amelyet nélkülöz. Ezen elnyomás nélkül csak eszmei hatalma lehet. Mivel arra törekszünk, hogy mindenkit hatalmunkba hajtsunk, apránként hozzá kell szoktatnunk az embereket, hogy azt lásák bennünk, ami valójában nincs meg – különben olyannak fognak látni bennünket, mint amilyenek vagyunk, s ebben a pillanatban menthetetlenül elveszünk.

– Mindig úgy gondoltam, szölt Clairwill, hogy az emberek kormányzásának mestersége követeli meg a legtöbb csalást.

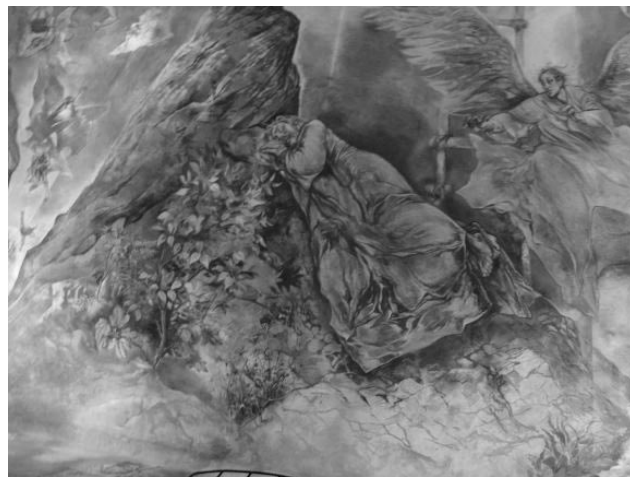
– Ez igaz, s igen egyszerű oka van – válaszolt Saint-Fond: az embereket csak úgy lehet kormá-

nyozni, ha becsapjuk őket. Márpedig csalónak kell lenni, ha csalni akarunk; a felvilágosult ember sohasem engedné meg, hogy vezessék. Meg kell hát fosztanunk az embereket a világoosságtól, hogy kényünk-kedvünk szerint vezethessük őket; s a vezetés legjobb eszköze a csalás.

– De vajon nem bűn-e a csalás? – kérdeztem Saint-Fond-tól.

– Én inkább erénynek tartom, felelt a miniszter. Ez az emberi szív egyetlen kulcsa: lehetetlen volna az élet, ha csak őszinteséggel akarnánk élni. Az emberek kizárólag azzal foglalkoznak, hogy becsapjanak bennünket, mivé lennénk, ha nem tanulnánk meg mi magunk is megcsalni őket? Az ember, s főként az államférfi fő tudománya az a képesség, hogy áthatoljon másokon, anélkül, hogy saját magát feltárná; ez a legfőbb tehetsége. Márpedig, ha az ember csak csalás által éri el célját, akkor a csalás erény. Egy teljesen romlott világban sohasem veszélyes, ha romlottabbak vagyunk, mint a többiek; ez biztosítja nekünk mindazt a boldogságot és nyugalmat, amelyet egy erkölcsös kormányzat alatt az erény szerezne meg számunkra. Azonban a kormányzat gépezete sohasem lehet erényes, mivel lehetetlen megszüntetni minden bűnt, lehetetlen a bűnök tárházául szolgálni úgy, hogy a bűnök lakhelye ne legyen maga is bűnös. Annak, aki romlott embereket vezet, magának is romlottnak kell lennie. S az erénnyel, mely maga a tehetetlenség, sohasem vezethetjük a bűnt, mely maga a tetterő. A kormányzónak nagyobb energiával kell rendelkeznie, mint a kormányzottaknak; márpedig a kormányzott energiáját csak a bűnök hajtják. Hogyan akarhatjátok hát, hogy a kormányzó erő maga ne legyen bűnös? A büntetések, melyeket az emberekkel szemben foganatosítunk, nem bűnök-e? Mi menti ezeket? A kormányzás szükségessége. Ekképp maga a bűn a kormány egyik hatásköre. Kérdem tehát, mi szükség lehet a világban arra, amit *erénynek* neveznek, mikor magát az erényt is csak bűnök révén érhetjük el? Egyébként magának a kormánynak rendkívül fontos, hogy az emberek tömegei igen romlottak legyenek: minél nagyobb a romlottság, annál könnyebben működik a kormánygépezet. Vizsgáljátok hát meg az erényt mindezekben az összefüggésekben, s meglátjátok, hogy az mindig hasztalan és veszedelmes. Azt szeretném, Juliette, folytatta Saint-Fond, immár csak hozzám fordulva, hogy radikálisan leromboljak Önben minden előítéletet e tárgy kapcsán, mert ez előítéletek elkerülhetetlenül szerencsétlenséget okoznak Önnek. Szeretném, ha élete során megszilárdítaná nézeteit, mivel szörnyű dolog, ha valaki olyan hajlamokkal született, hogy rosszat tegyen, s képtelen rettegés nélkül megtenni azt. Győződjék meg róla, angyalom, hogy bármennyire törekedjék is minden lehetséges értelemben a természet rendjének meg-

zavarására, megbontására; sohasem tehet mást, mint hogy azokat a képességeit használja, melyeket a természet e célból adott Önnek... Azokat a képességeket, melyekről a természet igen jól tudta, hogy így fogja felhasználni őket, így e használat ellen kétségkívül semmiféle kifogása sem lehet. Hisz ahelyett, hogy megfosztaná Önt e kártékony képességek bármelyikétől, minden pillanatban azt a vágyat sugalmazza Önnek, hogy működésbe hozza őket. Tegye meg hát mindama rosszat, amire csak vágyik, de ezzel egy pillanatig se zavarja nyugalma: legyen biztos abban, hogy bármit találjon is ki, az nem lehet annyira erőszakos, amennyire a természet kívánná..., hogy a természet a pusztítást akarja..., hogy a természet szereti a rombolást..., hogy a természet halállal táplálkozik, és vérrel oltja szomját..., és hogy sohasem tetszik jobban a természetnek, mint mikor a keze éppúgy rombol, mint az övé..., s hogy sohasem sérti inkább..., hogy sohasem bitorolja annyira a természet jogait, mint amikor a szaporodáson munkálkodik, mely borzasztja..., vagy ha hagyja zavartalanul fennmaradni ezt az embertömeget, mely sérti képességei kibontakozását. Mivel a bűn és a halál a természet valódi törvényei, és sohasem szolgáljuk jobban, mint akkor, ha miként ő, eltagadjuk mindazt, amit csak elérhetünk.

Ó, Saint-Fond! – szoltam szeretőmhöz, én csatlakozom minden elvéhez, melyet az imént állított fel. Egyetlen dolog nyugtalanít. Azt mondta, mindenkivel csalónak kell lenni: ha szerencsétlenségemre velem szemben lenne az, akkor beláthatja, hogy jogosan aggódom!

– Ettől egyáltalán ne féljen, mondta a miniszter, sohasem leszek csaló a barátaimmal szemben. Hiszen kell valami valóban szilárd dolog a világon; s kire számíthat az ember, ha nem a barátai társaságára? Mindhárman biztosak lehetnek hát, hogy Önöket sohasem csapom be, kivéve, ha elsőként Önök csalnak meg engem. Ennek igen egyszerű oka van: az önzés elvével támasztom alá, az egyetlen

olyan szabállyal, melyet elismerek önmagunk és mások helyes megítélésében.

Együtt élünk: nemde ha ti észrevennétek, hogy becsaplak benneteket, igen hamar viszonzóznátok azt? S én nem akarok megcsaladni, íme minden logikám a barátság vonatkozásában. A barátság ténylegesen igen nehezen elérhető érzelem egyenműek, és lehetetlen a különböző nemek között. Én a barátságot csak annyira becsülöm, amennyire a kedélyek és ízlések kapcsolatán alapszik (ami igen ritka). De tévedés azt hinni, hogy az erény a barátság összetartó ereje lehet: ha ez igaz volna, igen lapos érzületté válna, melyet az egyhangúság hamarosan lerombolna. Amikor a gyönyörök adják a barátság alapját, minden új ötlet szorosabbra vonja a baráti kötelékeket; a szükséglet, a barátság egyedüli igaz tápláléka, minden percben jobban összekapcsolja a barátokat. Annál inkább, mivelhogy nap mint nap nagyobb szükségük van egymásra: az ember élvezi a barátját, élvez a barátjával, élvez a barátja kedvéért, a vágyakat kölcsönösen növelik egymásban, s ez valójában csak akkor lehetséges, ha azzal hízelegetünk magunknak, hogy ismerjük barátainkat. De vajon mit nyerhetek egy erényes érzület révén? Néhány száraz vágyat, némi intellektuális élvezetet, melyek az első megpróbáltatásra összeomlanak ami annál több keserűséget hagy maga után, minél inkább megsértette az önszeretetet, és az önszeretnek nincs érzékenyebb pontja, mint a sértett hiúság.

(A szöveget Ludassy Mária fordította, megjelent *A francia felvilágosodás morálfilozófiája* című kötetben a Gondolat Könyvkiadónál 1975-ben.)

JÓZSEF ATTILA

[Töredékek]

Flóra, csináljunk gyereket,
hadd vessen cigánykereket
mert én nehéz vagyok már

s elviszi könnyű szerelem,
hisz hogy én legyek hűtelen
ahhoz nehéz a szívem.

Fényszóróként kutatja
mint öntudatos úrt, a lelkemet

hogy valóban imádjalak
a telhetetlen úr alatt
és mégse csalj meg engem.

1937

Krampuszok

Pajzs és dárda nélkül Az Ikszekről – részletek –

Balassa Péter kritikája Spiró György *Az Ikszek* című regényéről közel húsz esztendő után került a nyilvánosság elé. „Túl azon, hogy egy nagy magyar regény, *Az Ikszek* értelmezéstörténetének fontos – utólagos – fejezete, Balassa nagyszabású és ezért szükségképpen problematikus szellemi profiljának megrajzolásához is nagyban hozzájárulhat” – írja Vári György a Jelenkor-beli megjelenést bevezető-magyarító írásában.

A Hét Hárs nem azzal a céllal közöl részleteket Balassa írásából, hogy a kritikátörténet e pikáns mozzanatát megidézze, s nem akar állást foglalni abban a kérdésben sem, igaza van-e Balassa Péternek, amikor így fogalmaz: „Kár, hogy Boguslawski génuszának axiómáját nem tudjuk elhinni. Ez ugyanis már művészi-formai kérdés lenne.” Hiszen Balassa épp ezzel marad adós, a regény művészi-formai megoldásainak elemzésével, sőt bevezető mondataiban mintegy fel is menti magát e faladat alól: „Ha egy műről – legőszintébb meggyőződés szerint – csak ideológiai kritikát lehet írni, akkor ez önmagában a műnek mint formaegésznek a jelentéktelenségét jelzi. A forma elemzése ezúttal azért lehetetlen, mert itt minden egy ideologikus konstrukció szolgálatában áll.”

Ugyanakkor Balassa ideológia- és „receptiókritikája” – hiszen e kritika tárgya nem csupán a Spiró-regény, hanem annak hódoló fogadtatása a nyolcvanas évek Magyarországon – izgalmas kérdéseket vet föl politika és értelmiség, hatalom és művészet viszonyáról. E mostani Hét Hárs számára pedig az adja aktualitását, hogy Balassa alapvetően hamisnak és megtévesztőnek tartja a Spiró-regény sugallta világtörténet-filozófiát: „Az alábbiakban egyetlen gondolat variációi olvashatók *Az Ikszek* főtételével kapcsolatban: »a király meztelen« igazsága olykor a legmélyebb és legármányosabb hazugságok közül való. A csalogatóan józan »ez van« olykor a legnagyobb megtévesztések közül való.”

„szinte kábultan
untam az életet”
(*Dosztojevszkij: Ördögök*)

Az alábbi gondolatmenet: ideológiakritika. Ez az önkorlátozás és – meghatározás – bírálatot foglal magában a könyvről. Ha egy műről – legőszintébb meggyőződés szerint – csak ideológiai kritikát lehet írni, akkor ez önmagában a műnek mint formaegésznek a jelentéktelenségét

jelzi. A forma elemzése ezúttal azért lehetetlen, mert itt minden egy ideologikus konstrukció szolgálatában áll. Csak ideologikus tartalomról lehet beszélni minden látszat ellenére, illetőleg egy már valóban létező mentalitás sikerült – úgymond – realista visszatükrözéséről, szuggerálásáról, és annak szerkezetéről. [...] *Az Ikszek felett az uralom* modern ideológiája lebeg. Ez történetileg, ebben a formájában, napóleoni eredetű, és a filozófiai-politikai közgondolkodás meghatározott vonulatait – nem beszélve a tétlenségbe frusztrált értelmiségi-„széplélek” tömegekről – immár másfél évszázada teljes mértékben rabul ejtette. Ennek a bűvöletnek lehetünk – szerényen helyi jellemzőkkel tarkítva – a tanúi *Az Ikszek* országra szóló fogadtatásában is; különben nem lett volna szükség pusztán az ideológiakritika kedvéért (mely nem éppen hajlam s kedv diktálta műfajunk) írni róla.

Szerényen helyi – a legszűkebb érvényű – ideológia ez: a zsenivé tornászott nagyravágyóé, akinek *kijár* a diktátorság (még ha e poszt színházi is csupán), továbbá az unalomé és a paranoiáé. „Az ördög egy világméretű ásitásból lépett elő.” (Edvokimov: *Le problme de l'athéisme dans l'oeuvre de Dostoievsky*) *Az Ikszek* a színházat a világtörténet modelljeként kezeli: ez az eljárás rég bevett és termékeny az irodalomban. Radnóti Sándor: *Néma játék* című tanulmányában joggal írja Boguslawskiról: „színház számára az egész világ.” Itt azonban egy sajátos színházfelfogás válik a világtörténelem „történet-filozófiájává”: a teátrum – s így a világ – titkoszolgálati és titkostársasági felfogása. A történelmi mozgás mint egy kiismerhetetlen összeesküvés működése: paranoid világszemléletté változik. [...]

Igaz ugyan, hogy létezik a színháznak – s így a világnak is – egyik dimenziójában ez a titkoszolgálati működés, ámde teljes félrevezetés, csalóka idegborzogatás, ál-kinyilatkoztatás csupán erre a

dimenzióra redukálni a „történetfilozófiát”. Ennek a könyvnek a vizsgálatánál elsődleges problémává válik *az igazsága*, tekintettel arra, hogy *Az Ikszek* hangsúlyozottan „az igazat és csakis az igazat” kívánja színtisztán *kimondani*, nem is titkolva, *hogy emez igazságnak csak e szöveg szelleme van a birtokában*. Semmit sem rábízni a forma spontán szervességére (mely persze nagyfokú tudatosságot követel, akárcsak emez hideg kiszámítottság), mindent ellenőrizni agyas konstruálással, csakhogy mindenáron – sikerüljön. Ebben a szövegben az írás nem alakulás és teremtés, hanem – hódítás, legyűrés, önmaga karrierjének görcse. Ha így áll a dolog, akkor viszont az igazsága, és csakis ez kérhető számon a könyvön. Az alábbiakban egyetlen gondolat variációi olvashatók *Az Ikszek* főtételével kapcsolatban: „*a király meztelen*” *igazsága olykor a legmélyebb és legármányosabb hazugságok közül való. A csalogatóan józan „ez van” olykor a legnagyobb megtévesztések közül való. E könyvnek a tárgya ugyanis a történelem mint színházművészet. A művészetben viszont a forma pusztá ideológiai „mondássá” redukálása, amit leleplezésnek neveznek – megtévesztés, mert a művészet egyik legfontosabb feltételéről mond le: magáról az esztétikai „megjátszásról”. Szórakoztató, ahogy éppen ezt a mély evidenciát hagyja figyelmen kívül *Az Ikszek* kritikai fogadtatása, miközben egyébként többnyire mindenik kritikusa tökéletesen tisztában van az említett elv igazságával. Ha tehát valamely műalkotásnak a tárgya a történelem mint művészet, akkor a gazság csakis esztétikai szemlélet tárgya lehet, de nem maga az esztétikum kinyilvánított lényege és feltétele; nem tagadhatja az etikum helyét a művészetből, s mint itt, nem hirdetheti egyenesen, hogy a mű etikailag közömbös volta – nagyságának titka. Boguslawski nagyságának titka – túl azon, hogy tautologikusan: a nagysága – a gazsága. Ez*

pedig, kivetítve a „történelmi” regényre azt jelenti, hogy csatlakozván a modern politikai elméletek és gyakorlatok többségéhez, megszüntetjük minden történelmi-politikai cselekvés etikai alapját. A ravasz, bár igen könnyen átlátható csúsztatás *Az Ikszekben* az [...], hogy *mintha* hiányként jelennének meg emez etikai alapok, *mintha* az egész könyv szentimentális távolsággal reflektálna arra, ami nincs. Holott

végig nyomon követhető, hogy itt a mű nem etikai, hanem hatalmi kérdés, hatalmi objektum. És e történelmi tény apológiája, nem pedig kritikai kritikája. Ha van egyáltalán oka Boguslawski bukásának, akkor éppen ez. A színész, ha elfogad egy ördögi világmechanizmust, akkor benne legföljebb krampuszt játszhat. Romlásunkat mutatja, sőt hirdeti – ha szabad így kifejezni, bizonytalannal dodonai retorikával: *ékesen* – hogy *elemi* alapigazságokat nem tudunk már észrevenni, mert a hatalmi bűvölet, épp a ráció eszközeivel a rációt „eszi ki a vagyónából.”

Történetfilozófiáról volt szó az imént, mivel *Az Ikszek* azt sugallja – és már a *Kerengőben* is ezzel találkozunk –, hogy egyedül helyes és *célszerű* világtörténet-filozófiát csakis *Az Ikszek* (meg a *Kerengő*) világszemlélete képes az olvasóra oktrojálni, mintegy felvilágosult monarcha módjára. Semmiképpen sem mentesen az említett bonapartei ízekről, e „bonapartizmus” maga is adalék a modern hatalom-ideológiák természetéhez és eredetéhez, melyek eleve monolitikusak és türelmetlenek, tehát mű- és művészetidegenek. Ismert tény, hogy a felvilágosodást betetőző kis touloni hadnagyocska idejében miféle kérlelhetetlen üldözés folyt a párizsi sajtó és – horribile dictu: színház! – ellen, miközben Európa nagy szellemei nem győztek hódolni a korzikainak. Hát istenem – sikere volt!, ahogyan *Az Ikszekben* mondanák: bejött neki stb. – és a többi nem számít. [...]

Az utolsó kétszáz év egyik népszerű értelmi-ségi ideológiája azt szentesíti, és nem egyszerűen konstatálja, hogy *minden politika*. Ennek a gondolatnak egyik elágazásával találkozhatni *Az Ikszekben*: a *politika – maffia*. A minden politika, a politika: maffia gondolata azt legitimálja – amitől a gondolat szenved és szenvedeg –, hogy a modern társadalomnak abszolút kiemelt szférája a politika, s egyedül ez képes totalizálni a társadalmat, mely bizony totalizálásra szorul, szorítottatik. [...] A komédiának, a világnak itt valóban két aktora van: a *zseni* és a *belügyminiszter* képében megjelenő félanonim maffia. Hogy ez egy infantilis, paranoiás történelemszemlélet primitív kettősségét tükrözi, az nyilvánvaló. Ebben a sémában (s itt a szó mindkét értelmét használjuk) bizony az „egyén” és a „történelmi szükségszerűség” elképesztően lapos, – nem okos –, özönvíz előtti szemináriumokról ismert gondolatával találkozunk. *Az Ikszek* csak igazságra *törtető koncepciójának* alkati baja éppenséggel gondolati természetű: *nem igaz*. Valódi jelentős művek esetében a gondolati zavar ismeretesen nem okoz törvényszerűen művészi gondolatokat, ahol viszont csak ez a gondolati igény van jelen, mintegy programmatikusan, ott minden „az igazságon” áll vagy bukik. *Az Ikszek* kizárólag azért cáfolandó tehát, mert igazságtalanságai, szegényes gondolatai, melyeket görcsös önbizalommal hirdet – fogadtatá-

sa ezt nevezi elbűvölten okosságának – az igazság képében jelennek meg, tetszetősen laposak – tehát csábítóak. E csábítás: korunk, az a kétszáz év, melyben élünk.

A könyv szemfényvesztése abban áll, hogy nincsen teste, érzéki organizmusa, csak feje (mint Sidó Zolinak a *Kerengőből*) – konstrukciója. Labirintus, gyufaszálakból.

„Egyén és történelem összezapásának” paranoid regényszínpadra állítása egyenlő lehet-e a színház fogalmával? Nyilván nem; *a színház nem egyenlő a színházi élettel*, ám *Az Ikszek* csakis a színházi élet – és azon belül is kizárólag az intrika ábrázolásán keresztül szól a színházról, az előadásról: a világtörténelemről. Már ez utóbbi kettő azonosítása is meglehetősen poros, vulgáris és kommersz összevonás. A színházi *élet* valójában csak művészi eszköz, pontosabban a színházi előadás, a színház előfeltétele, de *nem az*. Mindaz, amiről e regényben olvashatunk, nem a színház és nem a színpad, hanem a körítése. Ezzel a csúsztatással válhat csak a létezés – vélt – titkosszolgálati szerkezetének modelljévé.

*

Az Ikszek az *Ördögök* karikatúrája. Holott már azok is, akiknek Dosztojevszkij a maga démonregényét „szentelte”, a nyecsajevisták, éppen az ő

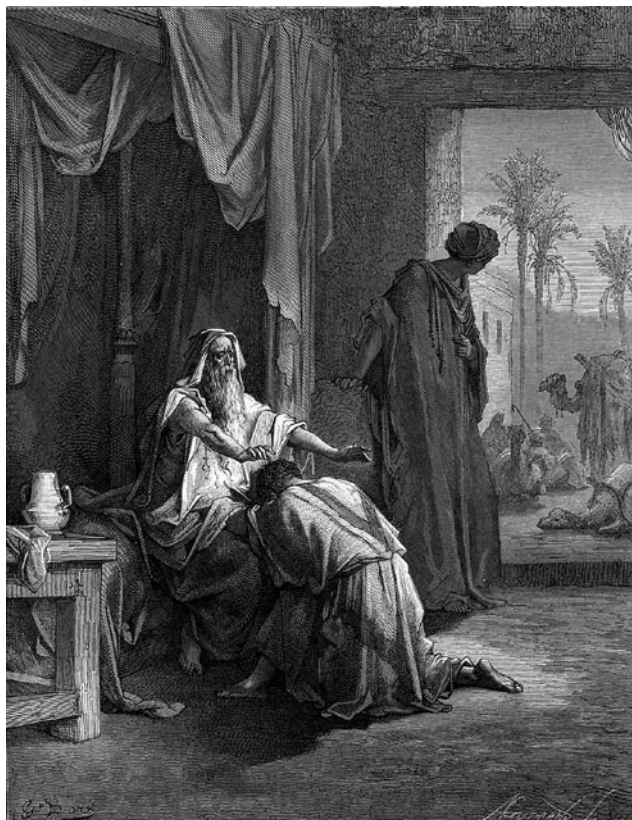
művében váltak ország-világ előtt *krampuszok*-ká. (Ez persze nem zavarta sem az országot, sem a világot.) Dosztojevszkij bölcsen lefokozza ördögi hírüket. Regényének krampuszai ál-világtörténelmi virgácsot lóbáltak meg Oroszország fölött; hogy azután ez az álság nagyon is „igaz” történelmi tényre változott, az nem cáfolja az eredeti gondolati és erkölcsi szemfényvesztést, sőt igaz valójában mutatja meg. Az *Ördögök* világa az unalomból megtévesztés, megrontás és destrukció világa, a történesek „semmi sem drága” alapon gerjesztése és langyossága, mintegy „puszta kénye végett”, az *unalomból felforgatás romantikája*. Mélyén tagolatlan, világtalan szorongás honol. Kierkegaard mondja *A szorongás fogalmában*, hogy „a démoni a tartalmatlan, az unalmas”, Dosztojevszkij, amikor Sztavrogin arcát maszkszerűnek írja le és hőisével kimondatja, hogy „szinte kábultan untam az életet”, akkor hasonlóképpen jár el. Az *Ördögök* a Napóleon-komplexusban szenvedő 19. század fölötti nagyszabású ítélet is, miközben prófétálja az e komplexusból kisarjadzó „szép jövőt” – értelmi-ségi terroristák és mozgalmár széplelkek 20. századi mókáit. Dosztojevszkij *a megtévesztést leplezi le* (szemben az 1981-es, megtévesztést szentesítő könyvvel) Sztavroginban, de még ő sem egyenletes művészi sikerrel; ő sem tud és nem is mindig képes megszabadulni tárgyának démoni-destruktív vonzásától, melyet ugyanakkor mindenáron megsemmisíteni szeretne, az „Állj ellen a gonosznak!” elve szerint. Még Dosztojevszkij sem tudja mindig, hogy mikor higgyen maga támasztotta alakjai világpletykáinak és világrágalmainak és mikor ne. Időn-

ként, mintha azt a benyomást keltené olvasói[ban], hogy elfelejtette, Pjotr Verhovenszkij mögött nincs senki és semmi, hiszen a „hivatkozott” Sztavrogin démoniája mindössze az, hogy ő semmi és senki; az erre épülő „mozgalom” (terrorszervezet) pedig – bármilyen valóságosan gyilkos is – *blöff*. Míg az ördög valóságra nem hazudja magát (*ekkor még csak krampusz*), addig blöfföl. Fölstilizálja magát, holott csak egy hézag, egy hiba, egy figyelemkihagyás, valaminek és valakinek a hiánya. Az apró üzemzavarokra jellemző módon egy egész gépezetet képes aztán – nyilván nagy kárörömére – felrobbantani; a káröröm saját kicsinységéből táplálkozik. Ő tudja egyedül, mekkora, s hogy ennek ellenére ekkora galibát volt képes okozni. Az ördög, mint Dosztojevszkij ragyogó iróniával reprezentálja (iróniája tárgyválasztásában, paktálásában áll elsősorban): a nagy szellemekre pályázik, az ördög finnyás, válogatós, szereti a „finomságokat”, az exkluzív nyálánkságokat. Nemes főket látogat meg tehát (lásd a nagy orosz nyavalyatöröst), bennük próbál – változó sikerrel – lakozni, ők hódolnak meg neki, az ő hátukon vonul be. *Rontása: szemfényvesztése*. [...]

Az *Ikszek* főhőse – kicsinyre nőtt Sztavrogin. Amennyivel szenvedélyesebben önimádó, annál kisebb, különösen aktivitása révén: gyűlölködéseiben, rágalmaiban és különféle húzásaiban, az alantastól a teátrálisan fennköltig és szerénytelenig – csak hogy eladhassa magát. [...] Az eredeti Sztavrogin mindenestre annál nagyobb, minél kevésbé akar bármit is ezen a földön elérni. Ő „kábultan unta az életet”, „erkölcsi kéjsóvárgásból nősül meg”, ahogyan Satov mondja neki, sőt: „hogy mire használjam fel ezt az erőt – ezt sohasem láttam... énbőlőlem csak tagadás fakadt”. Sztavroginról „azt beszéltek, hogy álarcra emlékeztet az arca”, s szintén Kierkegaardtól tudható, hogy „Mefisztó lényegében mimikai”, az ördög: kommunikációs hatalom. Sztavrogin egyedül a kinevetéstől, a gúnykacajtól fél. (Ezért is figyelemreméltó, hogy a rettegett kinevetés helyett taps és elismerés jutalmazta ezt a krampusz-játékot, szellemi régióinkban is jelezvén a világórát, amikor „minden eladható”, s az említett szemfényvesztő kommunikációs hatalom szüntelenül beteljesedőben van.) Dosztojevszkij még – legalább félig – észnél volt, őnála Sztavrogin nagysága: semmissége, és ez önsúlyánál fogva – leleplezés értékű és erejű. [...]

Sztavrogin semmisségének kinyilvánításával Dosztojevszkij az egész Verhovenszkij-féle világtörténelmi krampusz komplottról rántja le a leplet, az „álarcot”, ami nem más, mint Sztavrogin maszk-szerű: kifejezéstelen arca. A démonia hiányként való ábrázolása olyan gondolati, írói bátorság és bravúr, amit, úgy látszik, utoljára a saját ideológiai miazmáival küszködő, profetikus 19. század tudott kihordani. Az *Ikszekben* viszont hihetetlen (legyen

ez elismerés) leleménnyel és akarattal újra fölépül az, amit Dosztojevszkij profetikusan és jó okkal lerombolt. S a restaurációt ráadásul nem hogy nem vesszük észre, de üdvözöljük. A múlt századi mester mindenestre illúziótlanabbul szemlélte hősét, semhogy felnövesztette volna olyan értelemben, hogy valóságosnak jelentette volna ki nagyságát. Sztavrogin éppen így vált nagy figurává *mint* művészi alak. Dosztojevszkij azért rombolt ily profetikusan erővel, mert tudható, hogy ennek az összeesküvésnek történő behódolás, a semmi és az unalom romantikájából fogant világtörténelmi *maszatolás és erőszak* mennyire materiális erő; *hiszen csak szellem...* Tudható, mennyire sikerült a megtévesztés, az álarc hitelesítése, a hazugság igazsággá terrorizálása. Dosztojevszkij, ha kétértelműen, olykor tanácstalanul és maga is luciferi módon: gyűlölvonzódva, mégis figyelmeztetett, hogy mindez „a ködből és alaktalan párából” (Hegel szavai a széplélekről) vergődik előre, blöfföli magát valóságra. Figyelmeztetése még azelőtt vagy aközben hangzott el, hogy egy század, egy szellemiség, egy kultúra – benne hordozóival – meghódolt volna. [...]

Ismétlendő: Boguslawski – kicsinyre nőtt Sztavrogin. Az ő némaságai, elhallgatásai, inkognitója, „rejtélyessége” emennek karikatúrája, és csak másodsorban csenevész színházi fogások együttese. Dosztojevszkij az üres semmiből, a Sztavroginéből tudta megcsinálni a megtévesztő nagyság leleplezését, egy formátum demisztifikálását, amit magában a regényben is elvégez sajátos perverz módján Pjotr, midőn kiábrándul „főnökéből”. Boguslawski

és a belügyminiszter figurájával *Az Ikszek* viszont mindezt *remisztifikálni* iparkodik; a zseni és az államtitoknak – a két egymásra utalt cselszövő –, a becsvágyó öntudat és *a mindenható báb*, újra felépítenek egy, a világtörténelemben ugyan valósággá izzadt, az értelem és az ésszerűség szigetéről viszont mindig elég világosan látott krampusz-históriát.

*

Az Ikszek recepciója, fogadtatása nem pusztán egy könyv sikere, hanem egy figyelmetlenség és belső romlás története. A 20. században *karrieristává törpült széplélek* diadalmas egyetértése arisztokratikus önmagával. Az iskolamesteri nagyrealizmus és az aufklárizmus becmesserei aszketikusan: sóváran visszafojtott könnyekkel, no meg haragtól elfehéredő arccal ismétlik *Az Ikszek* „igazságát”: „Jobb híján legyetek állambohócok és krampuszok! Mert hiszen ilyenek tudtok csak lenni, ilyené intrikáljátok a történelmet. Ha így van: maradjon így: legyen így.” *Az Ikszek éthoszá*t Virág Miki fogalmazta meg, a *Kerengőben*. Még egyszer tisztázandó: *nem az állapot megfogalmazásával, hanem annak szentesítésével vívott ki magának Az Ikszek és a Kerengő különleges erkölcsi pozíciót a magyar irodalomban*. Mert igaz ugyan: farkastörvények vannak. De a szentesítésük – s legyen ez ügyben legalább egyetlen felszólalás – megtévesztés. Virág Miki kioktató és magamutogató monológjainak varázsmondatára épül *Az Ikszek* – úgy látszik: holtbiztos – tippje: „Nemigen lehet mást tenni...” E könyv tehát egy nagyon is ismert, konszenzuális tudásra, közkeletű mentálpiszokra épít: *belső megromlottságunk kaján öntudatára és öngyűlöletünkre*. Szellemiségünk erkölcsi felmentése egy „történelemfilozófiai” konstrukció révén természetes sikerre számíthatott. [...]

Az Ikszek keményen és engesztelhetetlenül az üres lét fenntartásáról szól (lásd Kis Pintér Imre bírálatának találó címét: *A játék vérre megy*). *Az irodalom azonban sohasem a létfenntartásról* szól. Nem azért, mert az nem elég „szép” vagy „szalonképes”, vagy nem elég „költői”, nem eléggé „érzelmes” (ilyen igények önmagában véve senkit sem táplálhatnak műalkotással szemben), hanem azért, mert *nem ez a dolga*. Sőt, bizonyos végső értelemben nem a létfenntartásban jelöli meg az emberi dolgok lehetséges alapjait.

*

[...] *Az Ikszek természetesen kiemelkedő mű*. Ha művön semmi spontaneitást és élő szervességet nem értünk. Ha szerkesztmény, ámde nem alkotás. Utóbbihoz ugyanis a forma teremtdésébe vetett bizalom (nem kérem, nem hit! elégséges a bizalom) szükséges, ami persze egy másfajta, mélyebb, öntudatlanul kezelt és elengedett, noha éppoly illúziótlan bizalom folyamánya – az öntörvényűség és a

belső szabadság létezéséről való tudomás, a forma emancipálódó szabadságáról való tudás. Szabadság, és újra: a szabadság szabadsága. Ez az egyetlen talán, amelynek birtoklására nem vágyik *Az Ikszek* szelleme. E könyv, ilyen értelemben, mindvégig a tudatosságról *mint* erőlködésről szól, tehát önnön rabságáról is. Ennyiben és csak ennyiben – öntükröző. A *Theatrum Mundi* mint konspiratív ármányok akarnok szövődése benyújtja a számlát, és foglyul ejti a szellemet, melyet megbűvölt. Holott a hamis, megtévesztő látomás abban a pillanatban szertefoszlik, amint lemondatik néhány dolgról. A lemondás azonban nem erős „oldalunk”, mivel az *egyfajta* gyengeséget, alázatot (*nem* megálzkodást!) igényelne. Például arról, hogy mind a világ, mind a színház: ármányok szótte börtönháló, amelyen fennakad a zseni produkciója, és *ez* egyben világtörténelmi tragédia is. Sem az egyik, sem a másik – nem áristom, noha szép számmal akadnak benne cselszövők és foglárók, no meg gonosz tanácsnokokkal körülvett felvilágosult államférfiak, (akik persze jobban teszik, ha gyorsan belépnek valamely titkos társaság soraiba), akik továbbadják – sűrű árulgatások közepette – hasznos tapasztalataikat.

*

Az akarnokideológia jegyében áll *Az Ikszek*. Megszületett, hogy félni lehessen tőle. Lehet is. Ámde (lásd alcímünket): *születhet ugyan műalkotás félelemből, de nem születhet megfélemlítésre*, arra, hogy féljenek tőle: „hogyan szakadjon alatta az asztal?” – mondja erőszakos és gyermekes (ez egyszer valóban gyermeki) önteltséggel a fülszöveg – s *Az Ikszek* valóban behódolásra kényszerít. Tünetnél mélyebb sikere: penetrációja a hatalomnyelv által. Valóban *átüt* az erőtől bűvölt szellemiség tapétavékony falán. E fal mögött a nem csak névtelen Nagy Félelem lakozik. Mindnyájunké. Sikere a félelem kitenyészett betegségein lábál át. Hódító hadjárata valóban végigtrappolt az egykori Szent Szövetség hómezőin – a lélekben és az agyban –, melyről azonban tudható, *anyagi erő*, tehát effektív hódoltsági területté roncsolható, saját kérésére. Mint többfelől tudható, egy egész népet nem lehet leváltani, *talán*: *Az Ikszeknek* sem sikerült a lengyeleket, talán egy egész értelmiséget sem. De ha saját maga kéri?

1982–83.

Balassa Péter

(A teljes szöveg és Vári György: *Megjegyzések Balassa Péter az Ikszekről szóló kritikájához* című írása a *Jelenkor* 2009/9. számában jelent meg. Balassa Péter kritikája a <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=1838> oldalon, Vári György írása pedig a <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=1837> oldalon olvasható.)

JÓZSEF ATTILA

[Csak most]

Csak most értem meg az apámat,
aki a zengő tengeren
nekivágott Amerikának.

Utnak eredt – nem új jelenség, –
hogyan lefűljön bátoran
a természetes jószerecsét.

El is keserült, meg is csappant
érdeke itt, az óhazán,
unta főzni a szagos szappant.

Csak most értem meg az apámat,
aki az ingó tengeren
nekivágott Amerikának.

Az urak locsogtak, fecsegték,
ő batyut kötött. Odszállt,
hol jó munkást szép pénz kecsegtet.

Az erdőn nem volt egy szál bokra,
egész uton emlékezett
és hányt a hempergő habokra.

Elhagyta bölcsen a családját –
azért, mert keményen keres,
a csemetéi őt ne áldják,
mert megátkozzák, ha felnőnek.
Nem volt erkölcsi példatár
s nem húse hazugság-felhőnek.

Csak most értem meg az apámat,
aki a csalárd tengeren nekivágott Ame-
rikának.

Csak most, hogy új világba tartok.
Flórák az én Amerikám.
Elenyésztek a régi partok,
nem ódöngök zajuk-bajukban:
az emberarcok mélyiről
új értelem szegélye bukkan.

Ahogy az apám nekivágott –
ha százszor nincsen, akkor is
Istenre bízom a világot.

Én nem a tusától szabódom:
szerelmemért csalok, ölk –
bár lehetőleg korrekt módon.

1937

Amit a politikában taktikának neveznek...

Akaratlanul is mindenkit becsapok. Szilárd meggyőződésű, határozott emberként viselkedem, holott őszinte pillanataimban belátom: hitem, álláspontom csak némely erkölcsi döntésben megingathatatlan. Abban pillanatig sem kétkekedem, pontosabban: azt még mérlegelni sem vagyok hajlandó, hogy megüthetek-e egy gyereket – most hagyjuk a szórszálhasogatást, hogy jogom van-e örökre elvenni a kedvét a veszélyes játéktól –, ifjúkoromban sem éltem vissza az égetnivaló, tűzrólpattant, bomba tizenhét éves leányzó erős szalonspiccével, de bevallom töredelmesen, voltak életemben feszült politikai helyzetek, amelyekből csalafintasággal vágtam ki magam.

Megírtam már, hogy Szabó T. Attila monumentális erdélyi magyar oklevélszótárának (Erdélyi magyar szótörténeti tár) I. kötetét igen magas bukaresti instancia tagja jelentette föl galádul, azzal a szándékkal, hogy megakadályozza az többi kötet megjelentetését (azóta, részben az Akadémiai Kiadó közreműködésével, a sorozat már elért a 13. kötetig, az utolsó megjelenését várjuk). Hamar megírtam a följelentés kemény, immár vitathatatlan cáfolatát, és kiaknáztam, hogy régi jó barátom (akkor már rokonom is), tagja a döntési joggal felruházott bukaresti grémiumnak, és – az ő kezdeményezésére! – a kezébe adtam ezt az írást. És nekünk lett igazunk. Felolvasta, és győztünk.

A romániai Irodalmi Könyvkiadó, majd Kriterion Kiadó főszerkesztőjeként sok hasonló csínytet követtem-követtünk el, emiatt sosem volt lelkiismeretfurdalásunk. Bizonyos idő elteltével román barátaink is támogatták – hallgatólagosan – konstrukciónkat. Így hát még csak nem is volt életveszélyes ez a „játék”: legrosszabb esetben kirúgtak volna az állásomból. (Gondolom, rajtam kívül kevesen tekintenek bűnös praktikának, hogy regényeimben, novelláimban, szépírói elemekkel dúsított publicisztikai írásaimban első személyben úgy meséltem el történéseket, mintha azok mind velem estek volna meg; az olvasó meg ámulhatott és irigyelhetett, hogy miként éltem meg életveszélyes kalandokat és diadalmas szerelmeket, még hozzá Közép-Afrikában, ahol pedig sosem jártam, vagy Dél-Ausztráliában, ahová csak álmodtam magam. Persze, mindezt önzetlenül cselekedtem, az írói szabadság jegyében, első személyben, hogy az olvasó könnyebben azonosuljon az írás hőisével.)

Valljam be: bizony előfordult, hogy magas érdekek védelmében, taktikusan lódítottam. A hatvanas évek végén adódott olyan pillanat, amikor

szinte kialakult az addigi, jelentős román-magyar könyvcsereregyményt felülíró új szabály; már-már kimondatott, hogy Románia csak olyan mértékben importálhat magyar könyveket Magyarországról, amilyen mértékben Magyarország román nyelvű könyveket rendel Romániától. (Akkor a romániai Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi – magyar, német, szerb, ukrán stb. nyelvű – könyveket gondozó szerkesztőségét vezettem.) Az új szabály javasloí és előterjesztői meg voltak győződve arról, hogy Magyarországon sok százezer, anyanyelvét élő módon használó román nemzetiségű lakos él – holott románul olvasó román lakos Magyarországon nincs húszezer sem. Ez a korlátozás az Erdélybe behozott magyarországi magyar könyvek példányszámát brutálisan csökkentette volna. Sikerült azonban ezt a követelést úgy „konvertálni”, hogy a két ország könyvcseréje közel azonos értékű kivitelben és behozatalban „testesüljön meg”: magyar szerkesztőségünk új – francia, angol, német, finn stb. – nyelvű művek licencét megvásárolta a nyugati jogtulajdonostól, ezeket erdélyi magyar írók lefordították, s – főként a világirodalmi Horizont sorozatban – kiadtuk. Budapest ezeket hús-harmincezer és még nagyobb példányszámban vette át, mivel idejében egyeztettük az Európa Kiadóval is, hogy milyen művek esetében számíthatunk nagyobb példányszámú pesti rendelésre. Így nagyjából ugyanolyan értékű romániai kivitt szavatoltunk, mint amennyi a magyarországi behozatalunk volt. Kitűnő romániai magyar szerzők, Majtényi Erik, a Kalevala-fordító Nagy Kálmán, Szemlér Ferenc, Szilágyi Júlia, Látó Anna, Halász Anna, Jánosházi György, Borsné Fejér Gizella és sokan mások fordították Dürrenmatt, Erich Maria Remarque, Jean Paul Sartre, Martti Larni – hosszú a sor – műveit, az erdélyi magyar írók voltaképpen első ízben kapcsolódtak be jelentős mértékben a kortárs világirodalom fordításába.

Hadd tegyem hozzá: megnyertük ehhez román kollégáink hallgatólagos támogatását is. Az Irodalmi Kiadóban például senki nem vetette a szemünkre, hogy ettől kezdve valutára is szükségünk volt (a nyugati jogdíjak kifizetésére). Nem is szólva arról, hogy elég lett volna egyetlen tiltakozás („de hiszen Magyarország nem román nyelvű román irodalmat importál a hozzánk behozott magyarországi magyar művek fejében!”) – és meghiúsulhatott volna az egész magyar nyelvű könyv export-import.

Több bűnnömmel most nem hengegek tovább.

Bodor Pál (Diurnus)

Képek a múltból

Retusált fotók, retusált történelem

Az általános vélekedés szerint a politikusok tudatos imázsépítése a huszadik század közepétől vált a politikai munka fontos elemévé. A média hatásának, súlyának növekedésével a közélet szereplői egyre nagyobb figyelmet fordítottak megjelenésük tervezésére, alakítására, felismerve, hogy a tömegekhez az emocionális azonosulást kiváltó képek hatékonyabban juttathatók el, mint a programok, az érvek vagy az ideológiák.

Az érzelmekkel manipuláló, látványelemekkel operáló politikai propaganda nem mai találmány; kiemelkedő tehetséggel alkalmazta például Leni Riefenstahl is a filmjeiben a náci ideológia felmagasztosítására és a szimpátiás mozgósítására. A személyes imázs ilyen – kétes értékű, ám igen tudatos – formálása mégsem ekkor, és nem is a mediatizált ezredfordulón élte első „aranykorát”, hanem úgy nyolcvan évvel ezelőtt, a Szovjetunióban.

Joszif Viszarjonovics páratlan vehemenciával vetette magát a Sztálin-imázs kialakításába: né-

hány évtized alatt nem csak mítoszokat gyártott és font saját személye köré, hanem mitológiát építve, a történelmet alakította a saját elképzeléseinek, lázálmainak megfelelővé.

A nyilvános számítógép-hálózatok megjelenésével – a nemzetközi terrorizmus és a gazdasági kémkedés elleni fellépéssel indokolva a profilbővítést – az elektronikus adatforgalomra is rászálltak: szinte minden leolvasott weboldal, elküldött e-mail archiválódik valamelyik lehallgatóállomáson, csakúgy, mint a telefonbeszélgetések, amelyeket hangfelismerő technológiák segítségével analizálnak. A számítógépek minden állomáson ugyanazt a szoftvert futtatják, ez a „Dictionary”, vagyis a Szótár, amely kulcsszavas keresést tesz lehetővé a hatalmas adathalmazban.

Az öt tagország titkosszolgálatai összeállítottak és folyamatosan frissítenek egy-egy szótárt, amelyben a számukra valamiért érdekes kulcsszavak kapnak helyet – a napi „termést” átfuttatva ezen a programon, a gép kiválogatja a gyanús üzeneteket, ezek közül pedig hús-vér ügynökök választják ki a valóban fontos információkat. Az egész folyamatot az NSA koordinálja – a brit, az ausztrál, a kanadai és az új-zélandi titkosszolgálatnak az amerikaiaktól kell kérvényeznie, ha a többi országban gyűjtött anyagból kíváncsi valamire.

Történelem és hamisítás

Sztálin az 1920-as években érzett rá az akkor még egyáltalán nem megkerülhetetlen média erejére, és eszelős szívóssággal, évtizedeken keresztül tervezte, kontrollálta az újságokban, könyvekben és egyéb kiadványokban megjelenő Sztálin- és Szovjetunió-képet. A Vezér azonban nemcsak a jelent alakította a jövőre figyelve, hanem – addig példátlan és azóta is szinte felülmúlhatatlan eredményességgel – a múltat, a történelmet is paranoiás világképéhez igazította.

„A civilizációk legátfogóbb történelemhamisítása” díjra érdemes, évtizedeken át zajló munka

talán legjellemzőbb dokumentumai azok a fotók, amelyeket felsőbb utasításra alakítottak át az aktuális politikai céloknak megfelelően. Kegyvesztett forradalmárok tűntek el Lenin mellől, Sztálint általa talán soha nem látott, de a kép készültkor biztosan nem látogatott helyeken örökítették meg fényképek, forradalmi tömegek gyűltek a szónokok köré, olykor pedig korábban már kiretusált személyek tűntek fel újra egy-egy csoportképen.

Látszatbarátság

A párt direktívák szellemében folyó munka olyan sikeres volt, hogy az egykori Szovjetunió területén Sztálin sokak emlékezetében (képezetében) még ma is magas, színészmosolyú férfiként él; sokan nem tudnak Trockijról, s akik tudnak, sem biztos, hogy képen felismernék az 1917-es forradalom központi alakját. Lenint pedig inkább a Gazda nagy barátjának, semmint a Sztálin hatalma növekedését aggódva figyelő politikai szereplőnek tartják.

Nem véletlen tehát, hogy a sztálinizmus történelemhamisító tevékenységének dokumentumait nem helyben dolgozták fel. Egy angol író és fotóművész, David King több évtizedes kutatótevékenysége kulcsszerepet játszott abban, hogy ma döbbenet és hitetlenkedve szemlélhetjük az egykori propagandagépezet háttorzongató hatékonyságának és cinizmusának képi bizonyítékait.

Az Európát körbejáró – néhány éve a Centrális Galériában nálunk is kiállított – fotográfiagyűjtemény segítségével tulajdonképpen a Szovjetunió történelmének egy szakasza követhető nyomon. Az eseményekre rendhagyó módon az utal, ahogy az eredeti felvételekről fokozatosan eltűnnek a politika vezéralakjai – egészen addig, míg a legtöbb képen nem marad más, csak Sztálin.

Az életből kiretusálva

Az átalakított fotók egyébként nem pusztán történelmi érdekességük okán érdemelnek figyelmet. A retusálás sorstragédiák jele is. A csoportképekről

eltűnő alakok legtöbbször az életben, pontosabban az életből is eltűntek: száműzték, kivégezték őket, vagy rejtélyes balesetben hunytak el.

Sztálin azt akarta, hogy a kegyvesztettek, akik szerinte a rendszer árulóivá váltak, eltűnjenek az emberek emlékezetéből is. Nyilván ezért alakult át az 1920-as II. Kommunista Internacionálé résztvevőit ábrázoló népes csoportkép Lenin és Gorkij páros fotográfiájává: két alak – indokolatlanul – áll egymás közelében, egy szinte teljesen üres lépcsőn.

„A kép elkészülte után négy évvel, Lenin halála után indult be a sztálini gépezet, azzal a céllal, hogy kultuszt teremtsen az ideológus alakja köré” – írja David King magyarul is megjelent könyvében, a Retusált történelemben. A mítoszgyártás jegyében verbuváltak-retusáltak százezres tömeget a szónokló Lenin lábaihoz. Ha összehasonlítjuk a „tömeggyűlés”-képet az eredeti fotográfiával, a pátosz groteszkbe fordul.

A sztálini mitológia kialakításának része az is, hogy Lenin mellől eltűntek harcostársai, mindazok, akiket Sztálin ellenségeinek tekintett; perbe fogott, száműzött vagy kivégeztetett. Az egyik legismertebb kommunista ikon, a moszkvai Nagy Színház, a Bolsoj előtt szónokló Lenin széles körben terjesztett fotójáról már hiányzik a kép készültkor még a közelben álló Trockij és Kamenyev. Egy 1919-ben készült csoportkép előbb a Sztálin-Lenin-Kalinyin triót ábrázoló fotóvá alakult, később Kalinyin (is) eltűnt – így „egyszerűsödött” az eredetileg húsz főt ábrázoló kép a két hős forradalmár páros portréjává.

Utólagos korrekció

A Vezér célja az volt, hogy a forradalom atyjaként aposztrófált Lenin közeli barátjának tüntesse föl magát, s ezzel is legitimálja hatalmát. A terv valóra váltását nehezítette, hogy Sztálin 1917 előtt igencsak jelentéktelen figura volt, politikai szereppel nem bírt, a korabeli vezetői csoportképeken

nem szerepelt. (Azzal tett szert némi „ismertségre”, hogy 1913-as számúzetése idején megerőszkolt egy gyereklányt.) Hamisítványokkal – mint például a teraszon egymás mellett ejtőző Lenint és Sztálint ábrázoló kép – azonban elérte, hogy a tömegek szívélyes barátoknak tekintették a két, valójában inkább egymással szemben álló vezetőt.

A retusált fényképek idealizált világa jó alapot kínált a kommunista ikonográfia kiteljesedéséhez. Az idill később szobor formájában is megtestesült: Lenin és Sztálin egymás szemébe néz, a kompozíció már-már szexuális fűtöttséget sugall. A téma egy későbbi szoborparafrázisa a Vezért már Lenin elé állítja: Lenin – láthatóan – „issza Sztálin szavait”.

A fent említett, a Nagy Színház előtt készült, majd retusált Goldstein-fotó szolgált a kor szocialista realista festőnagysága, Iszak Brodskij 1933-ban megbízásra készített, a forradalmat és Lenint dicsőítő, monumentális festménye alapjául. Az emelvény mellől persze itt is hiányzik Trockij és Kamenyev – helyükre két újságíró került (nyilván, hogy jegyzetelhesse a lelkesítő beszédet).

Senki kabátja

A festményeket természetesen könnyebb volt felső utasítások szerint komponálni, de úgy tűnik, a retusálók sem ismertek lehetetlent: lehetett a feladat akár Trockij, akár a később kivégzett, jómódú kulákok gyermekestől való eltüntetése, de készült olyan mestermunka is, amelyen új rangsorban állították egymás mellé a Vörös Hadsereg parancsnokait, és – a biztonság kedvéért – vidámabbra cserélték mögöttük a közkatonákat.

Az „utómunkálatok” nem kerülték el a festményeket sem. Így kerülhetett a Sztálin, Kirov, Vorosilov és Jagoda hajókirándulását ábrázoló Nalbandian-kép átfestett változatára – a később kivégeztetett Jagoda alakjának helyét kitöltendő – egy korlátra dobott, senkihez sem tartozó nyakabát. A hátborzongató fantáziával megtervezett, és elképesztő hatékonysággal kivitelezett történelemátíró hevületről a külföldre került folyóiratok, könyvek és egyéb kiadványok nélkül manapság csak sejtéseink lennének. A Szovjetunióban ugyanis évről évre kiadott jegyzék alapján távolították el a könyvtárakból a kegyvesztettek képeit, írásait tartalmazó munkákat, sőt, az olvasókat is kötelezték a cenzúrára. Kun Miklós történész, a Retusált történelem című könyvhöz írt tanulmányában beszámol arról a groteszk körlevélről, amelyet a Nagy Szovjet Enciklopédia szerkesztői küldtek az előfizetőknek. A külföldre is eljuttatott levél felszólítja a könyvtulajdonosokat, hogy a kötetből vágják ki a megjelenés óta a rendszer ellenségévé vált Berija fotóját a hozzá tartozó szöveggel együtt, majd a he-

lyére ragasszák be a mellékletként megküldött, a Bering-szoros flórája és faunája szócikket.

E bárgyún nagyravágyó történelemhamisító igyekezetet a huszonegyedik században – ha azt nem a huszadik század előzte volna meg – akár megmosolyogtatónak is tarthatnánk. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a kor technikai lehetőségei, adottságai közepette ezek a montázsok és retusmunkák szakmai bravúrnak számítottak. És azt sem, hogy a fotóról eltűnt embereket legtöbb esetben az életből is „kiretusálták”...

A fotókért köszönet a PolgArt Kiadónak. David King: Retusált történelem (fordította: Szatmáry Nóra), Budapest, 1999.

Földes András

(Az írás eredetileg az Antenna Magazin 2005/1. számában jelent meg, és elérhető a <http://www.antennamagazin.hu/2005-01/kepek.html> linken.)

JÓZSEF ATTILA

[Majd csöndbe fagynak a dalok]

Majd csöndbe fagynak a dalok,
a hősiség eloldalog,
irgalmat kérnek a balog
és kapzsi szenvedélyek.
Ugye jobb, hogyha nem csalok?
És mert én úgyis meghalok,
azt se kívánd, hogy éljek.

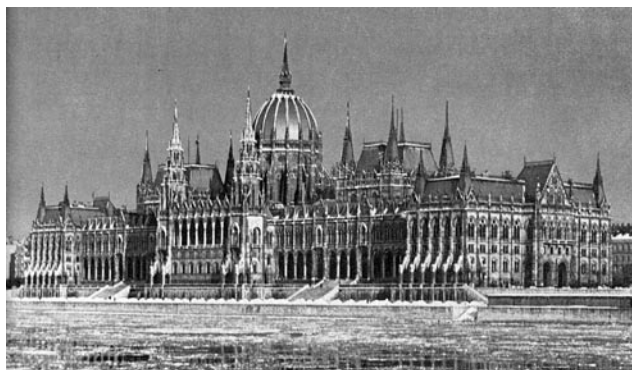
1937. jún.

Lehetséges-e hazugság vagy csalás az építészetben?

A költészetben lehet. Sőt, Arany János szerint ajánlatos. Legalábbis ezt bizonyítja Vojtina ars poétikájában: „Költő hazudj, de rajt’ ne fogjanak» [...] Nem a való hát: annak égi *mássá* / Lesz, amitől függ az ének varázsa”.

Nagyjából ugyanez a helyzet a festészet terén is. Az idősebb Plinius azt írta a Kr. előtti 4. században élt Apellész görög festőről, hogy megtévesztő természetűséggel festett cseresznyéit a madarak is megcsipkedték. Eltekintve e kedves anekdotától, a görögök már számtalan fogást ismertek a valóság másának ábrázolására. Az azóta eltelt hosszú századok folyamán a festők mérhetetlen sok technikát és trükköt kipróbálva jutottak el „a valóság égi másának” megközelítéséhez.

Az építészet – mint „téralkotó” művészet – egyéb kritériumok függvénye, megértéséhez és értékeléséhez az építészetet is magába foglaló művészettörténethez kell fordulnunk. Ez a meglehetősen fiatal tudomány csak a 19. század végén vált az egyetemi oktatásban is önálló fakultássá. Ezt megelőzően feladatai közé tartozott többek között az építészeti korszakok meghatározása és beosztása az azonos stílusjegyek alapján: román, gótikus, reneszánsz stb. Ekkor kezdik számba venni az elmúlt korok művészeti szempontból is értékes emlékeit, amelyek alapján rövidesen kialakul a műemlékvédelem intézménye. A művészettörténet kezdetén a stílusok elnevezése és egységes használata is gondot okozott. A román stílust a 19. század elejéig pre-gótikának nevezték, majd a római kor bazilikákra emlékeztető belső térhatása miatt vált román stílussá. A gótikának viszont semmi köze nincs a gótokhoz. A stílus elnevezéséért a reneszánsz művészei felelősek, akik az antik „aranykor” után a barbár gótok építészetét látták benne. Történeti tévedésük tisztázása ellenére azonban mégis használatos maradt e stílus elnevezése. A művészettörténet hatására lett Itálián kívül az olasz rinascimentoból – ami újjászületést jelent – a franciában használatos reneszánsz (renaissance).

Országház

A neo-stílusok sorozata a 19. századi klasszicizmus után kezdődik. Bár a klasszicizmus is merített elmúlt korok építészetéből – főleg a görög-római oszloprendet és díszítményeit használta előszeretettel –, belső téralakításával már teljesen új követelményeknek tett eleget. Ezért nem érezzük hamisításnak e stílust. Legyen itt elég a budapesti Nemzeti Múzeum harmonikusan szép épületére emlékeztetni!

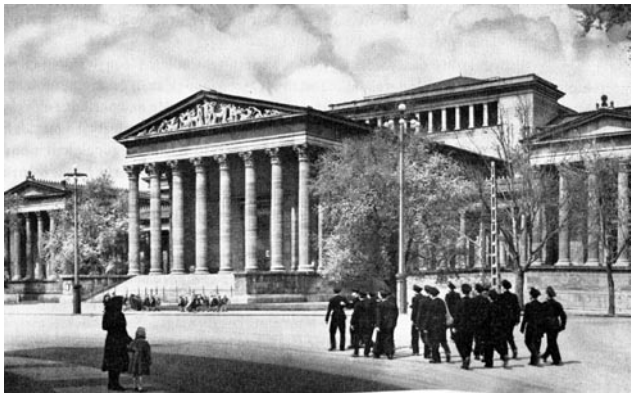

Mezőgazdasági Múzeum

A neogót építészet két forrásból nyert ösztönzést. Egyrészt Angliából, ahol a gótika mint építészeti stílus tulajdonképpen sohasem szűnt meg, másrészt a gótikus templomok restaurálási munkálataiból. Hogy melyik volt előbb, nem dönthető el. A neogót londoni parlament 1834-ben épült. Ezután Németországban, Belgiumban és Ausztriában is számos polgári középület készült ilyen stílusban. Közülük az egyik leghatalmasabbat, a bécsi városházát 1872-ben kezdték és 1883-ban fejezték be. A Steindl Imre tervezte magyar Parlament a Duna-parton 1884–1902 között épült.

1873 és 1896 között restaurálta Schulek Friegyes a Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templomot a budai várnegyedben. A 13. századi gótika e jelentős épülete – melyet a török dzsámiként használt, és meglehetősen tönkretett – később a jezsuiták számára használhatóvá téve már igen egyszerű, tagolatlan homlokzatokkal rendelkezett. Schulek az eredeti gótikus elemeket felkutatva (a falból kibontva) gyakran újrafaragta, és az autentikus szerkesztési módnak megfelelő díszes külsőt adott a templomnak. A II. világháború okozta rombolásokat követő helyreállítás igazolta Schulek restaurálásának gondosságát és nagyfokú hitelességét.

A budapesti Országház csúcsíves nyílásai és gazdag gótikus díszítő elemei láttán a laikusban felmerül a kérdés, hogy nem középkori gótikus építménynek tűnő alkotás volt-e az építész szándéka.

Szépművészeti Múzeum

Ami tulajdonképpen hamisítás volna. Feleletünk egyértelmű: nem! Ez a neogótika. Ez a stílus felhasználja ugyan a gótikus díszítőelemeket, de belső téralkotásában már teljesen más.

Hamis viszont Steindl Imrének a kassai gótikus Erzsébet-székesegyház 1877–1896 között végzett restaurálásának eredménye, mellyel öthajóssá alakította a templomot. (Több eredeti, gótikus, faragott korlátkövet kidobott, melyeket később az osztrák Vilček gróf beépített a Bécs melletti Kreuzenstein 19. századi várába, ezek ott ma is megtekinthetők.) Ugyancsak hamis a pécsi székesegyház lombard román stílusú külseje, melyet Schmidt Frigyes 1882–1891 között alakított ki restaurálás címén, holott ilyen stílus hazánkban nem volt használatos. Eredeti kora középkori részleteket csak az altemplom, a két oldalhajó falai és a tornyok indításai őriztek meg. Amint látjuk, a kezdődő műemlékvédelem, illetve a restaurálások nem mindig követték a hitelesség szigorú szabályait.

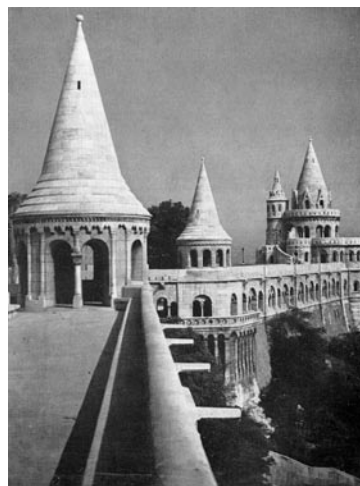
Ha a neo-stílusú épületek közül valamelyik is a „csalás” vádjával illelhető, az a Villányi úti neobarokk ciszterci Szent Imre-templom, amely 1937–38-ban épült Wälder Gyula tervei szerint. A festői, neobarokk homlokzatú terveket még 1927-ben fogadta el a főváros, de a közbejött gazdasági világválság miatt kivitelezése elmaradt. Később Wälder kénytelen volt olcsóbb megoldáshoz folyamodni, és így alakult ki az az „öszvér” épület, amely kívülről pompás, kéttornyú (neo)barokk templom, belül síkfödémű, vasbeton szerkezetű. Ez a következetlenség építészetileg bántó, mégis azt kell mondanunk, hogy a homlokzat barokkos, gazdag kontúrjai városképi szempontból igen előnyösek, ez pedig nem lebecsülendő.

Nem kívánom esztétikailag minősíteni azt a számos neoromán és neogót templomot, amely nálunk a 20. században épült. Ezekért többnyire a kialakulatlan katolikus egyházművészet laikus hívóktól befolyásolt ízlése a felelős. Nem egy közülük, mint a kor jellegzetes alkotása, műemléki védelemben részesül. Ugyancsak műemlékként tartják számon az ún. Vajdahunyad várát a Városligetben (ma Mezőgazdasági Múzeum), amely eredetileg az 1896-os

ezredévi kiállítás egyik építménye volt, ideiglenes anyagokból kiképezve, célja a magyar műemlékek bemutatása volt. Az épület azok egy-egy dekoratív részletéből összeállított önálló kompozíció, amelyben minden stílus megtalálható. A fő munkálót Alpar Ignác végezte. A végtelenül szellemesen összekomponált ideiglenes építménynek olyan sikere volt a kiállításon, hogy a főváros 1904-ben megbízta Alpar Ignácot a tartós építőanyagokból való, végleges kivitelezéssel. Mivel az épület külső kontúrjai a Vajdahunyad várát idézik, ezen a néven említik ma is, és kétségtelenül a Városliget legdekoratívabb épülete. Aki építészeti csalásnak tartja ezt az építményt, milyen szempont szerint alkotta véleményét? Azért, mert másolatokból összeállított épület? Akkor a Szépművészeti Múzeum (1900) építőjét Schickedanz Albertet is hamisítással lehetne vádolni, mert a Hősök tere felé eső épületszárny soklépcsős oszloprenddel ellátott bejárati homlokzatának timpanonjában az olimpiai Zeusz-templom oromzati szoborcsoportjának hiteles másolata található (kentaurok és lapidák harca). Ha pedig valaki saját esztétikai nézetére támaszkodva az ún. Vajdahunyad várában csak romantikus érzelmektől túltengő giccset lát, akkor az 1895–1903 között épült Halászbástyát is el kell ítélnie: Schulek Frigyes ugyanis a régi bástyafalak helyére dekoratív, tornyos-árkados kilátóteraszt épített, amelynek formailag semmiféle történelmi előzménye nem volt.

Az építészeti alkotások egyike sem igaz vagy hamis, mint valamely tudományos doktrína. Ha pedig irányadónak a művészettörténetet vesszük, akkor nem elégedhetünk meg az egyes stílusok formaanalízisével, mert a társadalmi szemlélet is változik, nem is szólva arról, hogy a stílusok gyakran egymás mellett élnek tovább. Semmiképpen sem lehet véletlen, hogy a 20. század ún. modern építészete előtt a különböző történelmi stílusokat felhasználó építészet az eklektikába torkollott. Társadalmi szemléletünk változására jellemző, hogy ma már az eklektikát is értékeljük, kiemelkedő alkotásait műemlékként tartjuk számon.

Pamer Nóra

Halászbástya

Szimbólum és identitás

A Szent Korona történetének egy újabb feldolgozásáról

Az alábbi recenzió elsősorban történettudomány-nal foglalkozó szakmai közönségnek készült, a témának azonban sajátos aktualitást ad a mai Magyarország közgondolkodása és a politikai környezet. Meggyőződésünk, hogy e kérdéskörben ma különösen is szükség van arra a tárgyilagos, józan és elemző megközelítésre, amely Petrás Éva írását jellemzi, s hálásak vagyunk azért, hogy a Hét Hárban is megjelentethetjük.

(Kees Teszelszky: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás.

Bencés Kiadó, Historia pro futuro, Pannonhalma, 2009. 384 old.)

A magyar származású holland történész, Kees Teszelszky nem semleges témát választott történettudományi doktori értekezése témájául, amikor a magyar Szent Korona jelentéseit, szimbolikáját és ezeknek a nemzeti identitáshoz való viszonyát vizsgálta, hiszen a Szent Korona és a hozzá társított tan Magyarország alkotmányos közgondolkodására máig ható hagyományként tűnik fel időről-időre a politikai közbeszéd legkülönbözőbb színterein, hogy azután a körülötte dúló vitára a Magyar Köztársaság leendő alkotmányában a rá való hivatkozás tehessen látszólag pontot. Egy történésznek azonban, főként ha munkájának tétje a szakmájába történő beavatás, nem a múlttal való azonosulás a fő motivációja, s így alapelvei közé tartozik, hogy elválassa egymástól a múltat és a jelent. A hagyományt tehát nem élő kulturális örökségként, hanem objektívalva, *lelethént* kezeli.¹ „Az ismeretlen korona”, Teszelszky 2006-ban Groningenben megvédett disszertációjának átdolgozott, bővített magyar fordítása ilyen értelemben felel csak meg a várakozásoknak. Vagyis történészi szakmunka, amelynek még a magyar korona történetéhez kapcsolódó reflexióiban sincsen köze sem a napjaink legitimációs hatalmi válságában a koronát újrahasznosító politikai szándékokhoz és retorikákhoz, sem ezek 19–20. századi eredetű romantikus gyökereihez. Aki tehát a Szent Korona körül zajló spiritualizáló megközelítések elemzésére vagy a korona mint *nemzeti fétis* mitikus erejét latolgató kérdésekre keresi a választ, az csalódik benne. „Az ismeretlen korona” ugyanis ellenáll a történet-szi munkák politikai felhasználásra irányuló kí-

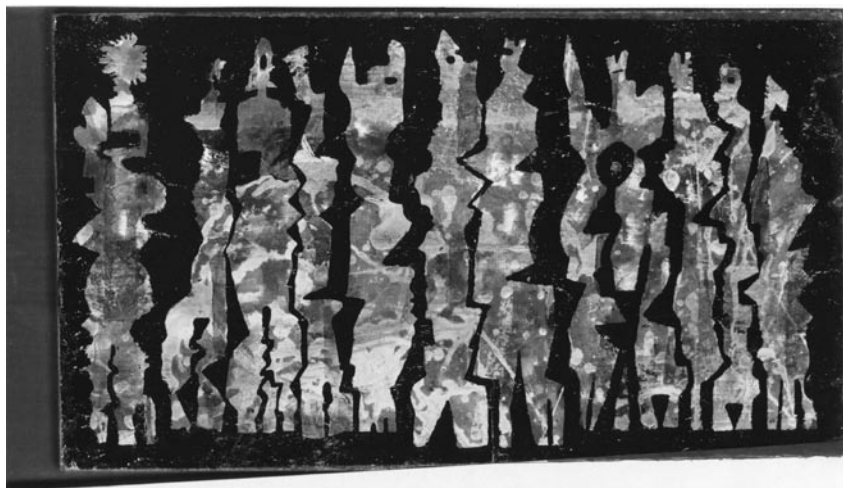
¹ Gyáni Gábor: *A kollektív emlékezet két formája: hagyomány és történelmi tudás*. In: *Uő: Az elveszített múlt*. Budapest, 2010. 85–103. old.

sérleteknek. Persze semmit nem von le Teszelszky könyvének értékéből, hogy a könyv által „szakértővé” való történész-író a jövőben milyen mértékben lesz képes magát és témáját kívül tartani a politikán és a médián, hiszen az a politikai kontextus, amelyben élünk, a hitek és tévhitek eligazító támpontot nélkülöző kavalkádjában messzemenően rá van szorulva a tiszta beszédre, a történetírás értelemgondozó missziójára, s könyve ezzel szolgál számunkra. Mindezek előrebocsátásával tarthatjuk árnyalatnyit bombasztikusnak és félrevezetőnek „Az ismeretlen korona” címet, hiszen azt ígéri, hogy a korona „valódi” történetével ismerteti meg olvasóját. Egyfajta tudományos leleplezést vagy felfedezést ígér tehát, ám a kötet tartalma szerint a szerző szándéka voltaképp arra korlátozódott, hogy egy, a magyar történetírás által nem kellően feldolgozott téma szakmai integrálására tegyen kísérletet, függetlenül e téma egyébként létező aktualitásától. Ezt a kitűzött célt pedig sikerrel teljesíti is. A könyv olvasása közben mindvégig szem előtt kell tartanunk a vállalkozás horribilis nehézségét, a kivitelezés nyugat-európai színvonalú minőségét és történetírásunknak azt a hiányosságát, amelyet érzékelve Teszelszky e téma mellett döntött. Így nem is kell engedményeket tennünk, a könyv nem „ahhoz képest jó”, hogy szerzője külföldi, hanem mindvégig örülhetünk annak, hogy Teszelszky szerencsésen ötvözi magyar kulturális kompetenciáját a nyugat-európai tudományos szttenderdekkel: mondhatni jótékonyan, hátrányok nélkül egyesíti a külső és belső nézőpontokat.

Kees Teszelszky a cambridge-i kora újkori eszmetörténeti iskola módszereit alkalmazva elemzi a jórészt 17. századi magyar és magyar vonatkozású politikai írásokat, amelyeket a konstruktivista nacionalizmuselmélet segítségével illeszt tágabb kontextusba. Elemzéseivel azt igyekszik bizonyítani, hogy a modern magyar nemzettudatnak – a rigid modernista nacionalizmuselméletek állításával szemben – *vannak* kora újkori elemei, s hogy ezek *hangsúlyos* elemek. Ennél tovább azonban nem merészkedik: amit Szűcs Jenő a modern magyar nemzettudattal kapcsolatban a 19. századot a kora újkorral, illetve a középkorral összekötő „nagyívű ideológiai hídként” jellemzett, azt Teszelszky nem vizsgálja.² Úgy is mondhatnánk, megelégszik a híd

² Szűcs Jenő erről így ír: „Az ősiség mitikus legitimáló ereje nagy ívű ideológiai hídként kötötte össze a nép és az állam origóját a jelen valóságával vagy igényével.” In: Szűcs Jenő: *Történelmi „eredet”-kérdések és nemzetiségi tudat*. In: Valóság, 1985/3. 31. old.

két pillérének vizsgálatával. Ám így is a magyar történelem jó kilencszáz évét kell átlátnia, megmozgatnia és állandóan rakosgatnia, hiszen hol az Árpád-házi királyok ország- és koronafelfogásait rekonstruálja – úgy, ahogy azt a 17. században érteni vélték –, hol pedig a 20. század első felében kialakult Szent Korona-tant elemzi. Teszelszky azonban nincs egyformán otthon az említett híd két oldalán. Szűkebb kutatási területe érzékelhetően a 17. századi politikai írások világa, míg a 19–20. századról ritkábban tájékozódik primér forrásokból, és ismeretei sem olyan mélyek és tévedhetetlenek, mint a kora újkorral kapcsolatban.

A cambridge-i eszmetörténeti iskola megközelítése szerint nem csupán a kanonizált nagy művek segítségével tudjuk rekonstruálni egy kor politikai gondolkodását, mivel ezek a kánonok doktrínák formájában sokszor a történész-kutató előfeltevései közé is beépülnek³, hanem az adott kor összes írásos forrásából következtethetünk a korszak eszmetörténeti arculatára, akár a politikai pamfleteket, újságcikkeket is beleértve. A 17. század elejének virágzó politikai irodalma eszerint szinte kincseshánya egy kutató számára. Teszelszky ugyan csak a 216. oldalon tesz említést arról – vagyis már javában benne vagyunk a politikai írások elemzésében –, hogy a cambridge-i nagyok (a már idézett Skinner, valamint Pocock) módszerét alkalmazza magyar forrásokra. „A történelem politikai teóriává vált” – idézi itt tehát Skinnert⁴, és rendkívül világosan fejt ki, hogyan adja át helyét „az Istentől származó hatalom eszméje a hatalom legitimitációjának alapjaként felfogott államérdek (raison d'état) fogalmának” (216. old.), s ez milyen módon teszi szükségessé a Szent Koronára történő hivatkozást. Ám

³ Quentin Skinner: *Jelentés és megértés az eszmetörténetben*. In: (Szerk.) Horkay Hörcher Ferenc: *A koramodernkori eszmetörténet Cambridge-i látképe*. Pécs, 1997. p. 7–53. old.

⁴ Quentin Skinner: *The Foundations of Modern Political Thought*. Vol. I. Cambridge, 1978. 208. old.

miközben a Machiavelliével analóg módon jellemzi Révay Péter koronaőr pályafutását, s Révay 1613-ból származó koronátörténetén bemutatja a virtus, az államférfiúi bölcsesség (prudentia), a fatum és a fortuna kora újkori fogalmait, Skinner Machiavelli-könyvének fogalmi hálóját már nem idézi, csak használja.⁵ A Révay művére húzott értelmezési sablon így egy kicsit iskolásra vagy kényszeredettre sikerül. Annál is inkább, mivel Machiavellihez képest Révay jámborabb gondolkodása mély keresztény elkötelezettséget tükröz, így nem csupán a hasonló jegyek, de a különbségek számbavétele is indokolt lett volna. Ezek a zökkenők relativizálják

Teszelszky forráselemzéseinek értékét, miközben a kora újkori politikai írások integrációja a magyar eszmetörténeti kánonba igazi pozitív hozzáadéka könyvének, főként mivel a függelékben közölt forrásainak némelyikét először veheti kezébe magyarul az olvasó. A könyv bőséges szövegelemzéseit olvasva Bocskai szerencsi kiáltványa vagy Berger Illés és Révay Péter írásai kapcsán elgondolkodhatunk azon, vajon a kora újkor vonatkozásában nem éppen hogy kánonképzőek-e ezek az írások? Ugyanis még későbbi korszakokkal kapcsolatban is felvetik eszmetörténészek, hogy a magyar politikai

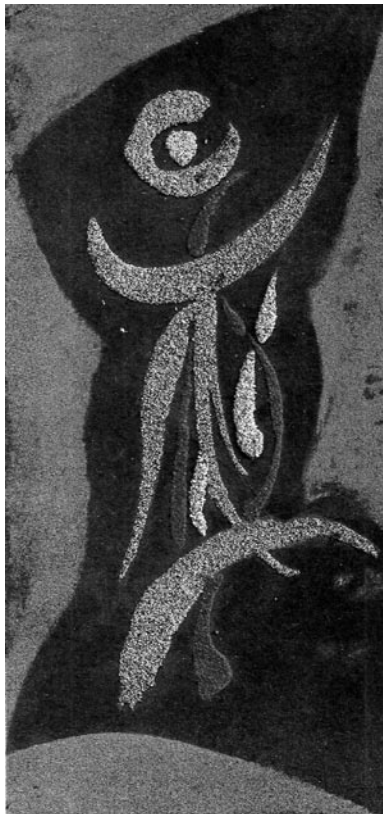
gondolkodásnak tulajdonképpen nincsen kánona, és ezért teljesítményeiről sincs folyamatos gondolkodás.⁶ Pedig például Révay koronátörténete nagymértékben meghatározta a magyar rendi és ezen keresztül a modern magyar nemzeti identitást is. Hiszen az övé volt az első olyan politikai teória, amely a koronát gyakran a királlyal szemben a rendek közösségeként, egyfajta nemesi demokráciaként értelmezte, s így a modern nemzetszuverenitási gondolat előzményének is tekinthető. Ő és nem Werbőczy a Szent Korona-tan protoelbeszélésének megalkotója, miként azt valószínűleg a legtöbben hiszik Magyarországon (287. old.), s ez olyan fontos belátás, amely egy ilyenfajta szöveget méltán helyezhetne a kanonizált, „nagy művek” virtuális polcára.

Teszelszky a közelmúltban elhunyt angliai magyar történész, Péter László nyomdokain haladva vizsgálja, vajon mi az oka annak, hogy koronafelfogás tekintetében Magyarország eltért az európai trendektől. Egyfelől ugyanis „a Magyar Királyságban a korona sokkal később kapott po-

⁵ Pedig fordítása magyarul is elérhető, így kivételesen közismert. Vö. Quentin Skinner: *Machiavelli*. Budapest, 1996.

⁶ Takáts József: *Modern magyar eszmetörténet*. Budapest, 2007. 11. old.

litikai jelentést, mint a keresztény világ többi országában. Másodszor: a hagyomány a középkor folyamán végig fennmaradt. Harmadszor: (...) nemcsak a középkorban virágzott, hanem a Magyar Királyság megszűnése óta is elevenen él tovább” (29. old.). Ezért formátumos ötlet az is, hogy a 17. századi politikai írások vizsgálatának eredményét Teszelszky a nemzeti identitás kialakulásáról szóló nacionalizmuselméleti iskolák különböző felfogásai között igyekszik elhelyezni. Ma már könyvtárnyi irodalma van a modern nemzettudat és nacionalizmus történeti kialakulását elemző újabb megközelítéseknek, s a modern magyar nemzettudat kialakulása valóban kitűnő például szolgálhat arra, hogy mi módon kapcsolódott a romantikus nemzettudat a vélt múltbelihez, vagy fordítva: hogyan ért el a premodern nemzettudat a modernhez. Ennek oka – megengedhetetlen leegyszerűsítéssel – az, hogy a modern magyar nemzettudat a rendi nemzettudat demokratizálása révén vált modernné a 19. században. A modern nemzettudat a középkori magyar államiságban és a nemesi nemzet eszméjében gyökerező rendi nemzettudatot tudta felhasználni, és ezáltal a nemesi nemzet jogkiterjesztéssel való kibővítését tette meg a modern kori magyar demokrácia formájává.⁷ Teszelszky azonban, miután a nacionalizmuselméletek között elhelyezte magát és vizsgálatának tárgyát, a kötet végén már nem tér vissza rá, hogy akkor mi következik a Szent Korona-eszmére nézve abból, hogy egy rendies-feudális nemzetfelfogás modernizációjaként megszülető nemzeti identitás használja fel saját hatalmi legitimitációja számára. A naprakész nyugat-európai történetírói megközelítések közül így kiaknázatlanul hagyja a politikai írások narratívájának evidensen fikciós karakterét és az ebből származó képzeteket vizsgáló diskurzuselemzési lehetőségeket, amelyek pedig egy ilyen mértékben a fikció irányába elmozduló eszmetörténeti jelenség esetében sok mindent megvilágíthatnak volna az olvasó számára.

Teszelszky a Korona-tradíciót mesterséges hagyománynak, Eric J. Hobsbawm kifejezésével élve „invented tradition”-nek tartja⁸ – amelyet a 19. század talált fel újra, ám más kor más szükségletéről lévén szó más tartalommal töltött meg, mint a 17. század eleje (120. old.) –, ezt azonban közelebről nem vizsgálja. A „tradíció feltalálása” a modern nemzettudat alapvető jellegzetessége, amellyel Hobsbawm szerint „véltőlően akkor találkozunk gyakrabban, amikor egy társadalom gyors átalakulása meggyengíti vagy lerombolja azokat a társadalmi mintákat, amelyekért a ’régi’ hagyományokat kitalálták.”⁹ Így viszont kérdés marad, hogy vajon az azonos formát (Szent Korona) megtöltő fluktuáló tartalmak valódi eszmetörténeti kontinuitást fejeznek-e ki. Ha valóban létezik a Korona-tradíciót illető történeti folytonosság, akkor szükséges lett volna megvizsgálni,

hogy a 19. század nemzetépítése a 17. századi hagyomány mely elemeit milyen céllal használja fel saját értelemkonstrukciójában és mit hagy elfeledni, veszendőbe menni.

Ha a modern magyar nemzeti identitás kialakulását tartjuk szem előtt és elfogadjuk a szerző konstruktivista felfogását, akkor telitalálatnak értékelhetjük, hogy a témával foglalkozó egyetlen nemzetközi léptékkel mérhető magyar történész munkáit is figyelembe veszi. Természetesen Szűcs Jenőről van szó, akinek a korai magyar nemzeti identitásra vonatkozó kutatásai tulajdonképpen a nyugat-európai történetírói trendektől függetlenül alakultak, ám ugyanabba az irányba mutattak és mutatnak.¹⁰ Magyar vonatkozású doktori értékezés írásakor számba jöhető magyar forrást és szakirodalmat felvonultatni elengedhetetlen, s ebben Teszelszky lelkiismeretesen használja történeti és nyelvi ismereteit. Szűcs Jenő bevonása ezért is fontos. Ám Teszelszky Szűcs Jenő írásai közül szinte teljesen figyelmen kívül hagyja a magyar nemzeti identitással kapcsolatosakat – például csak egyetlenegyszer hivatkozik Szűcs „Nemzet és történelem” című munkájára, arra is egy német kiadásból. Ez pedig Szűcs életművét ismerve eléggé szelektív válogatásnak nevezhető, és ez nem csupán azért problematikus, mert kihagyott valakit, akit nem lett volna szabad, hanem elsősorban azért, mert nem támaszkodik azokra a belátásokra, amelyeket

⁷ Petrás Éva: *Nacionalizmus és politikai romantika. Vázlat a magyar nacionalizmus romantikus elemeiről és a politikai romantikáról Magyarországon*. Budapest, 2006. 31–35. old.

⁸ Eric J. Hobsbawm – Terence Rangers (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983.

⁹ Eric J. Hobsbawm: *Introduction: Inventing Traditions*. In: Eric J. Hobsbawm – Terence Rangers (szerk.): *Im*. 4. old. (ford. PÉ)

¹⁰ Erről lásd: Gyáni Gábor: *Szűcs Jenő, a magányos történetíró*. In: *Forrás*, 2008/6. 3–18. old.

Szűcs a magyar nemzettudattal kapcsolatban már megfogalmazott.

Teszelszky talán azért sem tér ki sehol a magyar nemzeti identitás népi-etnikai gyökereire, mert számára a nemzettudat evidensen eszmei konstrukció, amelyet adott kulturális-szellemi milióban különbözőképpen fogalmazhatnak meg. Ezt a viszonyulást természetesen indokolja a politikai eszmetörténeti megközelítés. Ám mégis érdemes lett volna kitérni a modern magyar állam genezise mellett – akár csak Szűcs munkáinak felhasználásával is – a modern magyar nemzet etnogenezisére, mivel így válhatott volna nyilvánvalóvá, hogy a rendi-organikus nemzettudathoz képest a 19. században milyen irányban tudott nyitni a modern nemzetfelfogás, illetve melyek voltak ennek esetlegesen súlyos, Magyarország nemzetiségi viszonyaiból adódó korlátai. Hiszen a nép beemelése a nemzetbe, a jobbágyság megszüntetése, valamint a polgári jogegyenlőség különböző aspektusainak az 1848-as áprilisi törvényekben elsőként megtestesült kinyilvánítása úgy alakíthatta a modern magyar nemzettudatot, hogy ennek etnikai arculatát erősítette fel, s az ezeréves kontinuitást önmagában szinte perszonalifikáltan kifejező korona mellett az etnikai folytonosság tételezése is ugyanúgy beépült az ezeréves magyar állam történetének mesterelbeszésébe, amely a későbbiekben a Szent Korona-felfogásra is visszahatott. Ennek említésére a Szent Korona későbbi története és a köréje hivatkozott tan miatt lett volna szükség: a korona országterületre vonatkoztatott jelentése ettől az etnogenezistől származtatott magyarság általi vélt kitöltés révén nyert tartalmat, és ez tette a koronát államnemzeti hivatkozás alapjává. Sőt, Szűcs tovább is megy ennél, amikor azt írja: „A 'Szent István-i állameszme' lényege nemcsak abban állt, hogy a 'Szent Korona teste' territoriális kereteinek örökérvényűségét sugallta, hanem egyidejűleg az ezzel összefüggő konzervatív-arisztokratikus uralmi forma örök érvényét igazolta 'történeti' érvekkel egy olyan korban, amikor modern alkotmányjogi érvekkel egy ilyen uralmi formát már nem lehetett alátámasztani.”¹¹ Vagyis megérkeztünk az örök Korona-problematikához, s noha ez abszolút eszmetörténeti jelenségként is felfogható, Teszelszky még csak nem is érinti.

Szűcs kihagyása tehát nemcsak azért problematikus, mert így Teszelszkynek tulajdonképpen előlről kellett végiggondolnia valamit, amit már más végiggondolt, hiszen ezt a mai nacionalizmus-elméleti iskolák segítségével végül is valamilyen szinten meg lehet tenni. Eljárása így azonban tel-

jesen szándékolatlanul is kortünet: a modernitás nagy eredményeit zárójelbe tévő, azokat fel nem használó mű a posztmodernben a vélekedések pluralizmusa helyett tulajdonképpen premodern ideológiáknak szolgáltatja ki a szerző diskurzusát akkor is, ha szerzője ezt nem akarja, vagy nem is tud róla. Ezek miatt is végeredményben azt gondolom, Teszelszky könyve voltaképp nem egy, hanem két mű, s ugyan mindkét témájában magas szakmai minőséget nyújt, a kettő még sincs azonos színvonalon. Mert miközben a 17. századi politikai írások elemzésében és a korabeli politikai kontextus bemutatásában a szerző kitűnő vezetőnk, addig ugyanez a 19–20. századról nem mondható el.

Írásom végére apróságokat hagytam, hiszen például Teszelszky abban tán csupán nyelvbtlátszerűen téved, amikor 1867-hez a rendi Magyarország létrejöttét társítja (41. old.). Az olvasóra bízom annak eldöntését, apróság-e, hogy a tehát *nem rendi*, hanem *polgári* Magyarország létrejötte kapcsán 1867-et említve még érintőlegesen sem utal az 1848-as forradalomra. És végül remélem, nem a rosszindulat, a tudatlanság vagy a nemzeti gőg mondatja velem, hogy Corvin Mátyás magyarul Hunyadi Mátyás.

„Az ismeretlen korona” a Bencés Kiadó gondozásában, szép kiállítású, jól megszerkesztett, egyébként korrekt magyar fordításban áll a magyar olvasók rendelkezésére. Minden problematikusága ellenére általa a magyar történettudomány óriási lépést tett afelé, hogy nyugat-európai színvonalon közelítsen meg egy rendkívül összetett eszmetörténeti jelenséget.

Petrás Éva

¹¹ Szűcs Jenő: *A nemzet historikuma és a történet-szemlélet nemzeti látószöge*. In: Uő: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1984. 39. old.

Átvalósulások

Beszélgetés Papp Oszkár festőművésszel – 2. rész

Ott fejeztük be az előző részt, hogy 1950 késő tavaszán, alig néhány héttel az ötödév befejezése előtt, kirúgtak a főiskoláról. Szabadúszó lettél?

Amikor kirúgtak, az emberek jelentős része – ahogy ez már lenni szokott – igyekezett elhúzódnival tőlem. Akadt persze egy-két ember, aki azért valóban szeretett engem, köztük Erdei Sanyi, Erdei Ferenc öccse, a Művelt Nép című lap szerkesztője. Mikor hívására megjelentem nála, azzal fogadott, hogy időnként menjek be hozzá, mert mindig akad egy-egy novella, amelyhez kell valami illusztráció. A másik jóakaróm Pogány Ö. Gábor, kollégiumunk egykori igazgatója volt, akit annak idején még én hívtam oda, s tőle vettem át aztán a kollégium vezetését. Ő nemcsak rajtam, hanem másokon is komolyan segített, többek között Bartha Laci festő barátomon, aki azzal szerzett rossz pontot, hogy a papája a Tildy-kormányban volt hadügyminiszter.

Hamarosan azonban elkezdtem kisebb rendszeres megbízásokat kapni a '49-ben alakult Múzeumok és Műemlékek Országos Központjától, majd '51 elején a műemléki osztály restaurátora lettem, hasonlóan másokhoz, akiket szintén kibillentettek valahonnan. Egészen 1959-ig, különböző hivatalokban, különböző helyeken, de lényegében ugyanazt csináltam mint a Műemléki Hivatal restaurátora, illetve ún. szakértője. '59 után aztán szabadúszóként folytattam a falképek restaurálását egészen 1975-ig, amikor Vitányi Iván barátom behívott a Népművelési Intézetbe, amelynek igazgatója volt. Először a kutatási osztályon voltam, később pedig átvettem a vizuális művészeti osztályt, amelyhez különböző képzőművészeti ágazatok mellett a népművészet, a film és a fotó tartozott. 1980-ban az intézet átalakult, létrejött az Országos Közművelődési Központ két intézettel, a módszertani meg a tudományos kutatóintézettel. Én ez utóbbiban a művészeti osztályt vezettem egészen 1989-ig, míg nyugdíjba nem mentem.

Tehát gyakorlatilag 64 éves korodig munkaviszonyban dolgoztál, s ezzel párhuzamosan könyveket és lemezből készült illusztráltál, festettél, tűzzománcot és frottázst készítettél. Volt ebben valami rend? Vagy ahogy a sors hozta, ki milyen megbízást adott, úgy kellett dolgozni?

Akár a Műemlék Felügyelőségénél, akár a közművelődésben végzett munkámnak megvolt a maga ritmusa. Mellette a képzőművészeti tevékenységre csak alkalmilag nyílt lehetőség. Többnyire kiadók kértek tőlem illusztrációt, az Európa, a Magvető, s

amíg a Képzőművészeti Lektorátuson feketelistára nem kerültem, a Hanglemezyártónál is akadtak kisebb megbízások.

Miért kerültél feketelistára?

Hosszú ideig nem engedtek kiállítani, majd a '60-as évek közepétől valamelyest enyhült ez a tiltás. Sok hanglemezből is készítettem, többnyire a zenészek kérésére, még nívódíjat is kaptam, aztán '71-től újra azt vettem észre, ha ment tőlem kép, visszautasították. Számomra persze eléggé nyilvánvaló volt, mi lehetett ennek az oka. A '60-as évek legvégén, 1970 körül indult ugyanis a new avantgard mozgalom, amelynek két fő csoportja volt, az ún. ipartervesek és a Szürenon, én ez utóbbihoz tartoztam. Az elnevezés Csáji Attilától származik, aki ezzel a címmel szervezte az első kiállítást is. Ez a társaság a nevében hordozta a lényegét: *sur et non*, vagyis a szürrealizmusból és a nonfigurációból indultunk ki, de valójában azt szorgalmaztuk, hogy a különböző modern irányzatok megjelenhessenek itthon is. Ez a törekvés persze elég sok botrányjal járt: a balatonboglári kápolnatárlatok sorozata, a műgyetemi R-kiállítás és hasonlók kihúzták a felsőbbégnél a gyufát. Érdekes módon a kiadókat nem érintette ez a tiltás, csak a képzőművészeti lektorátust, amely a lemezből készült kiadványokat zsűrizte. Itt én is feketelistára kerültem.

Melyik könyvillusztrációdra vagy büszke harminc-negyven év után is?

Sok jó dolgot csináltam, címlapot is, illusztrációt is. Két klasszikust zománccsorozattal: Longosz meséjét, a *Daphnisz és Chloét*, illetve a *Homéroszi himnuszokat*. Theophrasztosz *Jellemrajzok* című kötetéért pedig megkaptam az évi illusztrációs Szép Könyv-díjat. De sokkal színesebb volt ez a világ, a *Thyl Ulenspiegel*, Joseph Heller *A 22-es csapdája*, Eric Kästner *Az eltűnt miniatúr*-je vagy a Rakéta regényújság novellái. A nagy szerelem azonban Krúdy, számtalan művét illusztráltam.

Mi az illusztrálás? Könyv, újság, lemez – akár miről legyen is szó, az illusztráció egy másik ember alkotásához hozzárendelt motívum, kép. Mi az alkotáslélektani háttere? Együttalkotás ez a költővel, a prózaíróval, esetleg a filozófussal, vagy pedig teljesen szuverén, az eredetivel párhuzamos alkotás?

Ez meglehetősen nagy kérdés. Attól függ, hogy mit illusztrál az ember, milyen keretben, milyen körülmények között, milyen céllal. Más egy lemezborító, mint a könyv, más, ha egy vagy ha több zeneszerző munkája hallható a lemezen. Egyszer az előadó az érdekes, máskor a zeneszerző. Előfordult például, hogy egy zeneszerző maga választott egyet a munkáim közül, mert úgy érezte, a képnek köze van az ő zenéjéhez. Bach persze maga nem választhatott, egész sorozatot csináltam hát, s abból állt össze a kísérőszöveg és a borító, minden, ami a lemezt kísérte.

Szöveg, irodalmi mű esetében a technikai feltételek eleve megszabják, merre lehet elindulni. A technika, a megjelenítési keret mindenféle megbízás esetén határt jelent a művész számára: például a festészetben egészen más freskót vagy táblaképet vagy mozaikot csinálni, szerepe van annak is, hova, milyen megvilágításba, milyen térbe kerül a mű, a lényeg azonban természetesen ezen messze túl van. Illusztrációnál, amely bizonyos értelemben alkalmazott művészet, még inkább szerepe van ezek-

nek a külső tényezőknek. Színes vagy fekete-fehér, egyszerű rotációs termék vagy könyv, mindegyik más megközelítést kíván.

És messze nem mindegy az sem, hogy nekem mi közöm van az íráshoz. Amihez nincs közöm, azt nem tudom megcsinálni, és nem is vállalom. Persze ez nem jelenti, hogy mindig minden azonnal, kínlódás nélkül megszületik. Nem ritkán meg kell küzdeni a műért, bele kell helyezkedni abba a világba, amely az eredeti alkotásban megjelenik, meg kell keresni azt a képzőművészeti kifejezésmódot, amelyet a szöveg inspirál, s meg kell találni a technológiát is hozzá – például tollrajz vagy ecsetrajz.

Hogy egy példát mondjak: a fő kedvencem illusztrációs szempontból is Krúdy. Na most Krúdynál az a helyzet, hogy szinte azonnal megszületik bennem a képi asszociáció, hiszen a világa nagyon közel áll hozzám. A Krúdy-szöveg hihetetlenül kép gazdag, asszociációgazdag, ebben az esetben tehát nem a történet, a regénytörténetet illusztrálom, hanem az asszociációkat. Nem minden író esetében van ez így, valahol a történetnek, magának az elmesélt sztorinak nagyobb súlya van. Krúdy esetében ez lefejtethetetlen az asszociációkról, nem lehet szétszedni a történetet és az asszociációkat. A Krúdy-írások tulajdonképpeni lényege éppen az a mély líra, amely a legsajátosabb és ízesebb asszociációkat kelti fel az emberben.

Ha már Krúdynál járunk: ő nem csupán egészen különleges képi világot teremt, de különleges gondolati világgal is rendelkezik. Hogy fogalmaznád ezt meg: mi ez a világszemlélet, amely benned és Krúdyban közös?

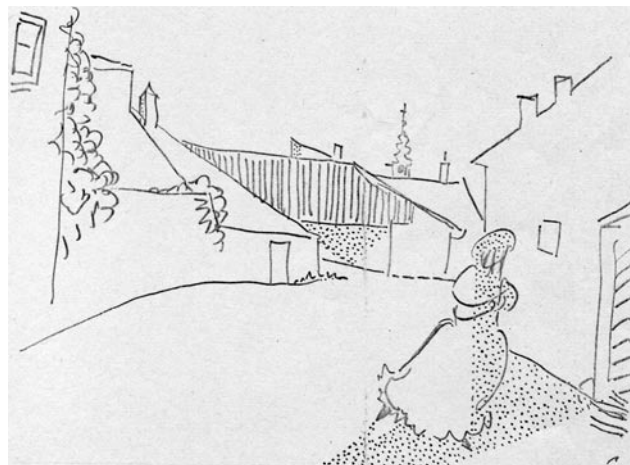
Krúdyt többnyire a nosztalgikus oldaláról szokták magyarázni és értékelni, azt firtatják, hogy a régi világ motívumai hogy jelennek meg nála. Holott e jellegzetesen monolit alkatú nagymester lényege pontosan átfogó többarcúságában van. Tudniillik benne kétségtelenül jelen van a biedermeiertől kezdve egészen a közelmúltig minden hangulat, íz, kultúrtörténeti anyag. Szép, egész és harmonikus,

ugyanakkor a mélyén rengeteg feloldhatatlan konfliktust hordozó világ jelenik meg nála. És nemcsak ennek a világnak az élvezete, hanem mélységesen mély elítélése is. Ugyanakkor fáj neki ez az elítélés. Ezt a világot ő a maga egészében látja, látja szépségét és szétbomlását, kegyetlenül ábrázolja és megsiratja. Ez az, ami Krúdyban párját ritkítja. Emlékezz az *Asszonyágok díjának* arra a fejezetre például, amelyben a temetésrendező gyászkocsin végigmegy az egész Pesten. Hát ennél kegyetlenebb és világosabb, – idézőjelben mondom – kritikai realistább megfogalmazása a századfordulós Pest-Budának, az induló, nekimozduló újkapitalista világnak nem található sehol. Ugyanakkor az egész fel van dobva – hogy úgy mondjam – a szürreális szférába: a temetésrendező a halottszállító-kocsi bakján. Krúdy semmit sem veszített aktualitásából. Egyébként a Krúdy-sorozatokat többnyire a magam gyönyörűségére csináltam. Mikor is? Hát körülbelül hatvan éve készült az első. Mi tagadás, '51-ben ez eléggé fura dolognak számított. A *Púder* című novelláskötetet illusztráltam, de nyomtatásban nem jelent meg sehol. Szerepelt viszont az '53-as kiállításon, és megvette a Szépművészeti Múzeum, amely abban az időben gyűjtött kortárs művészetet is. A 19–20. századi és a kortárs magyar anyag aztán a Nemzeti Galériába került, ez a sorozat most a ott található. Megmondom őszintén, kíváncsi lennék rá, azóta sem láttam.

Korábban említetted már, hogy az indulásod körüli időkben többek között két jelentős csoportosulás szerveződött a képzőművészeti életben, az avantgárd követőit összefogó Európai Iskola, illetve a társadalmilag elkötelezettebb, figuratívabb újrealisták társasága. Ezekből mi maradt meg az ötvenes-hatvanas évekre, vagy akár mindmáig? Vagy mára lezárult az a korszak, melyet ez a két iskola befolyása határozott meg?

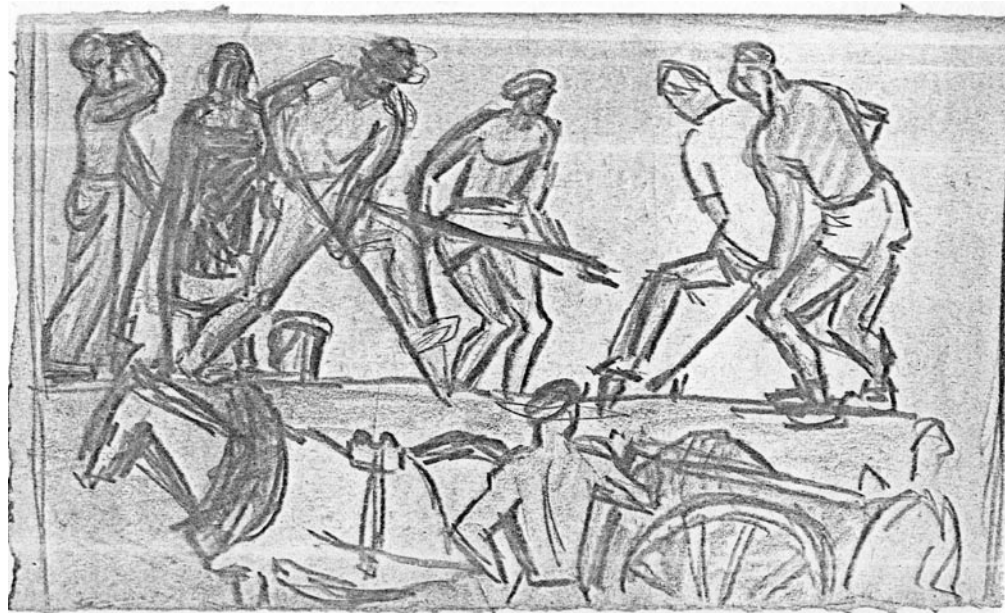
Igen is, meg nem is. Ezeknek a iskoláknak vagy a belőlük kiváló egyéb csoportosulásoknak 1949 mind véget vetett, ugyanakkor a hatás természetesen máig eleven. Ma is találkozhatunk szürrealizmussal, nonfiguratív vagy absztrakt ábrázolással, s amit mi az újrealista csoportban csináltunk, az stílusosan tovább élt az expresszionizmus vagy a konstruktivizmus bizonyos válfajaiban. De eleven a realizmus is, hiszen az tulajdonképpen egyfajta társadalmi elkötelezettséget, bizonyos tematikai kapcsolódást jelent. Nem véletlen, hogy annak idején mi nagyon is komolyan vettük ezt a társadalmi elkötelezettséget. '48-ban például hetekig jártam az újpesti hajógyárba rajzolni, és sokat utaztam falura is, különösen a Dunántúlon csavarogtam, történetesen egy szobrász barátommal meg a ma költőként számon tartott Nagy Lacival, aki akkor még képzőművész növendék volt. Ezekből a kirándulásokból, megfigyelésekből képek lettek, többek

között az a '48-ban festett *Hajókovácsok*, amely hol ilyen, hol olyan címmel szerepelt kiállításokon, és annak idején megvette Fővárosi Képtár, így került a Nemzeti Galériába. '49 elején festettem *Földosztást*, én ennek rajzát-vázlatát jobbnak tartom, mert magát a képet kicsit elstettem, hogy elkészüljek vele a VIT-kiállításra. Akkortájt egy teljes nyarat töltöttem egy szép bakonyi faluban, Dudaron is. Rendszeresen kijártam a falu mellett lévő szénbányába meg a bányához készülő vasúti szárnyvonal építésére, hogy megfigyeljem a kubikosokat. Heteken keresztül csak őket rajzoltam, s a Szőnyi vezette freskóosztályon utolsó éves koromban készítettem egy nagy kartont róluk. Kép azonban nem lett belőle, mert nem sokkal azután, hogy elkezdtem rajta dolgozni, megtörtént a már említett műbalhé és a kirúgatásom. Ez a kép azért érdekes, mert számomra ebben lett elevenné az általam szocialista realizmusnak tartott irányzat és az úgynevezett szocreál konfrontációja. Én ugyanis akkor mindenhez szocialista világnézettel közelítettem, de ez köszönő viszonyban sem volt a szocreál vezércikk-szerű, ócska, talmi hazugságával, sőt egyenesen szemben állt vele.

Elmondom röviden, mi történt. A főiskola akkori főigazgatója, Bortnyik Sándor, akit azzal a feladattal neveztek ki, hogy sztalinizálja, szovjetizálja a főiskolát, 1950 tavaszán valamiféle szuperkorrektúrát tartott. Végiglátogatott minden osztályt, bele-nézett, mit csinálunk, mi, felsőévesek javarészt épp a diplomamunkákkal, ahogy akkor mondták, a vizsgamunkákkal voltunk elfoglalva. S persze nemcsak belenézett, hanem bele is beszélt, hiába volt Szőnyi a tanárunk. Én éppen ezen a kubikos-kompozíción dolgoztam. A rajz már teljes egészében kész volt, akkor kezdtem falemezre festeni. Bortnyik első megjegyzése az volt: ez olyan, ahogy a Horthy-rendszerben kubikoltak. Mondom, most is így kubikolnak. – De hogy az öt éves terv perspektívája, meg a gépesítés... – Hát az a gépészmérnökökre tartozik, nem rám – válaszoltam. Majd azt kifogásolta, hogy a figurák nem elég szépek. Mondom, hát nem

filmszínészek szoktak kubikolni, hanem göcsörtös izmú férfiak. A munka eltorzítja a figurákat. Ezek az arcok-testek portrék. Ezeket én ott, köztük élve rajzoltam. Aztán jött a fő érv: de nem látszik rajtuk a munka öröme. Erre én kissé kiborultam, s azt feleltem, hogy ha valakinek nyolcórányi kubikolás után még van kedve mosolyogni, akkor azt ráfestem a képre. Bortnyik dühösen legyintett, és elment. Engem pedig egy-két hét múlva kirúgtak.

Mit gondolsz, mi szükség lehetett a Rákosi-rendszerben a szocreálra mint egyfajta művészeti gondolkodási minőségre? Miért zavarta a fent lévőket, hogy a művészet a maga önjáró, autonóm módján alkosson tovább?

A képlet nagyon egyszerű. Minden tekintélyelvű diktatúra megkívánja, hogy ilyen ajnározó, ócska propagandagépezet kísérje. És bizony a sok amatőr, kutyaütő, gyenge piktör vagy mázoló mellett komoly művészek is eladták a lelküket a sátánnak, ahogy Bortnyik is.

Amikor '47-ben először megjelent Ék Sándor könyve a szovjet festészetről, nekünk fogalmunk sem volt arról, hogy az mi fán terem. Valami halvány emlék derengett bennünk arról, hogy a forradalom idején mindenféle erősen avantgárd mozgólódások – futuristák, konstruktivisták és mások – jelentkeztek, de hogy később mi történt... Így aztán Ék Sándor könyvét a kollégiumból mi köszönettel visszaküldtük, magunk között megjegyezve, hogy szovjetellenes propaganda nem való népi kollégiumba. Ugyanis amivel mi ebben találkoztunk, az számunkra semmiben sem különbözött attól, mint amit a német hadifestők csináltak.

1956-tal vége lett ennek?

A szovjet mintájú szocreál a maga teljesen merev stupiditásával tulajdonképpen már 1953-ban megbukott: ma szinte nevetséges, pedig akkor óriási eredmény volt, hogy már lehetett a nagybanyiaiakra hivatkozni, vagy hogy a századfordulás plein air – úgy, ahogy – elfogadottá vált. És ugyan Fülep Lajos személyes intenciója kellett hozzá – ő nagy tekintély volt –, de '54-ben mégiscsak nyílt egy Derkovits-kiállítás. Ma ez érthetetlen, de hogy mekkora dolognak számított, azt akkor lehet megérteni, ha tudod, hogy '48 után, ha Derkovits-módra

festett képet küldtél be bármilyen kiállításra, azt egyszerűen kidobták mint formalistát.

Szóval rétegről rétegre kopott le, omlott szét ez a szocreálnak nevezett micsoda, és '56-ban valóban úgy tűnt, egyszer s mindenkorra vége. De ez csak illúzió volt. Az külön hosszú történet, hogy milyen metamorfózisokon ment keresztül, és hogyan mentette át magát ez az ideológia és az azt kísérő művészeti katyvasz. Hiszen a felszín mögött addigra szépen kialakult egy komoly érdekszövetség – az akkor hatalomban lévők és az őket kiszolgálók köre –, amelynek tagjai egymás között szétosztogatták a különböző megbízásokat. A modern művészeti irányzatok nagy részét egyszerűen kiiktatták, a képzőművészetben ugyanúgy, ahogy az írószervezeteket is feloszlatták '56 után. Feloszlatták, aztán újjászervezték. És ebbe az újba egy sereg embert, az úgynevezett moderneket már egyszerűen fel sem vették. Az '57-es tavaszi tárlat még nem mutatott egyértelmű jeleket e tekintetben, hiszen még érzékelhetőek voltak az új eszmék – például megsosztva zsúriztek –, de '58-ban már alig rendeztek kiállítást, '59-ben pedig minden szépen helyreállt: 1919-es emlékévet rendeztek, talán nem olyan szigorú módon, mint korábban, de a tematika mégiscsak visszarendezőődött.

A te akadémiai mestereid hogyan viszonyultak a szocreálhoz?

Ki hogyan. Ha valaki tanár akart lenni, elnök, ilyen vagy olyan díjas... És ez nem függött attól, ki hova tartozott, minden irányzatban, csoportosulásban akadt, aki igyekezett megfelelni, s akadt, aki nem. Például korántsem lett mindenki szocreál az újrealisták közül, pedig ez tűnt volna magától értetődőnek. Mondjuk Koffán Károly, aki a 20. századi magyar művészet egyik legremekebb rajzolója volt,

inkább a rajzolást is abbahagyta. Továbbra is tanított a főiskolán, de nem rajzolt, és nem állított ki. Vagy a már említett Bartha Laci is csak magának festett, ő sem állított ki. Mások meg minden gátlás nélkül megcsinálták, amit kellett. Bán Béla vagy Vilt Tibor, akik eredetileg az Európai Iskolához tartoztak, olyan szocreált alkottak, hogy csak na, de sem Korniss Dezső, sem Bálint Endre nem állt be a sorba. Lossonczy Tamás meg, ahogy már beszélünk róla, mindent hitből próbált csinálni, vitte tovább a lelkesedése, és bizony el kellett telnie néhány évnek, mire politikailag és művészeti-egyenként rádöbbsent arra, hogy mi történik. Ő akkor nagyon komoly belső konfliktust és traumát élt át, majd hogynem évekre abbahagyta a festést, alig-alig vette elő. Akkoriban ritkán találkoztunk, de szinte sírva beszélt nekem erről a kiábrándulásáról.

És mi vetett véget ennek az általad szocialista realizmusnak nevezett iránynak a művészetekben? Vajon egy olyan embert, akit ennyire meghatároz az a kor, amelyben él, aki ennyire tudatos szellemiségű, aki önmagát nem átallja szüntelenül kitenni környezetének provokációjának, és aki abszolút racionális megfontolással konfrontálódó, politizáló ember, nem pedig spontán őszeni, aki színek-fények-villódzások hatására hol ezt, hol azt csinálja, tehát egy ilyen embert mi változtat meg, mi alakít át? Hiszen az '50-es évek második felében megjelent nálad mint meghatározó stílár és tematikus elem a gömbfejűek motívuma. Ezeket a képeket már semmiképpen sem mondhatjuk realistának, legfeljebb szurrealistának.

Bizonyos értelemben igen, a gömbfejűségnek elég sok köze van a szurrealizmushoz. A gömbfejűek '53-as kiállításom után jelentek meg: ez az esemény ugyanis kiváló alkalmat adott nekem a szembenézésre és a mérlegkészítésre. Akkor indult el ez a sorozat, mikor eldöntöttem, merre tovább. Az első kép ebben a nemből '54-es, rögtön azután készült, hogy elkezdtem dolgozni. Ezekben a képekben minden szurrealizmus mellett is konkrét utalások vannak az erőszak elszívására, sőt általában az erőszak meghatározta világra, korántsem szűkíthetők le az '50-es évek vagy 1956 tapasztalataira, hanem ott van bennük a háború emléke vagy általában az emberi szenvedés problematikája. Ez a sorozat, persze bizonyos belső metamorfózisokon keresztül, egészen a hatvanas évekig, hatvanegyig tartott. Ott a másik szobában a szekrény tetején van az a kis hatvanegyenes képem, amely a maga kicsiségében is korai összefoglalója ennek a dolognak.

Ugyanakkor ebben az időben tudatos spirális spektrumtágítás következett be nálam. Ez azt jelentette, hogy körülbelül már 1957-re lerakódott az az alap, amelyre épülve aztán felrajzolódott egy teljes skála a látványszerű, kvázi realiztikus megfor-

málástól az elvontság és asszociatív jelleg különböző fokozatain keresztül a nonfiguratív és szurreális jellegű megfogalmazásig. Ugyanazok a gondolatok, amelyek a gömbfejűekben megfogalmazódtak, megjelenhettek abszolút konstruktivista képekben is. Például a *Kristály-önarc* és társai az '50-es évekből ugyanezt a világot teremtik meg, ugyanezt a problematikát érintik, és ha ezeket a képeket, ezeket a világokat egymás mellé teszem, kiegészítik egymást.

Rendszeres stúdiumokat és meditációs gyakorlatokat is végeztem, hogy önmagammal is tisztába jöjsek, önmagamban is tisztán lássak. Ebben a belső metamorfózisban, amelyen keresztülmentem, a mentális tisztázódás eredményeképpen megjelent nálam egy új hang. Egyre inkább a teljesség irányába fordultam, és meggyőződésemmé vált, hogy a teljes egyéni megismerés komplex és átfogó világból lehet megérteni a részletet, nem pedig fordítva. Már az '50-es évek elejétől tudatosan foglalkoztam régi kultúrákkal és ezeknek a kultúráknak olyan vonatkozásaival, amelyek a világ mögöttesét, annak emocionális és intellektuális valóságát, teljességét tárták föl. Így éreztem rá bizonyos alaprincípiumok, alapszimbólumok értékére, fontosságára. Találtam is egy kifejezést erre: *kozmozplastikus*an látni a világot. A '60-as évek közepétől – hogy pontosan mikor, nem is tudom, az évszámokkal mindig hadilábon álltam – egyértelműen háttérbe került nálam mindenfajta realizmus, és egyre absztraktabb víziók jelentek meg a képeimen.

Persze valami módon azért újra és újra felbukkan nálam ez az eredendő, hogy is mondjam csak, valamennyire realiztikus, a látványhoz jobban kötődő ábrázolás is. Hiszen teljesen világos, hogy ez jelenti a közvetlen, érzéki kapcsolatot a világgal. Ez az egyik arca a teljességnek, és éppúgy érvényes, mint a többi. De csak az egyik arca. Én ezt az arcot tudomásul veszem, de intenzívebben, egyre intenzívebben izgat a többi: a mögöttes, a genezisben fellelhető rend, és még inkább az, ahogy a dolgok kapcsolatrendszer, a világ valósága a tudatba emelkedik, ez a belső gondolati metamorfózissor. Ez a gondolkodásmód az, amelynek lenyomata a képeimen is jelen van. Ennek a hatása ott volt már a *Gömbfejűekkel* egy időben megjelenő *Oldódás* sorozatban, amely a *Gömbfejűek* figuratív tárgyi kijelentése mellett elvont, absztrakt módon közelített a dolgokhoz, majd folytatódott az *Egregórákban*, a mitológiai témákban vagy a máig bővülő *Fej*-sorozatban, amelynek első darabjai '61-ben készültek. A fej – különösen az első periódusban, a '60-as, 70-es években – mint jelenséget, mint emlékeztető motívumot, illetve mint szimbólumot, mint jelképet egyszerre próbáltam megragadni. Minek is szimbóluma a fej? Az emberi tudat szimbóluma. Annak a tudatnak, amelyben magasabb szinten, teljes összefüggésrendszerében megjelenik a világ.

És a növények? Hiszen nagyon sok növény rész, levél, ér, sok zárvány, holt anyag felbukkan a műveidben. Ez egy alsóbb szint? Ehhez képest a fej jelenti a felső szintet?

Nem. Mi magunk ilyen részekből, zárványokból, kristályokból épülünk fel „emlős állatokká”, és ebből az „emlős állati” létből próbálunk kiemelkedni. Méghozzá az a képesség – egészen kicsi különbség – ad arra lehetőséget, hogy rá tudunk csodálkozni a teljességre.

Ezt értem. De ebben az egészben van valami háborzongató: az emberi lét tökéletesnek látszó anyagsága. Mintha ez egész felfogható lenne úgy is, hogy ez a világmindenség, amelyben teljesen mindegy, hogy Platónná vagy Hitlerre lesz-e valaki...

Csak nekünk nem mindegy.

Engem azonban ott kezd érdekelni a dolog, ahol az érték kezdődik. Az érték pedig ott kezdődik, ahol perszóna van, ahol személyiség van, ahol összetevethetetlenül úgy áll össze az anyag, hogy meg is haladja önmagát. Az érdekel, ami többé már nem anyag, hanem szellem, spirituális létezés, valami, ami fölött sem élet, sem halál – élet alatt a történelmet és a társadalmat értve – nem uralkodhat.

Ez mind nagyon szép. Csakhogy én az egészet nem szedem szét részeire. Engem éppen az együttes, az összefüggés, az egymásban megjelenés, az egymásban létezés érdekel. Azt mondtad, hogy ez tiszta anyag. De nem az, ott van benne a „nem-anyag”. Ebben az egyfelől valóban „tiszta anyag”-ban maga a rendszer rajzolódik ki, amely megjelenik térben és időben, jinben és jangban egyaránt. A világ lényege éppen az, hogy együtt van, hogy ami van, egyszerre van.

Ha nézed a fejeimet, azok jelentős részében hálózatos, erezetes szerkezetek jelennek meg, mint ahogy ez a hálózatnak mondható valami ott van az én érrendszeremben, idegrendszeremben, de ott van a folyók rendszerében is – és folytathatnám az analógiákat. A hálózat valahonnan valahová energiát visz, s ez mindig transzformációt jelent. Ez a bizonyos hálózatosság és az arány az, ami egységgé tesz ezt a világot. Az arány, amelynek legtökéletesebb megjelenése az aranymetszet, persze nem tud önmagában létezni, de megjelenik a kristályban, a tobozban, a levélben, a hal pikkelyében. Ha meglátok valami érdekes formai kapcsolatot, mondjuk, színellentétet, az elkezd bennem mocorogni, nem fogalmi szinten, szóként, mondatként, hiszen festő vagyok, hanem színként. Zöld meg kék meg szürke... És akkor azt megfestem. Ez anyag. De az az összefüggés érdekel, ami mögötte van, erről gondolkodom, ezt tapogatom, járom körül, a magam módján erre szeretnék rámutatni: a világmindenség egységére és ebben az egészben megjelenő végtelen sokszínűségre.

Ezek szerint – s itt válik a kérdés rendkívül súlyossá – lennie kell valami olyan elvonatkoztatható,

absztrahálható örök emberinek, amely mindig, minden körülmények között fellelhető, kultúrától, gazdasági, társadalmi viszonyoktól függetlenül, amely meghaladja a történelmet, amely bizonyos tekintetben történelem előttinek mondható. Végül képpen ilyen egyszerűen kell fogalmaznom: mit gondolsz te az emberről?

Elmondtam képekben, méghozzá bőségesen. Az ember természeti, úgy is mondhatom: genetikusan beépített a világba, ugyanakkor bele van lökve a társadalomba, a történelembe, a kényszerű létharc szituációjába, és az az egyetlen lehetősége, hogy felfedezze a világgal és a másikkal való létszolidaritás lehetőségét. Ez a valóságban persze rendkívüli sokféleséget jelent. Ezt a kimeríthetetlen témát, az embert a művészet igen eltérő módokon közelítette már, akár csak a modern művészet is. Mégis azt hiszem, nem túl sokan produkáltak ez ügyben többet, képben, színben, formában gazdagabbat, mint én, hiszen minden különösebb dicsekvés nélkül mondhatom: a rajzokkal együtt több ezer fejet csináltam.

A modern művészet egyébként, éppen az elvontság eszköztárának a kibővítésével, olyan lehetőséget adott a mi kezünkbe, a 20. században élő és dolgozó művészek kezébe, amely a régebbieknél nem adatott meg. Én valóban megpróbáltam élni ezekkel az eszközökkel. Anton Webern meg Picasso, vagy hogy a magyarokat említsem, Bartók hihetetlenül nagy dolgokat ragadott meg a világból. És ugyanez

a kor volt az, amelyben milliókat gyilkoltak le borzalmasan. Ez egy ilyen szörnyű kevert század volt. Bár valószínűleg minden eddigi ilyen volt, csak mi ezt éltük át, ezt szenvedtük végig, ezért erre figyelünk jobban.

És egyáltalán nem derít föl az, amit magam körül ma látok. Ez az undorítóan elüzletiesedett világ számomra veszedelmesebbnek tűnik, mint a huzakodás a hatalmakkal. Ez lelkileg korrumpálja az embert, és kiszolgáltatottá teszi. Sajnos a legtöbb kolléga is elfogadja, hogy kiszolgáltatott a szórakoztató- és reklámparnak. A művészet egyre inkább reprezentációvá, dekorációvá válik. Márpedig nem az a dolga, hogy szórakoztasson, hanem hogy gyönyörködtessen és gondolkodtasson, és ez irtózatossá különbség. Nem véletlenül mondom, hogy az én legnagyobb díjam az, hogy annak idején, valamikor a hatvanas évek közepén Hamvas Béla azt mondta egy kiállításomon, hogy érdemes volt idejönnie a képeim közé, mert talált köztük olyat, amely „alkalmas meditációs objektumnak”. És ez a dolog lényege. Akinek a kellemes kell, az menjen cukrászdába, és egyen egy jót. A művészetben másról van szó, és ezt az igényemet én nem adom föl.

Van ennek a gondolkodásnak valami köze a szabadkőművességhez? Hogy találkozik össze benned az európaiságot meghatározó zsidó-keresztény vallás, görög-római kultúra, a távol-keleti filozófia és az immár több száz éves múltra visszatekintő szabadkőművesség?

A lényegét valahogy úgy lehet megfogalmazni – és ezzel annak idején a Nékosz törekvései is összhangban voltak –: valódi emberré válás. Az, amit a József Attila így fogalmaz: „Ehess, ihass, ölelhess, alhass! A mindenséggel mérd magad!” A szabadkőművességnek van egy közismert jelszava: „Szabadság, egyenlőség, testvériség”. Ez ugyanannak az alapértéknek a megfogalmazása társadalmi-történelmi módon, mint a bölcsesség, az alkotóerő és a szépség eszménye. Ez a három, a szabadság, az egyenlőség és a testvériség persze együtt és egymás által létezik. Ha bármelyik dominánssá válik a többi rovására, akkor – ahogy ezt a történelem számtalan példája mutatja – baj van. Ez nem rövid távú program, hanem célképzet. Olyan célképzet, mint a teljesség igénye valakinek a világlátásában. Valójában erről szól az egész szabadkőművesség, amely a maga szimbolikus szerkezetében, az avatások és emelések rendjében mutatja meg ezt a lényegét. A szabadkőművesség a kozmikus mértékű és kozmikus mércéjű emberi kultúrát és annak egymásba átívelő hagyományait szimbólumokban fogalmazza meg.

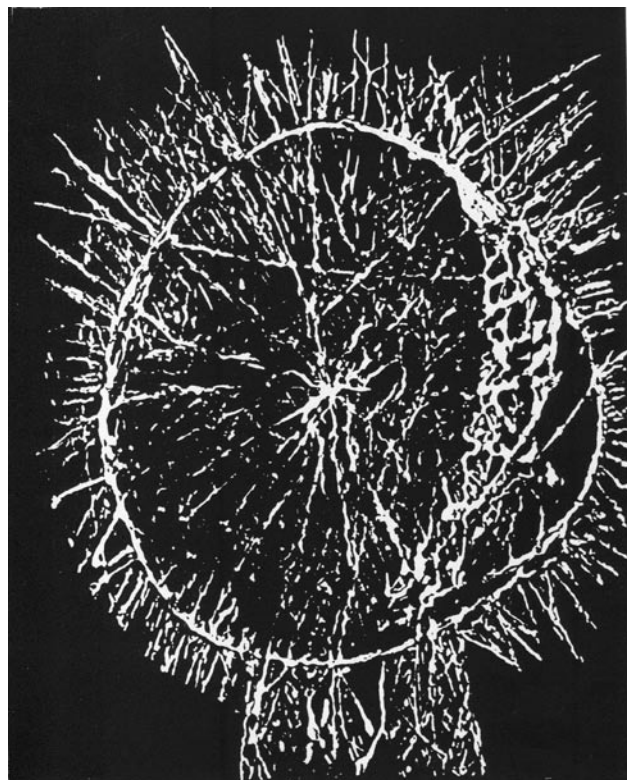
Hadd mondjak még egy költői példát: „Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér, Csak titkon érző lelke ohajtva sejt...” Berzsenyi Dániel a *Foháskodásban* más nomenklatúrában, de ugyanazt a teljesség-

igényt és vágyat fogalmazza meg, mint József Attila. És harmadiknak nyugodtan oda tudom tenni melléjük Weöres Sándort. Azt mondja *A teljesség felé* című művében: „Egyetlen ismeret van, a többi csak toldás. Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.” Erre mondtam én azt, hogy ez az ember kozmikus helyzete, az emberi egzisztencia lényege. Nem más a szabadkőműves program sem, mint ahogy Weöres egy másik mondása szól ugyancsak *A teljesség feléből*: „Csak egyetlen parancs van, a többi csak tanács. Igyekezz úgy érezni, gondolkodni, cselekedni, hogy mindennek javára legyél.” Erről van szó, ilyen egyszerű a dolog. És itt van – ha úgy tesszük – a szabadságom is. Ez a gondolkodás ugyanis megadja számomra a szabadságot és felelősséget arra, hogy eldöntsem, hogy most akkor én belevelem-e magamat a létharcba, és megpróbálom-e az erőszakot erővé, alkotóerővé emelni magamban, és megerősíteni a létszolidaritást. Azonos vagyok a világgal, és minél többet fedezek fel, és minél többet élek meg belőle, annál inkább azonos vagyok vele, és annál inkább felelős is vagyok érte.

Ez a te politikai hitvallásod a társadalomban élő ember nélkülözhetetlen rendjéről, vagy pedig ez művészi hitvallás?

Ezt a kettőt nem lehet szétszedni. Nincs külön politikai és művészi hitvallás. Azt főttem meg, amit gondolok, s úgy gondolkodom, ahogy élek. Ha látom, hogy valaki megbotlik, akkor nem lököm meg, hanem odanyúlok, hogy segítek.

Donáth László-Ittés Nóra

2010 nyarán három barátunkat temettük el. Békés Pál író mindig megajándékozott bennünk írásával, ha kértük. Ha ereje-ideje nem engedte, hát adott a régebbiekből. Frenkl Thurzó Tibor inkább hallgatott: időről időre elkísérte öccsét, amikor Békásmegyeren prédikált, mintha még mindig munkaszolgálatba induló édesapa szavának akarna megfelelni, aki annak idején rá, az idősebbre bízta az ifjabbat. Írni azonban már alig írt, néha mégis elő tudtuk belőle csalni az újságíró. Vigh Tamás Sztehlo-szobra alig egy esztendeje áll. A szoborállítás küzdelmeinek és a szeretetház megnyitásának időbeli egybeesése számunkra az egykori és a mai Gaudiopolis találkozását is szimbolizálja. Az alábbi írások e három kiváló férfira emlékeznek művük és személyiségük megidézésével.

Isten fogai között az oltalom

„Egy óriásnak idomtalan, tördelt fogain jártam / én! Ó borzalom! / a szikla emelkedett, és a felhő jött lefelé. Csöpp / meleg élet, két nagy hideg fogsor között álltam. Puhán a kemény / sziklán. És jött a felhő, jött az alkonypír. A fehér fogak közeledtek! / A piros fogsor mozgott! Csöpp kis meleg húsfalat, reszkettem.”

Nem illusztrációnak szántam Babits egyik, talán legszürreálisabb vagy talán leginkább dantei ihletésű szakaszát. Vigh Tamás 2009-ben felavatott szobrán nincs fogsor, felhő, alkonypír, még fehér fogak sem. Nem szólva arról, hogy a vízió egyik lényege az iszonyatnak és az esendőnek szörnyű összetalálkozása a lélek áttekinthetetlen bugyraiban. Az egybecsengés a megidézett formák konfliktusában rejlik.

Babits „óriás”-ról, „sziklá”-ról, „hideg”-ről, továbbá „csöpp meleg élet”-ről, „puhá”-ról, „húsfalat”-ról beszél. Vigh emlékművén kristályos anyagból szilánkosra faragott forma és a hajlíthatatlan tömbök közé szorult lágy, antropomorf gyermekalak látszik. A költő szavakkal két olyan matériát idéz föl, amelyben az egyik alkalmas a másik elpusztítására. A szobrász a formakontraszttal viszont két olyan állagú testet idéz föl, amelyben az egyik védi a másikat. Ellentmondana egymásnak szó és szobor? Igen is, nem is. Benne van mindkettő, ettől bonyolultan rétegzett és elemzésre csábító a memető mélyebb mondanivalója.

Nyugtalanító művet emeltek tehát Sztehlo Gábor, a harmincöt éve elhunyt evangélikus lelkész emlékére a Deák téren. Egy mit sem sejtő, vad befogadó számára a „sziklaszerű” kompozíció, ráadásul előtte a könyörtelen éleken találkozó két

szabálytalanul heverő hasáb (mindez – Hetényi Ágnes szíves közlése szerint – Törökországból származó black storm stone-ból, azaz fekete vihar kőből) olyan, mintha egy láthatatlan óriáskéz hatalmas erővel zúzta volna ízzé-porrá a korábban ép kötömböt, és mintha idő sem maradt volna az ismeretlen erő okozta kár után a körletrendet megteremteni.

Nyugat felől a nézet leginkább Caspar David Friedrich összetorlódó jégtábláira hasonlít. Észak felől szellemalakra emlékeztet, „koronája fehérlik, uszálya suhan”, akár a gyermekrabló Erlkönignek Goethe költeményében. Dél felől az alakzat ismét más: az óriásszilánk fölső fele lehetne félredőlt sírkereszt is, de a dinamika akár merészebb aszociációt is engedélyez. Repülőgép ez, vagy szárnyas bomba, talán valami más halált hozó masina. Egyetlen nézet maradt még: a keleti. Az pedig mást sugall. A torlódó jégtáblák vastag köpennyé alakulnak, a szellemkirály átalakul apává. „aki karjába szorítja gyermekét, / átadja teste melegét” (Vas István fordítása), a keresztből nem látszik semmi, a repülőgép pedig nyilván rossz álom volt csupán.

Ismerjük a történetet. Sztehlo lelkész 1944 márciusától karácsonyig a svájci Vöröskereszt támogatásával harminckét otthonba rejtve ezerhatszáz zsidó gyermek életét mentette meg. Ismerjük a folytatást is: 1945 tavaszán a háború után elvadult, elárvult gyerekek számára létrehozta a Gaudiopolist, ezt a csodálatosan optimista és utópisztikus vállalkozást, amelynek a valóságban nálunk párja nem akadt, a művészetben is csak egy: a tények által ihletett film, a Valahol Európában. És ismerjük a csodálatos élet végjátékát. Amely élet, ha nem sikeredett is oly botrányosra és horrorisztikusra, mint a hasonló célokért fáradozó Raoul Wallenbergé, azért bánatra adott épp elég okot. Sztehlo lelkész 1961 után örömtelenül vállalt svájci emigrációjának nem a hazatérés nehéz, de gyönyörű kötelességét teljesítő parancsa vetett véget, hanem a váratlan halál. Ha két hónappal tovább él, külföldi állampolgársággal a tarsolyában büntetőjogi következmény nélkül kockáztathatta volna meg a visszautat. De nem élt tovább. Utókorára várt a moralitásában kivételes nagy mű méltó emlékének fenntartása.

A történet kapcsolódik a holokauszthoz, és nem is, a magyar közelmúlt eseményeihez, meg nem is. A historikus téma interpretációjára a köztéri plasztika két lehetséges megoldás felé szokott csábítani. Az egyik a szimbolikus, statikus jelállítás formulája, a másik a konkrét, realisztikus portré-emlék módszere. Az egyikre a legkézenfekvőbb külföldi példa Ossip Zadkine méltán híres rotterdami emlékműve, a másokra – ez a ritkább – markáns külföldi példa Fritz Cremer berlini Brecht-szobra. A hazai, ezen belül budapesti köztéri emlékműállításban is akad illusztráció mindkét változatra, elég Kiss Nagy András szemfedőket ábrázoló Mar-

git körüti mártírmementőjára hivatkozni, vagy a legismertebbre, Varga Imre Wallenberg-plasztikájára a Szilágyi Erzsébet fasorban. De akár elvont, akár konkrét ikonra bízott a mondanivaló, egy dologban valamennyi plasztika egyezik. A forma egyértelműen a halálba torkolló mártíriumra és az emberi helytállásra utal, a körülmények hatalma pedig csupán mint hangulatszínező elem vesz részt a főtéma kiemelésében: Zadkinénál a tépett lyuk, Cremernél a frivol hokedli, Kiss Nagynál a börtönfal, Vargánál a szárnyszerűen megnyíló kapu.

Vígh Tamás különös és különösségében megrázó alkotása azonban nem csak Sztehlo Gábornak állít emléket. A négy nézetből három az atmoszférát jeleníti meg. Azt az emberfeletten kegyetlen világot, amely valamennyi szereplőjét vagy hőssé, vagy bukottá, vagy angyallá, vagy áldozattá minősíti fel vagy le. A negyedik – az előző háromtól élesen eltérő mondanivalójú – nézet is emberfelettit sejtet: a fenséges menedéket nyújtó kabát, a pátozzsal teli kapaszkodó gyerekfigura, a szakralitást sejtető óvó kéz szenvedélyessége és látomásossága eleve kerüli a realitással parolázó valamennyi kapcsolatot. Csakhogy ezt az emberfelettséget a történet belső logikája és a körplasztika belső koherenciája indokolja. Ha a három „terribilis” nézet nem körítene a főtémát, akkor az irgalomról és oltalomról szóló negyedik oldal már-már melodramai hangsúlyt vagy retorikus töltetet kaphatna.

Magától értetődik a kérdés: milyen eszközökkel válik lehetségessé a befogadóból kikényszerített hermenautikai séta, s milyen fortélyok segítettek abban, hogy az „uno actu”, azaz egyetlen pillanat alatt fölmérhető jelentés helyett csak térbeli mozgással és időben mérhető terjedelemmel váljék érvényessé a bonyolult recepció? A kérdésre két formalista válasz is adható, de előre bevallom, számomra egyik sem magyarázza a szobor titkát. De mellékismeretként talán nem fölösleges gondolkodni róluk.

1. A holokauszt téma térbeli művészi ábrázolása a 20. század utolsó negyedében nyerte el az ügy komolyságához és „egyszer-valóságához” illő méltó formát. Korábban a téma interpretációja nem haladta meg az allegorikus-szimbolikus történeti tárgyú emlékműtípus szokványos közhe-lyeit. Különösen igaz

ez a keleti blokkból érkezett megoldásokra. Elég itt Nathan Rapoportnak a varsói gettólázadás emlékére készített bombasztikus óriásreliefjeire vagy megint csak Fritz Cremer buchenwaldi emlékművére utalni, illetve a jeruzsálemi Jad Vashem átalakítás előtti szoborparkjának plasztikai frázisaira. Tulajdonképpen a neoavantgárd, azaz a hetvenes-nyolcvanas évek művészeti megoldásai fosztották meg a témát a poros közhelyektől, mindenek előtt Christian Boltanski krematóriuminstallációi és Zbigniew Libera legóból kirakott koncentrációtábor-objektjei kavarták föl a közvéleményt, és mértek csapást az előítéletek rendszerére. Mire 2001-ben Daniel Libeskind, a posztmodern építészet (és látványkultúra) fenegyereke átadta a közönségnek a berlini Jüdisches Museumot, a befogadók lassan már hozzászoktak a legszokatlanabb formai megoldásokhoz is. A berlini múzeum karizmatikusan erős nyelve szinte elválaszthatatlan lett a vészkor-szak ábrázolásától. A cikcakkvillám alakjában kibomló tartalom, az éles fény-árnyéokra épített tektonika úgy illeszkedett a témához, mint korábban a rücskös felület és a feltartott kéz. S íme: a cikcakkvillám megjelenik a budapesti szobron is, le se tagadhatnánk, hogy az új évezred első évtizedében született a mű.

2. Vígh Tamás köztéri szobrászata közel fél évszázadot ölel át. Tudjuk – a művészettörténet sokszor szölt erről –, hogy e nagyszerű teljesítmény mögött mennyi kudarc, meg nem értés, hivatali packázás húzódott. Egy-egy felállított emlékművére rengeteg meg nem valósított terv, torzóban maradt vázlat, végleges formát el nem nyert alkotás esett. Még akkor is így van ez, ha az elmúlt években valamennyit javult ez az arány: a folyószabályozásnak emléket állító Vásárhelyi Pál Tiszalökön és az Életfa Visegrádon némi kárpótlást jelenthetett a sok sérelem ellenében. E nagyszerű művek a hatvanas évek organikus, lágyharmóniájú világát csempészték vissza jelenünkbe. Akkor valósultak meg, amikor ezt a formarendet Vígh már régen meghaladta. A lemezplasztikából eredő hajlékony tömegformálással – szobrászatának sokáig meghatározó kézjegyével – mára szakított. A lágyságot a keménység, az áramlást a szaggatott tömegelrendezés, a fémlamezt leggyakrabban a kötömb váltotta fel. (Hála a terveit rendre megvalósító kongeniális faragómesternek, Markolt Györgynek.) Legerősebb példája Vígh új nyelvének az Akadémia épülete előtt 2006-ban fölállított emlékmű, az I. Tóth Zoltán-szobor. Mintha szélvihar csavarná a leszegett fejet a posztamensnek tekintett nonfiguratív szobor tengelyétől föl a magasba, mintha az antropomorf büszt ívelt formái és a tört vonalú, rosszat sejtető másik alak, az oszlop, egymással harcban állnának. Ekkora feszültségre, dinamikára, a formák összetűzésére csak egyetlen múltbéli stiláris példa

akad. A futurizmusé. A századelő nagy kísérletéé, amelyben a statikus rend megküzd a plasztikától oly idegen létformával, a mozgással. Posztmodern a la Libeskind? Neofuturizmus a la Tony Cragg (Boccioni nyomán)? Nem többek, nem igazabbak ezek a felvetések, mint ami elvárható a „ki kire hasonlít” régi művészettörténeti társasjátékánál. Ne fogadjuk el, de ne is vessük el egészen őket. Van bennük valami...

A valaminél többet, a lényegest viszont a szobrász maga mondta el egy interjúban. „Azért nem hajlított fémet választottam a szobor anyagául, mert nem állna ennyire sziklaszilárdan. A kő a vést kifejező bántó és sértő éleivel és a benne lévő lágy és puha vonalakkal egyszerre tudja kifejezni a rossz és a jó találkozását, egymásra hatását, konfliktusát.” Azt az iszonyú élményt, amelyet Babits a húsfalat és a szikla kibékíthetetlen ellentétéként írt le, s amelyet Vigh Tamás a síkok közé szorult didergő emberrel jelenített meg. S amelyet e mostani világ nézője félelemmel vegyes reménnyel, izgalommal teli megnyugvással, oltalomra várva, de tanácsot hiába keresve jár körül.

P. Szűcs Julianna

FRENKL THURZÓ TIBOR

[Mondd, hogy nem késő még]

Mondd, hogy nem késő még.
Ajándék neked is,
nem áldozat...
Hisz' öröm megint
a várakozás.
Időt kérsz: megkapod.
Szólj, ha magad vagy,
a ott leszek akkor.
És elhiszem,
nincs már párhuzam,
osztokodás,
mérickskélts szerelem.
Percekbe számolhatok
már csak veled.
Az örökkévalóság ígérete
mindened:
a szemed, a szád, a kezed.
Mondd, mit tettél velem,
hogy ennyire megszerettelek?

Még egy apa

Nem sokat beszélgettünk. Akár a szigorú apa a zárkózott fiával. A pillantásokkal viszont évtizedeket rezdítettünk meg. Néman, nem félelemmel. Féltéssel és várakozással. Neki évek jutottak a börtön méltóságából. Kutatva, az apám fiát keresve nézett rám, amikor szinte egy időben kerültünk a Magyar Nemzet szerkesztőségébe. Oda, ahol akkoriban nem féltek a szótól, az azóta igazától és biztonságától megfosztott hangtól. (A mai gyávaság és árulás éppen emiatt tesz sutává sokunkat!)

Thurzó Tibor nem beszélt róla, de minden kieresztett füstkarikával érzékeltette, hogy az élet nem lebegés, nem foszló köd, hanem árokásás, sáncépítés, és legfőképpen az intellektus kamrájának folyamatos utántöltése, hiszen csak ezt tudjuk magunkkal vinni, ha nyúlni kell a kalapunkért.

Nagy időket éltünk, bár nem állítanám, hogy minden porcikánkkal érzékeltük. A '80-as évek végén jártunk. A szerkesztőség, az a Magyar Nemzet, amelyet minden tiszta, korrekt szóra szomjas ember olvasott akkoriban, belülről fortyogott. Nem egymás ellen hadakoztunk, hanem önmagunkkal. És ez a legnehezebb. Hogyan lehet olyan bástyára célozni, ahonnan mindig önarcképünk tekint ránk? S mögötte azok, akiket legendaként emlegettünk vagy köszöntöttünk. Így váltunk a korunk különbsége ellenére is azonos csapat tagjává. Akkor még akadtak, akik tudták, hogy ezen a néven Jókai Mór alapított először, 1899-ben, liberális napilapot. És keringett a szerkesztőségi legendáriumban Adorján Sándor, Szomory Emil, Ugrin Gábor neve. A kézzelfogható mércét a lapot 1938-ban Hegedűs Gyulával újr alapító Pethő Sándor adta. És lelkünkben, napi belső cenzúránkban intést, mércét, méltóságot viseltünk Szekfű Gyulától Márai Sándorig, hiszen a zsurnalizmus nekünk még nem léha igazodást, politikai lózungok szajkózását és a tömegtévesztés perverzítését, hanem az intellektuális élmény mindennapi kenyerét adta. Példaképeink: Bajomi Lázár Endre, Ruffy Péter voltak, akikhez olyanok emelkedtek, mint Bodor Pál (Diurnus), Várkonyi Tibor (a francia Becsületrend lovagja), Ember Mária és Csatár Imre, '56-os publicista...

Tibor ott ült közöttünk, és néha-néha mesélt. Nem legendákat, nem másoktól ismert fényezést, hanem például az egykori Népszava kiváló, a háború utáni évek koalíciós idejének parlamenti tudósítóját, Máté Iván alakját, sorsát idézte elénk. És egy

kicsit rám nézett. Értettem. Máté Iván, a Rajk-per vádlottja 1956 nyarán szabadult a börtönből, majd Miskolcra került. Dolgozott együtt az édesapámmal. Tibor ezt tudta. (Máté Iván később hasonlóképp szakmai atyám lett. Öngyilkossága előtt pár évvel elmesélte terror- és börtönsorsát, amit akkor a debreceni Alföld vállalt közlésre (1985. augusztus, *Megéltem és túléltem* címmel).

Tibor pillantása, másokra alig fecsérelt bizalma talán emiatt állt meg a szemem előtt. Igen, én tudom, hogy egy kicsinykét az apádnak kell lennem – olvastam ki a tekintetéből –, és ebben maradtunk.

Nem akart mester, tanító lenni, és mégis azzá vált. Visszahúzta magát, ha oktondi butaságba tévedt, mint aki finnyás a keze és arca tisztaságára. Ha azt mondta: nem! – csak a korrigálás, és nem a parancs szólt belőle. Igen, mert a szöveg sohasem végleges. A szó, a mondat még a nyomdában és azon túl is alakul. Változik. Miként mi, és mindenki körülünk. Az újságírás műfaja nem engedi meg a véglegességet, a kikezdetlenséget, a zártságot. Vagyis, ha kell, Cyranóként gúnyoljuk önmagunkat, de fönntartjuk a méltóságot, hogy más ezt ne tehesse velünk.

Nem mindenki szerette. Spród, kissé gyanakvó tekintete bizalmatlannak tüntette föl többek szemében. Nem vette félvállról őket, csupán megjegyezte: aki megjárta a börtönt – főleg önhibáján kívül –, nem tekinthet mindenkire zárkatársként.

Smasszerok között élünk.

Csöndben, szinte észrevétlenül lépett ki a Magyar Nemzet szerkesztőségéből. Látott, tudott valamit, amit mi nem. Lapot alapított. Köztársaság. Respublika. Így, ilyen egyszerűen, fosztóképző – nép, demokratikus, keresztény, liberális, szabad, magyar, európai stb. – nélkül. Megbukott. Akkor még nem fogtam föl, hogy ez nem csupán médiapiaci kudarc, hanem közgondolkodásunk korlátoltságának következménye.

Elszakadtunk. Új szerkesztőségemben, régi kollégánójénél, a szavak, mondatok, és gondolatok pedáns kifésülőjénél, Lukács Marinál rákérdezett: és mi van a Kisszendreivel? Soha nem kért a telefonhoz, soha nem akart többet, csak egy apró jelzést, hogy egykori kollégája, az apám fia, megvan.

Utoljára Sztéhlo Gábor szobrának avatásakor találkoztunk. „Ugye, milyen igaz szobor?” – fogtunk kezét. És nem várta meg a választ, hiszen tudta, hogy nincs több különbség a gondolataink és az érzelmeink között, mint egy apának és fiúnak.

Szendrei Lőrinc

FRENKL THURZÓ TIBOR

[Velem se könnyű?]

Velem se könnyű?

Szégyellem...

Amint kimondtad,
már szégyelltem is...

Hát alázat nélkül
még sincs szerelem?

Ma még (s halkán már tegnap is)
csak tisztességet kértem,
őszinte szót.

De nem tudhatom: vállalod,
vagy megtagadod rögtön.

Vádolni persze nincs jogom,
Csak gondoldj néha arra:

az én világom már
üres nélküled.

Kérj végre valamit!

Ne félj!

Ha akarod:
elfelejtelek.

In memoriam Békés Pál

„Békés Pál 2010. május 28-án, 54 éves korában, hosszú, türelemmel viselt betegségben elhunyt” – szólt a hír.

Századszorra olvastam, és még mindig nem hittem el. Pedig tudtam, hogy tizenhárom éve gyógyíthatatlan betegségben szenvedett. Halála mégis felkészületlenül ért. Mindent elkövetett, hogy nyomorúságaival, a körötte settenkedő halál riasztó előképével ne terheljen senkit. Betegségében is elegáns volt és maradt. „Semmi baj!” – mondta mindig, akárcsak utolsó novelláskötetében. Talán ezért oly nehéz elhinni, hogy ami halálos, abba bele lehet halni.

Húsz éve ismertük egymást egy színházi munka révén, akkor megkezdett beszélgetésünket az évek hosszú során, bár szabálytalan időközönként, újra és újra folytattuk. Kapcsolatunk lényege volt, hogy tudtunk egymásról.

Halála előtt három héttel mailt küldtem neki. Tőle szokatlan módon, nem jött rá válasz.

Utoljára 50. születésnapján, a Terasz.hu online magazinban köszöntöttem. Írtam, hogy nem dedikálta még a *Női partórség* francia kiadását, amelyet egy antikváriumban találtam Párizsban. A *Sous les yeux des femmes garde-côtes* most is itt áll a polcomon, valamiért Vonnegut mellett, még és most már mindig dedikátlanul. Próbálom összerakni találkozásaink apró mozaikjait, mindazt, ami belőlük még megragadható. Nem az írot, a tévés főszerkesztőt, nem a fordítót, gyerekdarabok szerzőjét, hanem a barátot, úgy, ahogy én ismerhettem. Keresgélek a tárgyi bizonyítékok között: dedikált

könyvek, sms-ek és e-mailek. Valóságos üzenetek, immáron a harmadik dimenzióból, egy *egyszer volt* realitásból, *hol nem volt* életből...

Halálát követően hivatalos nekrológ emlékezett rá: „*Kedves ember volt, az irigységet nem ismerte, és megtévesztően simulékony modora mögött igazi írot rejtegetett*”. Viszolygást keltenek bennem ezek a szavak. Vajon barát vagy ellenség vetette papírra? Vajon Pali mit szólna hozzá, és miért érzem úgy, hogy e szavakkal szemben meg kell védenem? Miért feszül e mondatban felkiáltójelként az értékképletbe öltöztetett logikai ellentmondás? Ha simulékony a modora valakinek, akkor csak *annak ellenére* lehet igazi íróvá?! Mit jelent ez? És mit az, hogy simulékony?! Hogy mindenkivel képes szót érteni? Ha pedig igen, miért meglepő, hogy ezenközben igazi író? Hiszen egy igazi író nemcsak l’art pour l’art ismerheti, de használhatja is a különféle stílusokat. Vagy csak a lánnglelkű, de elefántcsont tornyába zárt, antiszociális vátesz az?

Békés Pali igazi író volt, lánnglelkű, örökifjú is, de eleganciája, lenyűgöző intellektusa mindig megtalálta a megfelelő szavakat, hogy mondandóját kifejezze: ha előadott vagy magánbeszélgetett, ha kritikát írt, tárcát vagy jegyzetet. Élethűen szólaltatta meg saját figuráit éppúgy, mint ahogy kifogástalan magyarsággal és stílárís pontossággal szóltak általa magyarul az angol vagy amerikai hősök. Még látom, ahogy – annyira rá jellemző gesztussal – mélyet szív a cigarettájából, elnéz valahová messzebb, majd kicsit leszegi az állát, és hallom, ahogy a görög mitológiától Joyce-ig tartó körmondatban New Yorktól, Dublinon át Budapestig, mai élettel telnek meg a mítoszok. Lakótelepi mese, gangregény, az ő saját, maga teremtette műfajai, amelyekbe magunkra ismerünk, mi, „félőlények”. S ha majd az Óperenciás-tengeren túlról a kódön át visszanez, láthatja, amint gyerekek százai újra és újra a *Kétbalkezeset* olvassák. Mert olvasni fogják. Tudom. És igen, kedves nekrológ író, leginkább talán erről ismerszik meg az írói nagyság.

Békés Pál befejezte élete regényét, de egy előkészületben lévő könyv félbeszakadt. Pedig minden egyes művel, amely e lenyűgöző termékenységu utolsó időben született, újra és újra mattot adott a halálnak. Az utolsó játszmaiban azonban ő maradt alul...

„*A pilóta tehetetlenül vergődött a szúk fülkében, és a triplán, a női partórség szeme láttára, füstölögve alázsoborgott a magasból az óceán felé. [...] Kész vagyok.*” (Békés Pál: A női partórség szeme láttára)

Fekete Vali

10. IKON FILMNAPOK

a békásmegyeri evangélikus templomban 2010. november 19–21.

2010. november 19-én, pénteken 18.00 órákor

Szamuraj	40'
Fülöp Viktor visszatérése a Győri Balett színpadára Rendező: Árvai Jolán, az IKON filmnapok ötletgazdája	
AIR – táncfilm	15'
Rendező: B. Marton Frigyes – Jászi Dezső	
Áttűnések – részlet	15'
Markó Iván próbál – Rendező: Székely Orsolya	
Eckhart Mester prédikációi – táncfilm	15'
Rendező: Székely Orsolya	
Részlet Markó Iván <u>készülő önéletrajzi könyvéből a szerző interpretálásában</u>	

2010. november 20-án, szombaton 15.00 órákor

Hogy szaladnak a fák	75'
Rendező: Zolnay Pál	
Kossuth Lajos	13'
Rendező: Péter Klára	
Avatar utca	15'
Rendező: Dégi János – Sass Péter	
Árpi bácsi fiókái	26'
Függőleges birodalom	26'
Liliputi Mimikri	26'
Filmek a Természetfilm.hu Tudományos Filmműhely régi és új alkotásaiból	
Választás 1994	15'
Szigetfesztivál	15'
Filmrészletek a házigazda, Donáth László elmúlt éveiből – készítette az Óbuda TV	
A nyírbátori biogázgyár	15'
A gazdasági váságról – részlet	20'
Vendég: dr. Petis Mihály	
Beszélgetés dr. Dinya Lászlóval és Bauer Tamással	

2010. november 21-én, vasárnap 14.00 órákor

Versműsorok a Magyar Televízióban	30'
Rendező: Zolnay Pál	
Fotográfia	70'
Rendező: Zolnay Pál	
Beszélgetés Sebő Ferencsel, Halmos Bélával és Fazekas Eszter filmtörténésszel	

Képek az oldalak sorrendjében:

2. Jákób álma (fametszet)	23. Gustave Doré: Izsák megáldja Jákóbot
4/a. Gustave Doré: Jákób harca	32. Papp Oszkár: Csoport (Fríz napfejjével), 1961
4/b. José de Ribera: Jákób Izsák áldását fogadja	33. Papp Oszkár: Felemelkedő, 2009
5. Jákób létrája (St. Révérien, plébániatemplom)	34. Papp Oszkár: Az alkimista háza, 1958
6. Ámos Imre: Jákób álma	35. Papp Oszkár: Szindbád, 1980
9. Govert Flinck: Izsák megáldja Jákóbót	36. Papp Oszkár: Parnasszus,
Homéroszi himnuszok, 1980
10. Rembrandt: Jákób tusakodása	37. Papp Oszkár: Krúdy-illusztráció
13. Gustave Doré: Jákób és Ézsau találkozása	38. Papp Oszkár: Kubikosok, 1949
15. Szalay Lajos: Jákób harca az angyallal	40. Papp Oszkár: Fej, 1990–1992
17. Szalay Lajos: Jákób	41. Papp Oszkár: Fej, 1965
18. Patay László: Jákób álma
(Ráckeve, plébániatemplom).	43. Vígh Tamás: Sztihlo (fotó: Felicides Ildikó)
20. Palma Vecchio: Jákób és Ráhel	44. Vígh Tamás: Sztihlo (fotó: Felicides Ildikó)
21. Ézsau eladja elsőszülöttségi jogát (Biblia pauperum)	46. Békés Pál (fotó: Horváth Dávid)
22. Gustave Doré: Jákób álma	A Szalay Lajos-grafikákat a Magyar Nemzeti Galéria bocsátotta rendelkezésünkre.

SZENTHÁROMSÁGI ÉS ÁDVENTI VASÁRNAPOK–ISTENTISZTELETI REND

Békásmegyeren (Mező u. 12.):

Október 3., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Vári Krisztina

Október 10., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Október 17., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

12.00 órákor közös ebéd

14.00 órákor *Az álmok megbocsátanak* – Csehi Péter grafikusművész kiállítását Balla Zsófia költő nyitja meg. Közreműködik Pétery Dóra orgonaművész.

Október 24., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Zay Balázs

Október 31., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

November 7., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

November 14., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Iványi Gábor

November 21., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

12.00 órákor közös ebéd

14.00 órákor 10. IKON filmnapok

November 28., ádvent 1. vasárnapja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

December 5., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Csepregi Zoltán

December 12., vasárnap

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Béres Tamás

December 19., vasárnap, az összegyülekezés napja

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Koczor Zoltán

12.00 órákor közös ebéd

16.00 órákor bibliodramatikus gyerekkarácsony

December 24., szenteste (péntek)

14.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

December 25., karácsony első napja (szombat)

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

December 26., karácsony második napja (vasárnap)

10.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Fülöp Attila

December 31., szilveszter (péntek)

18.00 órákor istentisztelet, igét hirdet: Donáth László

Az úrvacsorát a hónap 1. és 3. vasárnapján ünnepeljük.

Pilisvörösváron (református templom)

a hónap 2. és 4. vasárnapján, valamint karácsony első ünnepén 14.00 órákor

BIBLIODRÁMA

„Mester, nem törödsz azzal, hogy elveszünk?” (Mk 4,38)

Csoda előtt és csoda után. Mi van akkor, amikor Jézus alszik? És ha felébresztjük? A hit bátorságáról

2010. október 2-án, szombaton 16 órától

„Kelj fel, menj be a városba, és ott megmondják neked, mit kell tenned.” (ApCsel 9,6)

Pálfordulásaink csodaélménye

2010. november 6-án, szombaton 16 órától

„Jusson nekem a benned működő lélekből kétszeres rész!” (2Kir 2,9b)

Miként élek hétköznapi karizmáimmal?

2010. december 4-én, szombaton 16 órától

Nyitott bibliodráma-alkalmak nem csak gyülekezeti tagoknak Donáthné Muntag Ildikó és Falvay Dóra vezetésével

ÁDVENTI KOSZORÚKÖTÉS

2010. november 27-én, szombaton 15 órától

Vezetői: Gálos Ildikó és Márk Judit

BIBLIAÓRÁK

Tanház

a Római levélről Donáth László vezetésével, az alkalmak hirdetés szerint

Gyermekkatekézis

Donáthné Muntag Ildikó vezetésével minden vasárnap 10.00 órákor

Bibliaóra a szeretetházban

Donáth László vezetésével keddenként 15.00 órákor

ŐSZI-TÉLI KONCERTEK

Az improvizáció mesterei

2010. október 3-án, vasárnap 18 órákor

Pálúr János orgonaestje – „Schumann plusz”

2010. november 7-én, vasárnap 18 órákor

Kovács Róbert orgonaestje – „Gregorián plusz”

2010. december 5-én, vasárnap 18 órákor

Király Csaba orgonaestje – „Ádvent plusz”

**Hangverseny Szent Cecília napján,
november 22-én, hétfőn 19 órákor**

**Wondrous machine – avagy
a csodálatos gépezet**

**Közreműködik: Ifj. Kurtág György – szintetizátor,
Bali János – furulya, Pétery Dóra – orgona**

Szerzőink:

BALASSA PÉTER (1947–2003) esztéta

BARTHA ISTVÁN evangélikus lelkész

BODOR PÁL (Diurnus) újságíró

DEÁK DÁNIEL jogász, közigazdász

DONÁTH LÁSZLÓ evangélikus lelkész

FEKETE VALI újságíró

FÖLDES ANDRÁS újságíró

GELLÉRT KIS GÁBOR újságíró

KOCZOR ZOLTÁN mérnök, rendszerszervező

LUDASSY MÁRIA filozófus

NÉMETH ZOLTÁN evangélikus lelkész

PAMER NÓRA régész, művészettörténész

PETRÁS ÉVA történész

P. SZÜCS JULIANNA művészettörténész

SZENDREI LÓRINC újságíró

HÉT HÁRS

A Csillaghegyi Evangélikus Egyházközség lapja

Felelős szerkesztő: Donáth László lelkész

Szerkesztők: Breuer Katalin és Ittész Nóra

A gyülekezet lelkészi munkatársai:

Fülöp Attila segédlelkész,

Gálos Ildikó gyülekezeti munkatárs

Cím: 1038 Budapest, Mező u. 12.

Telefon: 368-6118, mobil: 06-20-460-13-45

E-mail: hethars@gmail.com

Honlap: www.evangelikusbekas.hu

Tördelés: Hartai Krisztina

Nyomatás: Folium Nyomda

Adományokat a Csillaghegyi Gyülekezet- és Templomépítő Alapítvány számlaszámára (11703006-20013365) várunk.